

УЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ АДЛИЯ ВАЗИРЛИГИ
ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ЮРИДИК ИНСТИТУТИ

Г. ЮЛДАШЕВА

ДИПЛОМАТИК ВА КОНСУЛЛИК ҲУҚУҚ

(Магистрлар учун ўқув қўлланма)

241 /
Ю-31

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ АДЛИЯ ВАЗИРЛИГИ
ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ЮРИДИК ИНСТИТУТИ

Г. ЮЛДАШЕВА

**ДИПЛОМАТИК ВА КОНСУЛЛИК
ҲУҚУҚ**

(Магистрлар учун ўқув қўлланма)

2007. 01.18.67

Тошкент-2007

Ўқув қўлланма Тошкент давлат юридик институти Ўқув–услубий Кенгаши мажлисининг 2007 йил 21 сентябрь 1-сонли баённома билан тасдиқлаган ва нашрга тавсия этилган.

Юлдашева Г.

ДИПЛОМАТИК ВА КОНСУЛЛИК ҲУҚУҚ

Магистрлар учун ўқув қўлланма.

Масъул муҳаррир: ю.ф.д. О.З. Муҳаммаджонов

ТДЮИ нашриёти, 2007. 112 бет.

Сарлавҳада: Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги, ТДЮИ.

Тақризчилар: юридик фанлари доктори **Исмаилов Б.**
юридик фанлари номзоди **Юлдашева З.А.**

Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришгандан кейин халқаро ҳуқуқнинг субъекти бўлиб, дунёнинг кўп давлатлари билан дипломатик ва консуллик муносабатлар ўрнатди. Ушбу ўқув қўлланмада дипломатик ва консуллик фаолиятининг ҳуқуқий жабҳалари очиқ берилган.

Ўқув қўлланма халқаро ҳуқуқ йўналиши магистрлар, юридик ва дипломатия институлари талабалари, дипломатик ва консуллик амалиёт ходимлари ва барча қизиқувчиларга мўлжалланган.

© Г.Юлдашева.

© Тошкент давлат юридик институти, 2007 йил.

Мундарижа:

Кириш	5
Мавзу: Дипломатик ва консуллик ҳуқуқи тушунчаси ва предмети	9
1. Дипломатик ҳуқуқнинг тушунчаси.	
2. Дипломатик ҳуқуқнинг тизими ва предмети.	
Мавзу: Дипломатик ҳуқуқ манбалари	11
1. Дипломатик ҳуқуқда манбаларнинг умумий тушунчаси.	
2. 1961 йилги Дипломатик алоқалар тўғрисидаги Вена конвенцияси дипломатик ҳуқуқининг энг асосий манбаси сифатида.	
3. Халқаро одат нормалари. Халқаро ташкилотларнинг қарорлари.	
4. Халқаро суд органининг қарорлари. Халқаро ҳуқуқ доктриналари.	
5. Давлатларнинг миллий қонунчилиги дипломатик ҳуқуқнинг қўшимча манбаи сифатида.	
Мавзу. Дипломатик ваколатхоналар фаолиятининг ҳуқуқий асослари	25
1. Дипломатик ваколатхоналар тушунчаси ва турлари:	
2. Дипломатик ваколатхоналарнинг вазифалари:	
3. Дипломатик ваколатхона раҳбари;	
4. Дипломатик ваколатхоналарнинг ходимлари;	
5. Махсус миссиялар	
6. Давлатларнинг халқаро ташкилотлардаги ваколатхоналари.	
Мавзу: Дипломатик иммунитет ва имтиёзлар	34
1. Дипломатик иммунитет ва имтиёзларнинг назарий-ҳуқуқий асослари.	
2. Дипломатик ваколатхоналарнинг иммунитет ва имтиёзлари.	
3. Дипломатик ваколатхоналарнинг раҳбари ва персоналининг шахсий иммунитет ва имтиёзлари.	
Мавзу: Консуллик ҳуқуқ институниг тушунчаси ва предмети	60
1. Консуллик ҳуқуқ тушунчаси.	
2. Консуллик ҳуқуқнинг тарихий ривожланиши	
Мавзу. Консуллик ҳуқуқи манбаларининг тизими	68
1. Консуллик ҳуқуқи манбаси тушунчаси.	

2. Консуллик ҳуқуқининг халқаро ҳуқуқий манбалари. Консуллик алоқалари тўғрисидаги Вена Конвенцияси.
3. Ўзбекистон Республикасининг консуллик муносабатларини тартибга солувчи қонун ҳужжатлари.

**Мавзу: Консуллик муассаси фаолиятини ташкил этишнинг
юридик хусусиятлари..... 79**

1. Консуллик муассасалари тушунчаси ва тоифалари.
2. Консуллик муассасаларининг функциялари.
3. Консуллик муассаси ходимлариин тайинлашнинг ҳуқуқий тартиби.

**Мавзу: Консуллик муассасалари ва улар ходимларининг
нимунитет ва имтиёзлари..... 93**

1. Консуллик муассасаларининг имунитет ва имтиёзлари.
2. Консуллик муассасалари ходимларининг имунитет ва имтиёзлари.

Тавсия этиладиган адабиётлар рўйхати..... 105

КИРИШ

Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришганидан сўнг халқаро ҳуқуқнинг тенг субъектига айланди. Ўзбекистон ўзини халқаро ҳамжамиятнинг таркибий қисми сифатида англамоқда. Ҳозир мустақил Ўзбекистон ўз тақдирини ўзи белгилайди, умумбашарий қадриятлар устуворлигига асосланадиган, инсонпарварлик қоидаларини тан олиган кучли фуқаролик жамиятини барпо этишга қаратилган давлатдир. Мамлакатимиз инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини, фуқаролар тинчлиги ва миллатлараро тотувликни таъминлаб берадиган халқимизнинг бой тарихи, урф-одатлари, анъаналарини қадрлайдиган ва тиклайдиган, барқарор бозор иқтисодиётига босқичма-босқич ўтаётган, ҳар томонлама ички ва ташқи сиёсатни амалга ошираётган, аҳоли турмушини яхшилаш, ижтимоий ҳимояни олий мақсад қилиб қўйган келажаги буюк давлатдир¹.

Ўзбекистон Республикасининг ўз мустақиллигини қўлга киритиши мамлакатимизнинг кўхна тарихида асрлар давомида кутилган буюк тарихий ҳодиса бўлди. Истиклол шарофати Ватанимизнинг чинакам суверен давлат сифатида жаҳон ҳамжамиятига жадал суръатларда интеграциялашувига, миллий манфаатларига таянган ички сиёсатни амалга оширишга, умуман олганда, давлатимизнинг ижтимоий-иқтисодий юксалишига, халқаро муносабатлардаги салмоғини оширилишига замин яратди. Дарҳақиқат, мухтаррам Президентимиз И.А.Каримов таъкидлаганларидек «Мустақиллик ва суверенитет жаҳон ҳамжамиятига кириб боришимизга, барча давлатлар билан тенг ҳуқуқли ва ўзаро манфаатли муносабатлар ўрнатишимизга имкон яратди»².

Асосий Қомусимиз ҳисобланган Конституциямизда давлатимизнинг ташқи муносабатларидаги мустақил мақоми

¹ Касымов А, Висъин И. Основные направления внешней политики Республики Узбекистан –Т. Ўзбекистон, 1994

² Каримов И.А. Ҳозирги босқичда демократик ислохотларни чуқурлаштиришнинг муҳим вазифалари –Т. Ўзбекистон, 1996. 3-бет

ҳуқуқий жиҳатдан мустақамланиб. унда белгиланганидек, «Ўзбекистон Республикаси халқаро муносабатларнинг тўла ҳуқуқли субъектидир. Унинг ташқи сиёсати давлатларнинг суверен тенглигига, куч ишлатмаслик ёки куч билан таҳдид қилмаслик, чегараларнинг дахлсизлиги, низоларни тинч йўл билан ҳал этиш, бошқа давлатларнинг ички ишларига аралашмаслик қоидалари ва нормаларига асосланади»³.

Халқаро ҳуқуқнинг умумэтироф этилган нормаларига риоя этган ҳолда ташқи сиёсатни амалга ошириш зарурияти, нафақат давлатимизда, балки бутун дунёда тинчлик ва хавфсизликни таъминлаш, иқтисодий-ижтимоий баркамолликни қарор топтириш каби халқимизнинг миллий манфаатлари ҳисобланган мақсадларидан келиб чиқади. Башарти, давлатимизнинг фаровонлигини, тинч-тотувлигини, халқаро ҳуқуқ меъёрларига асосланган ҳолда, дунё ҳамжамиятига интеграциялашувисиз, жаҳон саҳнасида фаол ҳаракатларисиз тасаввур қилиш мумкин эмас⁴.

Ўзбекистон Республикаси демократик ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамияти куриш йўлида халқаро умумэтироф этилган нормаларга оғишмай амал қилиб келмоқда. Мустақилликнинг қисқа даврида халқаро муносабатлар соҳасида салмоқли ишлар бажарилди ҳамда бу халқаро ҳамжамият томонидан юқори баҳоланади. Мамлакатимизда танланган ривожланиш йўли нақадар тўғрилиги кундалик ижобий ўзгаришларда яққол намоён бўлмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов 2005 йил 7 февраль куни Оқсарой қароргоҳида Вазирлар Маҳкамасининг янги таркиби билан йиғилишда таъкидлаганидек, “Биз мустақил тараққиёт йўлида ўн тўрт йўлидан буён кенг кўламли ислоҳотларни изчиллик билан олиб бормоқдамиз. Бу борада биз танланган модель, жамият ҳаётни эркинлаштириш жараёнлари амалда ўз-ўзини оқлагани кўп-кўп мисолларда кўришимиз қийин эмас. Бу ҳаётимизнинг деярли барча жабҳаларда ўз тасдиғи ва исботини топган, кўпчилик томонидан тан олинган ҳақиқатдир”.

Ўзбекистон Республикаси Конституцияси халқаро ҳуқуқнинг умумэтироф этилган тамойиллар ва қоидаларига асосланиб қабул қилинган бўлиб, у Ўзбекистон Республикасининг бошқа давлатлар билан алоқаларини ўртнатишга ва ривожлантиришга кўмаклашди. Ўзбекистон Республикасининг ташқи сиёсати давлатларнинг

³ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси - I 2001 17-бет

⁴ Маткаримова Г.А. Имплементация жаргани // Қонун ҳимоясида 1999 94-111-бетлар

суверен тенглиги. куч ишлатмаслик ёки куч билан тахдид килмаслик. чегараларнинг дахлсизлиги. низоларни тинч йул билан хал этиш. бошқа давлатларнинг ишларига аралашмаслик каби халқаро хукукнинг умумэътироф этилган нормаларга асосланади. Мазкур ёндашув халқаро муносабатларда тинчлик ва хавфсизлик, давлатлар ўртасида ўзаро манфаатли ҳамкорлик ўрнатишнинг асосий гарови бўлиб, мамалкатмизнинг жаҳондаги обрўси ошиб бораётганлигига замин яратмоқда. Дунёдаги 160 дан ортик мамлакат билан расмий дипломатия муносабатлари ўрнатилди. Тошкентда 35 мамлакат ўз элчихонасини очган. Республикада 88 та чет давлат ваколатхоналари рўйхатдан ўтган, 4 та ҳукуматлараро ташкилот ва 13 та ноҳукумат ташкилоти ишлаб турибди. Ўтган йиллар давомида Ўзбекистон Республикаси кўплаб жуда муҳим халқаро шартнома ва конвенцияларга қўшилди. Дарҳақиқат, Ўзбекистон Президенти И.А.Каримов Олий Мажлиснинг Қонунчилик палатасининг ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузасида таъкидалаганидек: «Бугун ҳеч муболағасиз, ғурур ва ифтихор билан айтиш мумкинки, мустақилликка эришганимиздан буён ўтган тарихан қисқа давр ичида мамлакатимиз дунё ҳамжамиятида ўзининг муносиб ўрнини эгаллади» дея, ғоятда асосли равишда таъкидлади⁵.

Ташки сиёсат давлатнинг бошқа давлатлар билан муносабатлари соҳасидаги фаолиятининг мақсад, восита ва усуллари йиғиндиси сифатида тушунилса, дипломатия ва консуллик алоқалари ташки сиёсатнинг воситалари ҳисобланиб, тегишли давлат органларининг давлат ташки сиёсати мақсад ва вазифаларини тинч йул билан амалга ошириш борасидаги фаолияти сифатида таърифланади⁶. Дунё мамлакатлари билан қилинаётган ўзаро фойдали ҳамкорлик ва алоқаларнинг кенгайиб бораётганлиги бизга республика салоҳиятини юзага чиқариш ва мамлакат мустақиллигини мустаҳкамлаш, демократик ва бозор ислохотлари йулидан муваффақиятли ҳаракат қилиш учун кенг имкониятлар очиб бермоқда. Мана шундай халқаро алоқаларни амалга ошириш Ўзбекистон Республикаси консуллик муассасаларининг

⁵ Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз — жамиятни демократлаштириш ва янгилаш мамлакатни модернизация ва ислох қилишдир —Т: Ўзбекистон, 2005 15-бет

⁶ Туреунов А.С. Конституционные основы внешней политики Республики Узбекистан. Автореф. дис на соискание д-ра Т Академия Государственного и общественного строительства при Президенте Республики Узбекистан 2002 С 49.

фаолиятини ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солиш долзарб масалалардан биридир.

Ўзбекистон Республикаси консуллик хизматини Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва бошқа қонунларда назарда тутилган фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини тула-тўқис ҳимоя қиладиган даражага олиб чиқиш лозим. Сўнгги йилларда бу борада кўплаб ишлар амалга оширилди ва Ўзбекистон Республикаси консуллик муассасаларининг фаолиятини тартибга солишга қаратилган бир қатор меъёрий ҳужжатлар қабул қилинди.

Юқоридагиларнинг барчаси, консуллик алоқаларининг халқаро-ҳуқуқий асосларини ўрганиш ва тадқиқ қилиш, уларнинг ҳуқуқий тартибга солишдаги муаммоларни аниқлаш, ушбу муаммолар ечимини топган ҳолда илмий хулосалар чиқариш, таклиф ва тавсиялар бериш Ўзбекистон Республикасида бозор иқтисодиётига асосланган демократик ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамиятини қураётган даврда долзарб вазифалар эканлигини белгилаб беради.

Мавзу: Дипломатик ҳуқуқи тушунчаси ва предмети

1. Дипломатик ҳуқуқнинг тушунчаси.
2. Дипломатик ҳуқуқнинг тизими ва предмети.

Дипломатик ҳуқуқи-давлатлар ва халқаро ҳуқуқнинг бошқа субъектлари ўртасидаги алоқалар тартибига тааллуқли принцип ва нормаларни ўз ичига олган халқаро ҳуқуқнинг соҳасидир.

Дипломатик ҳуқуқ — халқаро ҳуқуқнинг қадимий ва алоҳида мустақил соҳасидир. Дипломатик ва консуллик ҳуқуқини бири-биридан фарқлаш мақсадга мувофиқдир, чунки уларнинг охиригиси давлатлараро муносабатларнинг махсус ва етарли даражада тор соҳасини ифодалайди.

Дипломатик ҳуқуқ — халқаро-ҳуқуқий нормаларнинг нисбатан мустақил тизими бўлиб, халқаро муносабатларда давлатлар вакилликни тартибга солади. Мазкур муносабатларнинг иштирокчилари давлатларнинг ўзлари бўлиб, ушбу халқаро муносабатлар ҳуқуқий муносабатлар характерини олади. Тегишли дипломатик муассасалар функцияси ўз давлати манфаатларини у иштирок этаётган турли халқаро (сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, маданий ва бошқа) муносабатларда ҳимоя қилишдир.

Дипломатик ҳуқуқ умуман, гарчи чекланган доираларда бўлсада, консуллик муносабатларини ҳам камраб олади.

Дипломатик ҳуқуқи авваламбор давлатнинг ташқи алоқа идораларининг ҳуқуқий ҳолати ва фаолияти ҳамда ҳукуматлараро ташкилотларнинг ва уларнинг ходимлари имтиёз ва иммунитетлари масалаларини тартибга солади.

Дипломатик ҳуқуқ — «ташқи алоқалар ҳуқуқи» деб номлаш лозим бўлган халқаро ҳуқуқ институтининг бир қисмидир, чунки халқаро ҳуқуқ нормалари билан тартибга солинадиган халқаро муносабатларда нафақат давлатлар, балки бошқа субъектлар, хусусан, халқаро ташкилотлар — универсал, регионал (БМТ Устави мазмунида) ва маҳаллий, халқаро органлар ва ўз ташқи алоқаларини улар номидан катнашувчи тузилмалар орқали ифода этувчи бошқа халқаро институтлар иштирок этади.

Ташқи алоқалар ҳуқуқи — халқаро-ҳуқуқий нормаларнинг шундай тизимики, у халқаро муносабатларда халқаро ҳуқуқ, субъектлари вакилликни тартибга солади. Бу, асосан, одат нормалари саналади. Бирок, универсал характердаги конвенциялар

(масалан, Бирлашган Миллатлар Ташкилоти имтиёз ва иммунитетлари тўғрисидаги 1946 йил конвенцияси ва Ихтисослашган муассасалар имтиёз ва иммунитетлари тўғрисидаги 1947 йил конвенцияси) ҳам мавжуд.

Дипломатик ҳуқук — давлатнинг ташқи алоқалари соҳасида фаолият юритувчи органлари мақоми ва функцияларини тартибга солувчи нормалар йиғиндисини ифодаловчи халқаро ҳуқук соҳасидир.

Дипломатик ҳуқук тизими дипломатиянинг асосий шаклларига:

- биринчидан, дипломатик ваколатхоналар ёки тузилган шартноманинг бажарилишини таъмин этишга хизмат қилувчи давлатларнинг махсус миссиялари томонидан амалга ошириладиган икки томонлама дипломатия;
- иккинчидан, халқаро конференция ва халқаро ташкилотлар сессияларида давлатлар делегациялари томонидан амалга ошириладиган кўп томонлама дипломатия;
- учинчидан, халқаро ташкилотлар ҳузуридаги давлатларнинг доимий ваколатхоналари томонидан амалга ошириладиган дипломатия мос келади.

Дипломатик ҳуқуқи халқаро ҳуқуқнинг энг қадимий соҳасидир. Ўтмишда бошқа давлатларга вақти-вақти билан юбориладиган элчилар институти мавжуд бўлган. Шу билан бир қаторда дипломатик алоқа асослари, дастлаб элчиларнинг дахлсизлиги тўғрисидаги нормалар юзага келди. Европада XVI-XVIII асрларда доимий дипломатик ваколатхоналарнинг вужудга келиши билан аста секин дипломатик ҳуқук ривожлана борди.

II-жаҳон урушига қадар, дипломатик ва консуллик ҳуқуқи асосан одат нормаларидан ташкил топган эди. Ягона умумий характерга эга бўлган ҳужжат 1815 йилги дипломатик вакилларнинг даражалари тўғрисидаги Вена протоколи (регламент) ҳисобланади. Мазкур Регламентнинг нормалари вақт ўтиши билан билан умумэтироф этилган нормаларга айландилар.

Иккинчи жаҳон урушидан сўнг дипломатик ва консуллик ҳуқуқининг прогрессив тараққиёти ва кодификацияси мақсадида, бир қатор халқаро конвенциялар тузилади. Булар амалдаги: **1961 йилда қабул қилинган Дипломатик алоқалар тўғрисидаги Вена конвенцияси; 1969 йилда қабул қилинган Махсус миссиялар тўғрисидаги конвенция; 1975 йилда қабул қилинган**

Давлатларнинг универсал характердаги халқаро ташкилотлар билан узаро муносабатларидаги вакиллиги тўғрисидаги Вена конвенцияси; 1963 йилда қабул қилинган Консуллик алоқалари тўғрисидаги Вена конвенциясидир.

Улардан ташқари халқаро ташкилотларнинг имтиёз ва иммунитетлари тўғрисидаги тегишли қоидалар одатда, ушбу ташкилотларнинг низомида бўлади. БМТ ва ихтисослаштирилган муассасаларга тааллуқли иккита асосий конвенция, яъни 1946 йилги БМТ имтиёз ва иммунитетлари тўғрисидаги Конвенция ҳамда 1947 йилги БМТ ихтисослаштирилган муассасаларининг имтиёз ва иммунитетлари тўғрисидаги Конвенция ҳаракатдадир.

Кўпгина давлатларда дипломатик ва консуллик ваколатхоналар тўғрисидаги қонунчиликлари мавжуд. Ўзбекистон Республикасида ҳам "Ўзбекистон Республикасининг дипломатия даража ва мартабаларини белгилаш тўғрисида"ги, "Ўзбекистон Республикасининг дипломатик ваколатхона раҳбарларини чақириб олиш тартиби тўғрисида"ги, "Ўзбекистон Республикасининг Консуллик устави" тўғрисидаги қонунлар шулар жумласидандир.

Мавзу: Дипломатик ҳуқуқ манбалари.

1. Дипломатик ҳуқуқда манбаларнинг умумий тушунчаси.
2. 1961 йилги Дипломатик алоқалар тўғрисидаги Вена конвенцияси дипломатик ҳуқуқининг энг асосий манбаси сифатида.
3. Халқаро одат нормалари. Халқаро ташкилотларнинг қарорлари.
4. Халқаро суд органининг қарорлари. Халқаро ҳуқуқ доктриналари.
5. Давлатларнинг миллий қонунчилиги дипломатик ҳуқуқнинг қўшимча манбаи сифатида.

Халқаро ҳуқуқнинг соҳаси бўлмиш дипломатик ҳуқуқда манбалар, халқаро манбалари сифатида умумий таснифга эгадир. Бинобарин, халқаро ҳуқуқ манбалари тушунчаси билан дипломатик ва консуллик ҳуқуқи манбаларининг бир-бирдан фаркланувчи хусусиятлари ва ўзига хосликлари мавжуддир. Ҳуқуқий манбалар ҳуқуқ пайдо қилувчи хусусияти, ҳуқуқий муносабат субъектларининг ҳолатини, уларнинг мажбуриятларини ўрганувчи нормалар сифатида қаралганда, халқаро ҳуқуқий муносабатларда

ҳал қилувчи мавқега эгадир. Дипломатик ҳуқуқнинг манбалари ўзининг кенг қамровлиги, амалда кенг қўлланаётганлиги билан ҳам ажралиб туради. Дипломатик ҳуқуқ манбаларини дунёнинг аксарият ва турли давлатлари томонидан, универсал характердаги ва махсус халқаро ташкилотлар томонидан қўлланиши уларнинг халқаро ҳаётдаги дипломатик ҳуқуқ манбалари турлича кўринишларга эга бўлиб, улар халқаро шартномалар, халқаро одат, халқаро ҳуқуқнинг умумий принциплари, халқаро ташкилотларнинг регламент ва қарорлари, шунингдек, резолюциялари, халқаро суднинг ҳал қилувчи қарорлари, халқаро ҳуқуқдаги доктрина каби кўринишларга эгадир. Ҳар бир ҳуқуқий манба ўзига хос халқаро ҳуқуқий норматив бўлиб, улар халқаро ҳуқуқнинг субъектлари – давлатлар томонидан, халқаро ташкилотлар томонидан қўлланиш учун асос вазифасини ўтайди.

Энди, бевосита дипломатик ва консуллик ҳуқуқининг манбаларига тўхталиб ўтсак. Дипломатик ҳуқуқнинг манбалари ичида марказий ўринни халқаро шартномалар эгаллайди. Сизларга маълумки халқаро шартномалар турлича номланиши мумкин ва уларнинг шакли ҳам турлича бўлиши мумкин. Халқаро шартномалар сирасига халқаро конвенцияларни, давлатлар ўртасида тузилган кўп томонлама ва икки томонлама шартномаларни, битимларини, келишувларни келтириш мумкин.

Дипломатик ҳуқуқда халқаро шартноманинг тури ҳисобланган – халқаро конвенциялар энг асосий манба ҳисобланади.

Тарихий нуқтаи-назардан қараганда, дипломатик муносабатлар ўрнатишда, давлатларнинг бир-бирига элчилар юбориши ва шундай миссиялар бажарилишидаги давлатларнинг хусусияти дипломатик фаолиятни амалга оширишда умумий бир яхлитликни пайдо қилишга тўсқинлик қилган. Чунки дипломатик миссиялар юбориш ўтмишда ва ўрта асрларда давлатларнинг ички қонунчилиги билан тартибга солинган. Ва ниҳоят, **1815 йил 19 мартда** Венада тўққизта Европанинг етакчи давлатлари томонидан, яъни Буюк Британия, Франция, Италия, Германия, Австрия, Россия, Пруссияда чақирилган конгресс “**Дипломатик вакилларнинг мартабалари тўғрисидаги низом**” қабул қилинган. Бу халқаро ҳуқуқий ҳужжат дипломатия тарихида биринча марта давлатларнинг дипломатик вакиллари учун бир хил мартабалар жорий этди. Бу ҳужжат тарихда Вена Конгресси номи билан кириб, у кейинги деярли бир ярим аср мобайнида дипломатик ҳуқуқда

кенг қўлланилган. Айнан шу ҳужжат дипломатик ҳуқуқда давлатлар ўртасида XVIII асрда мавжуд бўлган дипломатик вакилларнинг каттаси ва қолган мансабдор ўртасидаги келишмовчиликларга чек қўйди. Бу ҳужжатга кўра мартабалар қуйидагача ўрнатилди:

1. Элчи, Рим папасининг легат ва нунцейи;
2. Вакил;
3. Ишончли вакил.

1818 йилда бу ҳужжатлар, яъни Вена протоколи **Аахен протоколи** билан тўлдирилди. Аахенда имзоланган протокол Вена Конгрессининг «Дипломатик мартабалар тўғрисидаги низом»га яна бир мартабани, яъни «Министр – резидент» мартабасини қўшди. Шундай қилиб дипломатик ҳуқуқда биринчи халқаро кўп томонлама шартнома пайдо бўлди ва бу ҳужжат дипломатик ҳуқуқ нормаларини ишлаб чиқишда катта роль ўйнади. Дипломатик ҳуқуқда манба вазифасини ўтовчи ҳужжатларнинг навбатдаги шубҳасиз **1911 йилда Каракасда қабул қилинган консуллик функциялари тўғрисидаги конвенция** бўлиб, у консулларнинг асосий вазифалари баён қилинган халқаро ҳужжат эди. 1928 йилда эса Гаванада дипломат мансабдорлар тўғрисида ва консул мансабдорлар тўғрисида халқаро конвенция қабул қилинди.

20 февраль 1928 йилда қабул қилинган **Гавана конвенцияси** барча давлатларда дипломатик миссияларнинг фаолият кўрсатишига боғлиқ масалаларни қамраб олган эди. Биринчи марта дипломат вакиллар ва консулларнинг дахлсизлиги, дипломатик ваколатларнинг дахлсизлиги, дипломатик ходимларнинг улар хизмат ўтаётган давлатларда ҳар қандай солиқлардан озод қилиниши Гавана конвенциясида кўзда тутилган эди. Конвенцияда дипломатик имтиёзлар ва дахлсизларнинг берилиши бошқа давлатга ҳурмат кўрсатишнинг белгиси деб қаралган давлатларнинг дипломатик ваколатхоналари ва дипломатик вакилларига тенг равишда берилиши лозимлиги таъкидланган.

1928 йили Гавана Конвенцияси одатий ва фавқулодда дипломат мансабдорлар ўртасидаги фарқлар тўғрисида сўз юритиб, одатий дипломат мансабдорлар бир давлатнинг ҳукуматини иккинчи бир давлатнинг ҳукуматида вакиллик бўлса, фавқулотда дипломат мансабдорлар эса, бир давлатдан иккинчи бир давлатга махсус миссия билан юбориладиган дипломатлар, ёхуд ўша мамлакатда жойлашган халқаро ташкилотда вакил деб белгиланган.

Фавкулотда дипломат мансабдорлар, шунингдек халқаро конгресс ва йиғилишларда иштирок этувчи вакиллар деб қаралган. Шунингдек, конвенцияда мураккаб вакиллик мақомини ҳам белгилаб, унда давлатнинг дипломатик вакилига бир вақтда бир неча давлатда вакиллик – элчилик қилиш мумкинлиги қайд этилган. Гавана конгрессида Лотин Америкасидаги яна бир ўзига хос институт – дипломатик бошпана тўғрисидаги ҳужжат қабул қилинганлигидадир. Ҳозирги вақтда дипломатик бошпана бериш институти фақат Лотин Америкаси давлатларининг амалиётида қўлланилмоқда. Хулоса қилиб айтганда, дипломатик ҳуқуқнинг ривожланиши сизларга маълумки, 1928 йилда миллатлар Иттифок Лигасига асос солинади, бу тарихда биринчи давлатлараро халқаро ташкилот эди. Миллатлар Лигасининг фаолияти ва кейинчалик 1945 йилда Бирлашган Миллатлар Ташкилотига асос солиниши дипломатик ҳуқуқда тарихан янги даврни очиб берди. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти халқаро ҳуқуқий нормаларни ишлаб чиқиш, халқаро ҳуқуқий муносабатларни баҳоли қудрат тартибга солишни ўз олдига мақсад қилиб қўйди ва бу вазифалар ичида дипломатик ҳуқуқ нормаларини ривожлантириши масалалари ҳам бор эди. У даврда дипломатик ҳуқуқ – элчилик ҳуқуқи деб ҳам юритилар эди. **1946 йил 15 февралда БМТнинг биринчи аъзо давлатлари Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг имтиёзлари ва иммунитетлари тўғрисида халқаро конвенция қабул қиладилар.** Бу конвенция БМТнинг самарали фаолият кўрсатишига имконият яратиш мақсадида, унинг вазифаларини амалга оширишда маълум бир ҳуқуқий мақомни беришни кўзда тутган.

Бу ҳужжатга кўра, аъзо давлатларнинг вакиллари ўзларининг хизмат вазифаларини ўташда, мажлислар ўтказиладиган жойга бориб келишда шахсий ҳибсга олиш ёки ушлаб туриш, шахсий багажга арест солиш, вакил сифатида айтганлари, ёзганлари ёки ҳаракат қилганларида дахлсизлик ва иммунитетлардан фойдаланиши, ўз шифрларидан фойдаланиши каби дипломатик вакилларига бериладиган имтиёз ва иммунитетлардан фойдаланиши мумкинлигини белгилаб берди. Бу билан дипломатик ҳуқуқнинг қўлланиш доираси анча кенгайди. **1947 йил 21 ноябрда БМТнинг Бош Ассамблеяси Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг махсус ташкилотининг имтиёз ва иммунитетлари тўғрисида халқаро конвенцияни қабул қилди.** Бугунги кунда бу конвенцияга 100дан ортиқ аъзодир. Бу конвенция

БМТ тизимида ташкил этилган турли хилдаги халқаро ташкилотларнинг ҳуқуқий жиҳатдан ҳимоялаш, уларга дипломатик имтиёзлар ва иммунитетлар бериш ва бу имтиёзлар ва иммунитетларнинг бир хилда қўлланишини кўзда тутган эди. Конвенция турли давлатларда ўзининг штаб – квартирасига эга бўлган давлатларда бу халқаро ташкилотларнинг мутлак иммунитетини таъминлашни кўзда тутган эди. Халқаро ташкилотларнинг ҳар қандай бож ва солиқлардан озод этилиши, уларнинг пул маблағлари устидан назорат қилмаслик, бу ташкилотларнинг мулкларини олиб қўймаслаги, ҳамда мусодара қилинмасликларини конвенция алоҳида эътироф этган. Бу конвенция ҳам дипломатик вакилларга бериладиган барча имтиёзлар халқаро ташкилотларнинг мансабдор шахсларига ҳам берилишини таъкидлайди. 1947 йилги конвенцияда, шунингдек халқаро ташкилотларнинг давлатларнинг ҳуқуқни муҳофаза қилувчи ташкилотлари билан ҳамкорлик қилишлари лозимлигини, бундай ҳамкорлик ҳуқуқий тартибатни амалга оширишда қаратилган бўлиши лозимлигини уқтиради. Конвенциянинг ўзига хослиги – имтиёзларни суиистеъмол қилиш тўғрисидаги модданинг борлигидир. Моддада агар аъзо давлат имтиёзлардан фойдаланишда суиистеъмол борлигини топса, унда маслаҳатлашувлар ўтказиб, бундай суиистеъмолни аниқлаш ва олдини олиш чораларини кўрилиши, ёхуд бундай воситалар самара бермаса, суиистеъмол ҳақидаги қарор Халқаро судга берилиши кўзда тутилган. Бундай ҳолатда аъзо давлат имтиёз ва иммунитетларни бермаслиги мумкиндир. Шубҳасиз, Конвенцияга илова қилинган БМТ тизимидаги қоидаларнинг ўзига хосликлари билан бирга, уларда бу конвенциянинг умумий қоидаларини қўллаш хусусиятлари ўз ифодасини топган. Ўзбекистон ҳам мазкур конвенцияга аъзо.

БМТ ўзининг халқаро ҳуқуқ комиссияга 40 йилларнинг охиридаёқ дипломатик ҳуқуқнинг қўлланишида давр ва давлатларнинг талабига жавоб берувчи халқаро универсал ҳужжатлар ишлаб чиқиш вазифасини кўяди. Бу даврга келиб, жаҳонда янги давлат шакллари таркиб топган, мустамлакачилик тузуми емирилиб, жаҳон геосийсий харитасида халқаро ҳуқуқий субъектлар бўлмиш ўнлаб янги давлатлар Африка, Осиё, Лотин Америкасида пайдо бўла бошлаган эди. БМТнинг халқаро ҳуқуқ комиссияси барча давлатларда бирдек қўлланиши мумкин бўлган

ягона дипломатик ҳуқуқий меъёрлар устида атрофлича мулоҳаза юритиб, бир неча маротаба ўз муҳокамасида давлатлар ўртасидаги дипломатик муносабатларни акс эттирувчи ҳужжат лойиҳаси устида иш юритдилар ва ниҳоят, **1961 йил 18 апрелда Венада БМТ бутун дунё дипломатик конференциясини чақириб «Дипломатик алоқалар тўғрисидаги Вена конвенцияси»** қабул қилидилар. Бу конвенцияни том маънода дипломатик алоқаларнинг энг асосий кодекси деб баҳолаш мумкин.

Конвенция 1964 йилда кучга кирган, унда 175 давлат иштирок этмоқда, улар орасида Ўзбекистон ҳам бор. Конвенция 53 моддадан иборат.

Конвенция билан бир вақтда дипломатик муносабатларга алоқадор 2 факультатив протокол ҳам қабул қилинган бўлиб булардан бири фуқароликни олмаслик тўғрисида ва иккинчиси бу конвенцияни қўллашдан келиб чиқиши мумкин бўлган низоларни ечиш мажбурияти тўғрисида эди.

Дипломатик алоқалар тўғрисидаги конвенцияси энг аввало дипломатик ҳуқуқда қўлланилаётган ва конвенциядаги атамаларга тушунча берди. Дипломатик муносабатларни ўрнатишда икки томонлама хоҳишга асосланиш лозимлиги таъкидланади. Конвенцияда давлатларнинг дипломатик ваколатхоналари, яъни элчихоналарнинг функция – вазифалари бирма-бир санаб ўтилган. Дипломатик ваколатхона бошлиқларини тайинлашдаги мажбурий қоидалардан бири агреман бериш конвенцияда акс эттирилди. Вена конвенцияси Гавана конвенциясида мураккаб вакиллик деб ҳисобланган қоидаларни батафсил ёритди ва ривожлантирди. Унга кўра, бир давлатнинг дипломатик ваколатхона бошлиғи айни вақтда бошқа давлатда ҳам ўз давлатининг дипломатик вакили сифатида аккредитациядан ўтиши мумкинлиги ва шунингдек, давлатнинг дипломатик ваколатхона бошлиғи у вакиллик қилаётган давлатда жойлашган халқаро ташкилот қошидаги ҳам элчи – вакил сифатида бевосита элчи ишлаб турган давлатнинг розилиги билан амалга ошиши мумкинлиги ҳам айтиб ўтилди. Вена конвенцияси давлатларнинг дипломатик ваколатхона ходимлари ўз давлатининг фуқаролари бўлиши лозимлигини, башарти дипломатик ходим ваколатхона жойлашган давлат фуқароси бўлса, унда албатта шу давлатнинг розилиги олинishi кўзда тутилган. Айни вақтда бундай розилик исталган вақтда бекор қилиниш ҳуқуқи давлатларга берилди. Конвенция давлатнинг дипломатик вакилларининг persona

ва davta ҳолатларини ҳам кўзда тутган. Конвенция давлатларнинг дипломатик ваколатхоналарининг ташки ишлар вазирлиги билан алоқаларини ҳуқуқий асосга қўйди, дипломатик ваколатхона бошлиқларининг даражасини ўрнатди. Унга қўра, давлатнинг дипломатик ваколатхона бошлиқлари 3 даражага эга бўлишди, булар 1) элчилар ва нунцийлар, 2) вакиллар ва интернунцийлар, 3) ишончли вакиллардан иборатлиги ўрнатилди. Конвенция бир давлатнинг дипломатик ваколатхонасининг иккинчи бир давлатда фаолият кўрсатишига ваколатхона жойлашган давлат ёрдам кўрсатиши, шу ерда бино ёки ишхоналар олишига уларнинг дахлсизлигини таъминлашга ҳар томонлама кўмак бериши лозимлигини қайд этди. Бундай кўмак дипломатик ваколатхонанинг биноси, тузар жойлари, иш ҳужжатлари, эркин алоқаларни ташкил этишда дипломатик - дахлсизлик ва имтиёзлардан тўлиқ фойдаланишни таъминлашни ҳам кўзда тутди. Вена конвенцияси биринчи марта дипломатик почтанинг дахлсизлиги, дипломатик курьерларнинг халқаро ҳуқуқий мақомини белгилади. Конвенция дипломатик агентларнинг мутлақ шахсий дахлсизлиги, уларнинг ва дипломатларнинг оила аъзоларининг имтиёзлар ва иммунитетлардан фойдаланиш қоидаларини батафсил ёритди. Унга қўра, дипломатик вакиллар ўз яшаш жойлари – резиденцияларининг дахлсизлиги, ўз шахсиятлари ва оила аъзоларининг юридик иммунитетлари, иш жойлар ва улардаги барча мулк, ҳужжатларнинг, автомашиналар ва бошқа техника воситаларининг дахлсизлик ҳуқуқидан фойдаланиши, элчихона биноси, унинг ҳудуди дахлсиз эканлигини алоҳида таъкидлаган. Дипломатик алоқалар тўғрисидаги Вена конвенцияси баобру халқаро ҳуқуқий манба, давлатларнинг дипломатик муносабатларини тартибга солувчи асосий ҳужжатдир. Бу конвенция давлатлараро дипломатик муносабатларнинг аксарият моҳиятини қамраб олган, ва у бугунги кунда ҳам ҳуқуқий жиҳатдан юқори даражадаги, нуфузли манбадир. Дипломатик ҳуқуқда манба вазифасини яна бир муҳим ҳужжат бу – 1963 йил 24 апрелда қабул қилинган **“Консуллик алоқалари тўғрисидаги Вена конвенцияси”**дир. Конвенция 1967 йили кучга кирган, унга 152 дан ортиқ давлатлар қўшилган, улар орасида Ўзбекистон ҳам бор.

Сизларга маълумки, консуллик алоқалари келиб чиқиши жиҳатидан халқаро муносабатлардаги энг қадимий институтлардан ҳисобланади. Ҳали ўрта асрлардаёқ консуллик муносабатларини

тартибга солувчи икки томонлама шартномалар тузилганлиги тарихдан маълум. Лекин кўп томонлама халқаро ҳуқуқий манба бизнинг асримизда ишлаб чиқилди ва у бугунги кунда давлатларнинг консуллик муносабатларини тартибга солувчи энг асосий ҳуқуқий ҳужжатдир. Бу ҳужжат ҳам аввалгиси сингари Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг халқаро ҳуқуқ комиссияси томонидан ишлаб чиқилган, бир неча марта муҳокама қилиниб, халқаро дипломатик конференцияда қабул қилинган.

Конвенция 79 моддадан иборат йирик ҳужжат бўлиб, унга кўшиб икки протокол қабул қилинган. Уларнинг мазмуни дипломатик алоқалар тўғрисидаги Вена конвенциясининг протоколлари кабилар. Консуллик алоқалари тўғрисидаги конвенция консуллик фаолиятига оид атамаларнинг тушунчаси билан бошланиб, сўнг консуллик муносабатларини ўрнатиш учун асослар белгиланган. Унга кўра консуллик алоқалари иккала давлат ўртасидаги ўзаро хоҳиш асосида вужудга келиши, бу муносабатларнинг замирида дипломатик алоқалар ўрнатиш тўғрисидаги истак асос бўлиши мумкинлиги, лекин дипломатик алоқаларнинг ўзилиши консуллик муносабатларининг ўзилишига олиб келмаслиги ёритилган. Консулликларнинг очилиши, уларнинг ўзга давлатдаги вазифа ва функциялари консуллик округи тушунчаси, учинчи давлат томонидан консуллик функцияларининг бажарилиши мумкинлиги, консуллик фаолиятини бошлашдаги патент ва экзеватуранинг лозимлиги каби масалалар консуллик алоқалари тўғрисидаги конвенцияда батафсил уз ифодасини топган. Масалан, консуллик ваколатхона бошлиқларининг даражалари тўртга бўлинган. Улар: генерал консул, консул, вице-консул, консуллик агентидир. Консул вакилларининг бир вақтнинг ўзида бир ёки бир неча давлатнинг консуллик мансабдор шахси деб топилиши мумкинлиги, консуллик ваколатхоналарининг имтиёз ва иммунитетлари, турар жой, шахсий дахлсизлик, ёзишмалар, архивлар ва ҳужжатларнинг дахлсизлиги сингари давлатларнинг консуллик фаолиятига оид деярли барча масалалар бу конвенцияда акс этгандир ва у шубҳасиз дипломатик ҳуқуқда манбадир. Салоҳияти жиҳатидан дипломатик ҳуқуқнинг манбаларига кўп томонлама шартномаларнинг яна иккитасини киритиш жоиздир. Булардан биринчиси – 1969 йилда қабул қилинган “Махсус миссиялар тўғрисидаги” конвенция бўлиб, иккинчиси 1975 йилда қабул қилинган “Универсал характердаги халқаро

ташкilotлар қошидаги давлатлардаги ваколатхоналари тўғрисидаги Вена конвенцияси"дир.

Махсус миссиялар тўғрисидаги 1969 йилдаги ҳужжат бир давлатдан иккинчи бир давлатга махсус топшириқлар билан давлатларнинг ҳукумат ва бошқа делегацияларининг ҳуқуқий мақомини ўрнатади. БМТ томонидан қабул этилган бу ҳужжат дипломатик ҳуқуқни ривожлантиришга ҳисса қўшди ва дипломатик алоқалар ва консуллик алоқалари тўғрисидаги конвенцияларнинг мантиқий давоми деб ҳисобланиши мумкин. Махсус миссиялар давлатлараро дипломатик муносабатларда кенг қўлланилаётган фаолиятдир. Албатта махсус миссияларнинг мақсад ва вазифалари турлича бўлиши мумкин. Масалан: икки ёки ундан ортиқ давлат ўртасида дўстона алоқаларни ривожлантириш мақсадида музокаралар олиб бориш, маданий, илмий, иқтисодий ҳамкорлик қилиш масалалари махсус миссияларнинг вазифалари уларни юбораётган давлат томонидан белгиланди. Конвенция махсус миссияларга бериладиган дипломатик имтиёз ва иммунитетлар тўғрисида, уларни тайинлаш, махсус миссияларнинг фаолият кўрсатиши, улар жойлашган манзилнинг ҳуқуқий мақоми, махсус миссияларнинг давлат бошлиқлари томонидан бошқарилиши каби халқаро ҳуқуқий жиҳатлар тўғрисида маълум тартиб ўрнатган. Конвенция 1985 йилда кучга кирган, унда 30 давлат иштирок этмоқда.

Эслатиб ўтганимиздек, дипломатик ҳуқуқда универсал характердаги кўп томонлама халқаро шартнома - халқаро ташкilotлар қошидаги давлатларнинг ваколатхоналари тўғрисидаги Вена конвенциясидир. У ҳозирда кучга кирмаган, унга 30 давлат аъзо бўлган.

Бу конвенция ҳозирги кунда халқаро ташкilotларнинг нуфузли ниҳоятда ошиб бораётган шароитда ўта долзарбдир. Конвенция дипломатик ҳуқуқда илк бор халқаро ташкilotлар қошида давлатларнинг доимий ваколатхоналарнинг функциялари, мақсад ва вазифаларини белгилаб берди. Шунинг баробарида бу конвенция халқаро ташкilotлар қошида доимий кўзатувчи миссиянинг ҳам функцияларини ақс эттирди. Халқаро ташкilotлар қошида давлат номидан вакиллик қилишда кўп маротабалик аккредитация коидасини қўллашни конвенция кўзда тутган. Халқаро ташкilotлар қошида давлатларнинг ваколатхоналари барча дипломатик имтиёз ва дахлсизликлардан фойдаланиши, бунда ўз

давлатининг байроги ва нишон – эмблемалари қўллаши мумкинлиги, барча ваколатхоналар учун тенг имкониятлар яратиши конвенцияда ўз аксини топган. Ваколатхоналарнинг барча жорий бож ва тўловлардан озод этилиши, мулк дахлсизлиги, шахсий иммунитетларда - халқаро ташкилотлар қошидаги давлатларнинг ваколатхоналари дипломатик ваколатхоналар билан бир хил мақомга эгаллиги конвенциянинг муҳим жиҳатидир. Ушбу конвенция халқаро ташкилотлар қошида ва халқаро ташкилотларга юбориладиган давлатларнинг вакиллари – делигацияларнинг ҳам ҳуқуқий мақомини белгилаган. Халқаро анжуманларда иштирок этувчи давлатларнинг делигацияларининг раҳбарлари давлат бошлиғи бўлган ҳолатда уларга ўз юқори лавозимлари юзасидан белгиланган имтиёз ва иммунитетларнинг амал қилишини конвенция кўзда тутган.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, дипломатик ҳуқуқда халқаро шартномалардан ташқари, икки томонлама яъни икки давлат томонидан тузилган халқаро шартномалар ҳам манбалик вазифасини ўтайди. Улар дипломатик муносабатлар тўғрисидаги, консуллик алоқалари тўғрисидаги халқаро шартнома бўлиб, улар халқаро ҳуқуқнинг субъектлари – давлатлар, халқаро ташкилотлар томонидан тузилиши мумкин. Улар иккала давлат ёки халқаро ташкилот ўртасида пайдо қилувчи, мажбуриятлар туғдирувчи хусусиятларга эгадир. Масалан: Ўзбекистон Республикаси билан Германия Федератив Республикаси ўртасида эркин ҳаракат қилиш тўғрисидаги битим бунга мисол бўла олади. Бу келишувга мувофиқ, ҳар иккала давлатнинг дипломатик вакиллариغا иккала давлатнинг ҳудудида эркин ҳаракат қилиш ҳуқуқига эгалар. Табиийки, дипломатик ҳуқуқда шартномавий нормалар билан тартибга солинмаганлари халқаро ҳуқуқнинг одатий нормалари билан тартибга солинади. Дипломатик ҳуқуқда у ёки бу конвенцияга қўшилмаган давлатлар ҳам одатий ҳуқуқ нормаларига амал қиладилар.

Дипломатик ҳуқуқда иккинчи турдаги манба вазифасини бажарувчи бўлиб халқаро одат қиради.

Халқаро одат – давлатлар ёхуд халқаро ташкилотларнинг ўзларининг халқаро муносабатларида ҳаракат туфайли ёки ҳаракатдан тийиш орқали давлат маълум бўлган халқаро одатга юридик мажбурият деб амал қилса, бу норма халқаро одат ҳуқуқига айланади. Одатлар у ёки бу шароитда ўхшаш бўлган ҳолатларни

бир йўналишда ечиш, яъни ҳуқуқий одат дейиш мумкин. Одат кўп ҳолларда ёзма шартномаларга айланиб боради. Ғарблик халқаро ҳуқуқ олимлари айнан халқаро одатлар бирламчи манба сифатида қаралиши мумкин деб фикрлайдилар. Халқаро одатлардан халқаро расм-русумларни фарқлаш лозим. Улар халқаро ҳуқуқда ҳам, дипломатик ҳуқуқда ҳам манбалик вазифасини бажармайди, чунки улар ўзаро асосларда бажарилса-да, юридик мажбурият ҳисобланмайди. Масалан, дипломатик этикет қоидалари, халқаро одоб қоидалари ва ҳоказолар. Халқаро одат шартномаларига мисол тариқасида: давлатларнинг пайдо бўлиши ва уларнинг таъ олиниши каби нормаларни, давлатларнинг турли-туман битим ва келишувлар, шартномалар тузишини келтириш мумкин.

Дипломатик ҳуқуқдаги қўлланиладиган манбалардан яна бири – бу **халқаро ҳуқуқнинг умумий принципларидир**, яъни халқлар томонидан таъ олинган ҳуқуқ принципларидир. Кўпчилик олимларнинг фикрича, бу принципларни норма ташкил этувчи ёрдамчи жараёнлар сирасига киритишади. Халқаро ҳуқуқнинг умумий принциплари Халқаро Суднинг статутидаги 38-моддада бирма бир санаб ўтилган. Сизга маълумки, унда халқаро ҳуқуқда манбаликни бажарувчи нормалар келтирилгандир. 38-модда, халқаро суд унга берилган низоларни ҳал этишда,

А) умумий ва махсус бўлган ва баҳслашаётган давлатлар томонидан таъ олинган халқаро конвенциялар;

Б) халқаро одат – яъни исботланган умумий амалиёт;

В) маърифиятли (цивилизация) халқлар таъ олган умумий принципларга;

Г) суд қарорлари ва қўшимча манба сифатида ҳуқуқий нормаларни белгилашда оммавий ҳуқуқ буйича турли миллатларнинг ўта малакали мутахассисларнинг доктриналарига; амал қилишини белгиллаган.

Шуни айтиш жоизки, бу манбалар қаторига халқаро ташкилотларнинг қарорлари кирмаган. модомики халқаро ташкилотларнинг қарорлари муҳим халқаро ҳуқуқий манбадир. Энди, бевосита биз халқаро ҳуқуқнинг умумтан олинган принципларини бирма бир санаб ўтсак. Улар халқаро муносабатларда давлатларнинг куч ишлатмаслик, куч ишлатишга тажовўз қилмаслик принципи. Бу принцип ҳар қандай давлатнинг ҳудудий дахлсизлиги ва сиёсий мустақиллигига қарши қаратилган ҳаракатлардан ўзини тийишига қаратилгандир. Иккинчи принцип –

давлатлар ўзларининг халқаро низоларини тинч йул билан, халқаро тинчлик, хавфсизлик ва адолатга таҳдид солмасдан хал этишлари тўғрисидадир. Кейинги – учинчи принцип, давлатларнинг ички ишларига аралашмаслик принциpidир. Туртинчи принцип – давлатларнинг бир-бири билан ҳар қандай тафовутлардан қатъи назар ҳамкорлик қилиш мажбуриятидир. Бешинчи принцип – давлатларнинг тенглиги ва ўз тақдирини ўзи хал этиш принциpidир. Яъни ҳар қандай давлат бошқаларнинг аралашувисиз эркин равишда ўз сиёсий мақомини белгилаши ва иқтисодий, ижтимоий, маданий ривожланишини белгилаши лозимдир. Олтинчи принцип бу – давлатларнинг суверен тенглиги принциpidир. Давлатлар юридик жиҳатдан тенг ва тўлиқ суверенитетга эгадир. Ҳар бир давлат бошқа давлатларнинг суверен ҳуқуқлари ва халқаро ҳуқуқий субъектлигини ҳурмат қилиши лозимлигидир. Ва ниҳоят, еттинчи принцип – бу давлатларнинг халқаро ҳамжамият, халқаро муносабатларда ўз олдиларига олган мажбуриятларини инсофли бажаришларидир.

Биз санаб ўтган умумтан олинган халқаро принциплар барча давлатларнинг ўзаро муносабатларининг асосини ташкил этади.

Дипломатик ҳуқуқнинг кейинги манбаси бу **халқаро органларнинг қарорлари ва регламентларидир**. Сизга маълумки, халқаро ташкилотлар бугунги кунда дунёда юз бераётган ўзгаришлар ва ривожланишнинг глобал масалалари билан шуғулланмоқдалар, улар давлатлар, халқлар тақдирида ижобий самаралар кўрсатмоқда ва бу билан халқаро ташкилотларнинг салоҳияти ҳам ошиб бормоқда. Масалан, Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг резолюциялари БМТ аъзолари учун мажбурий характерга эга ва уни бажариш лозим ҳисобланади, ёки Европада Ҳамкорлик ва Хавфсизлик Ташкилоти қабул қилаётган "Янги Европа учун Париж хартияси" ҳуқуқий норма сифатида бажариш учун мажбурий ҳужжатдир. Халқаро ташкилотлар чақираётган халқаро конференцияларнинг тартиб-қоидалари (правила процедуры) ҳам дипломатик ҳуқуқда манбалик вазифасини ўтайди. Халқаро конференциялар юзлаб давлатларнинг иштирокида, умумий тартиб-қоидаларни ишлаб чиқади. Масалан, халқаро конференцияларнинг иш олиб бориш тартиби, ваколатларни текшириш, конференциянинг ишчи, раҳбарий органларини сайлаш, сўз олиш қоидалари, протоколларни олиб бориш масалалари айнан регламентда ўз аксини топади. БМТнинг

Бош Ассамблеясининг ички қонун-қоидалари ҳам шулар жумласига киради. Чунки айнан шу тарғиб қоидаларга барча аъзо давлатлар амал қиладилар. Масалан, БМТнинг Бош Ассамблеяси Косово буйича қабул қилган резолюцияси – юридик асос ва манбадир.

Кейинги манбанинг тури – Халқаро Суд органлари ва миллий судларнинг дипломатик муносабатларга оид чиқарган қарорларидир. Халқаро муносабатларида халқаро суд ташкилотларининг пайдо бўлиши халқаро ҳуқуқда давлатларнинг жавобгарлиги ва масъулиятига маълум таъсир ўтказди. Халқаро суд ташкилотлари ниҳоятда баобру нуфузга ва олий малакали ҳуқуқий ҳужжатлар – ҳал қилув қарорлари, ҳукмлар чиқарадилар. Албатта суд муассасаларининг чиқарган қарорлари энг аввало, уларнинг иштирокчилари давлатлар ва халқаро ташкилотлар учун мажбурий характерга эга. Иккинчи томондан суд ҳайъати кўриб чиққан масалалар, суд амалиёти ва тажрибасини ташкил қилиб, суд прецедентлари сифатида дипломатик ҳуқуқда қўлланиши мумкин. Мисол тариқасида, Халқаро Суд қарорларини Миллий Суд органларининг қарорларига келсак, албатта бундай ҳолатлар давлатларнинг ички қонунчилик тизими билан бир қаторда бундай муассасаларда халқаро ҳуқуқ нормаларини қўллаб чиқарган ҳулоса ва ҳукмлар, яъни дейлик, миллий суд ўз давлатининг халқаро ҳуқуқ нормасининг мазмунига муносабатини билдиришида акс эттириши мумкин. Масалан, халқаро ҳуқуқ нормасини миллий суд органлари тан олмаслиги ёки тан олиши мумкин.

Дипломатик ҳуқуқда манба ҳисобланувчи халқаро ҳуқуқшунос олимларнинг доктриналари муҳим ўрин тутлади. Дипломатик ва халқаро ҳуқуқда юқори назарий ва амалий тажрибага эга бўлган халқаро ҳуқуқнинг кузга кўринган олимларининг изланишлари, уларнинг ҳуқуқий мактаб ва гоъвий назариялари кўп ҳолларда халқаро ҳуқуқий нормаларни яратишда, низом масалаларни ечишда кенг қўлланилади. Халқаро ҳуқуқда ҳуқуқий нормаларни шарҳлаш айнан олимлар, илмий халқаро ташкилотлар (масалан, Халқаро Ҳуқуқ Ассамблеяси, Халқаро ҳуқуқ институт ва ҳ.к) томонидан амалга оширилади.

Биз тўхталиб ўтган ҳуқуқ манбаларидан ташқари, дипломатик ҳуқуқда қўшимча манба сифатида қараладиган яна бир манбанинг тури мавжуд. Бу халқаро ҳуқуқ субъектлари – давлатларнинг дипломатик ҳуқуққа оид ички қонунчилигидир. Маълумки, ҳар бир давлат дипломатик ҳуқуқда халқаро ҳуқуқий меъёрларга асосланиб

фаолият юритсада, дипломатик фаолиятини амалга оширишда ички конунчилик меъёрларини ишлаб чиқди. Халқаро ҳуқуқшунос олимлар Трипель, Кельзен бу ҳуқуқ манбасини мустақил манба ҳисоблайдилар. Профессор Н.Минасян эса давлатнинг ички конунчилик тизимини дипломатик ҳуқуқ манбаига киритмайди, аммо унинг дипломатик ҳуқуқ ривожланишига туртки берувчи хосса деб қарайди. Таниқли дипломатик ҳуқуқ соҳасидаги олимлар И.Блищенко ва В.Дурденевскийлар эса давлатнинг шу соҳадаги ички конунчилигини тўғри манба эмас, балки қўшимча манба деб ҳисоблайдилар ва бундай ёндашишни тўғрирок деб баҳолаш мумкин. Чунки, ҳар қандай давлатнинг маълум бир ҳуқуқий тизими, тарихий ҳуқуқий одат ва анъаналари мавжуд бўлиб, у ҳар доим ҳам дипломатик ҳуқуқнинг меъёрига тўғри, мутаносиб бўлавермайди. Ва ҳар қандай давлат ўзининг хусусиятларини тўларок акс эттирувчи ва халқаро ҳуқуқ нормаларига уйғунлаша оладиган ички нормалар яратиши мумкин. Ваҳоланки, дипломатик ҳуқуқ давлатнинг ташқи Дунё билан ўта расмий ҳуқуқий муносабатларини акс эттирувчи соҳалар сирасига қиради. Бизнинг Ўзбекистондаги ички давлат конунчилик тизимида дипломатик ҳуқуққа оид бир қанча ҳужжатлар қабул қилинган бўлиб, улар Ўзбекистоннинг халқаро миқёсда дипломатик фаолият юргизиши учун ишончли ҳуқуқий манба вазифасини ўтайди. Уларни Ўзбекистоннинг дипломатик ҳуқуқини тартибга солувчи нормалар мажмуи ёки тизими деб ҳам аташ мумкин. Уларнинг сардори Ўзбекистон Конституциясининг тўртинчи боби 17-моддасида кўзда тутилган ташқи сиёсат асосларидир. Бу қондаларни 26 декабрь 1996 йилги **"Ўзбекистон Республикасининг ташқи сиёсий фаолиятининг асосий принциплари тўғрисидаги қонун"** ривожлантирди. Ўзбекистоннинг дипломатик фаолиятини амалга оширишда муҳим ўрин тутувчи яна икки қонун 3 июль 1992 йилда қабул қилинди. Улар **"Ўзбекистон Республикасининг чет давлатлардаги дипломатик ваколатхона бошлиқларини тайинлаш ва чақириб олиш тартиби тўғрисидаги"** ва **"Ўзбекистон Республикасида дипломатик ходимларга дипломатик даража ва мартабаларни белгилаш тўғрисида"** дир.

Консуллик фаолиятни тартибга солувчи 1996 йилда қабул қилинган ҳужжат - **Ўзбекистон Республикасининг Консуллик Устави** Ўзбекистоннинг консуллик муносабатларини ҳуқуқий тартибга солди.

Дипломатик ҳуқуқни акс эттирувчи бошқа ҳуқуқий актлар, яъни Вазирлар Маҳкамасининг унлаб қарорлари, Ташқи Ишлар Вазирлигининг махсус низом ва қоидалари Ўзбекистоннинг дипломатик ҳуқуқини амалга оширишда муҳим ўрин тутди.

Ўзбекистонда дипломатик даража ва мартабаларни белгилаш тартиб қоидалари, дипломатик ваколатхона бошлиқларини тайинлаш тартиб қоидалари бугунги кунда республикамизнинг дипломатик фаолиятида кенг қўлланиб келинмоқда.

Энди, бевосита дипломатик ва консуллик ҳуқуқи нормаларни кодификациялаш хусусида сўз юритсак. Шунини таъкидлаш керакки, халқаро ҳуқуқ соҳалари ичида энг мукаммал кодификация қилинган соҳалардан бири бу – дипломатик ҳуқуқ нормаларидир. Дипломатик ҳуқуқ нормаларини кодификациялашга уриниш сўнгги 150 йил давомида давлатлар, айрим олимлар, илмий ташкилотлар томонидан амалга оширилди. Биринчи уриниш 1868 йилда швейцариялик олим И.Блюнчли томонидан, 1890 йилда эса италиялик П.Флоре томонидан бажарилган. Бундай ҳаракатлар Халқаро ҳуқуқ институтларининг 1889 йилги Гамбургдаги, 1892 йилда Женевадаги, 1895 йилда Кембрижда сессияларида куриб чиқилган. Бунинг натижасида Кембриж регламенти деган ҳужжат дунёга келган. 1932 йилда Гарвард университети дипломатик иммунитетлар тўғрисида бундай уринишларни лойиҳа сифатида тақдим этган.

Мавзу. Дипломатик ваколатхоналар фаолиятининг ҳуқуқий асослари.

1. Дипломатик ваколатхоналар тушунчаси ва турлари;
2. Дипломатик ваколатхоналарнинг вазифалари;
3. Дипломатик ваколатхона раҳбари;
4. Дипломатик ваколатхоналарнинг ходимлари;
5. Махсус миссиялар
6. Давлатларнинг халқаро ташкилотлардаги ваколатхоналари.

Дипломатик ҳуқуқ халқаро ҳуқуқнинг ўзок вақт давомида ягона субъекти бўлиб келган давлатларнинг ўзаро амалиёти натижасида шаклланган ва ривожланган. Қадимда бўлгани каби ҳозирда ҳам давлатлар уртасидаги ўзаро муносабатлар бир давлат томонидан иккинчи бирига юбориладиган ташқи алоқалар органлари томонидан амалга оширилади. Ташқи алоқаларнинг

бундай органлари которига давлатларнинг ўзаро келшпуви асосида ташкил қилинадиган доимий дипломатик ваколатхоналар ва бир давлат томонидан иккинчи бир давлатта юбориладиган махсус (вақтинча, ad hoc) миссиялар киради.

Дипломатик ваколатхона ва махсус миссияларга тегишли нормалар мажмуи 1961 ва 1969 йилларда қабул қилинган Вена конвенцияларида мужассамлашган.

Халқаро-ҳуқуқий адабиётда ташқи алоқалар органларини ички давлат ва хорижий турларга булиш мавжуд.

Ички давлат турига куйидаги давлат органлари:

- биринчидан, давлат ташқи сиёсати асосларини белгиловчи давлатнинг олий вакиллик органи;
- иккинчидан, халқаро майдонда олий вакилликни амалга оширувчи давлат бошлиғи (у коллегиял ёки якка бир шахсга тааллуқли булиши мумкин);
- учинчидан, давлат ташқи сиёсатида умумий раҳбарликни олиб боровчи ҳукумат;
- туртинчидан, ташқи ишлар идораси киради.

Доимий органларга дипломатик ваколатхоналар, яъни элчихоналар, миссиялар, халқаро ташкилотлар ҳузуридаги доимий ваколатхоналар, консуллик муассасалари киради.

Вақтинчалик органларга халқаро конференциялар ёки халқаро органлардаги махсус миссия ва делегациялар киради.

Давлатнинг ички идоралари мазкур давлатнинг ҳудудида доимий равишда фаолият юргизадиган ташқи алоқа идораларидир. Халқаро ҳуқуқда бундай идораларни иккига бўлинади:

а) давлатнинг вакиллигини барча масалалар бўйича амалга оширадиган идоралар;

б) давлатнинг вакиллигини унинг ташқи алоқаларининг маълум соҳаларида ва битта соҳасида рўёбга чиқарадиган идоралари.

Биринчи гуруҳга давлат раҳбари, ҳукумат раҳбари, ташқи ишлари вазири киради. Халқаро ҳуқуққа мувофиқ улар давлатни барча масалалар бўйича намоён этадиган. яъни ex officio (лавозими бўйича махсус ваколатларсиз) идоралар ҳисобланади.

Ташқи алоқа идораларини ташқи сиёсат масалалари бўйича қарорлар ишлаб чиқишда иштирок этадиган идоралардан фарқламоқ лозим. Масалан, парламентнинг халқаро шартномани ратификация қилиш тўғрисидаги қарори тегишли ташқи алоқа

идорасининг кўп томонламали шартномани ратификация ёрлигини саклаш учун депозитарийга топширмагунча ҳукукий оқибатга олиб келмайди. Шу жиҳатдан парламентлар бу масалаларда ўзига хос аҳамият касб этадилар. Улар давлатнинг ташқи сиёсати масалаларида, одатда, муҳим роль уйнасаларда, аммо улар халқаро муносабатларда давлатнинг вакиллари сифатида иштирок эта олмайдилар, шартномалар туза олмайдилар, парламент вакилларининг баёнлари давлатга мажбуриятлар юкламайди. Шу билан биргаликда парламентлар давлатлараро муносабатларда фаол қатнашадилар, делегациялар билан алмашдилар, бошқа давлатларнинг парламентларига мурожаатлар қабул қиладилар, Парламентлараро иттифокда иштирок этадилар.

Умумий ташқи алоқа идоралари билан бир вақтда баъзи давлатларда ихтисослашган махсус ташқи алоқа органлари мавжуд бўлиб, улар давлат ташқи фаолиятининг соҳасининг кенг ёки тор жиҳатдан намоён этадилар. Масалан, Ўзбекистон Республикасида ташқи иқтисодий алоқалар вазирлигини кўрсатиш мумкин бошқа вазирлик ва муассасалар давлатнинг ташқи алоқаларини ўз ваколатлари доирасида рўёбга чиқаришда иштирок этадилар. Масалан, Жаҳон почта иттифоқи билан тезкор муносабатларни республика алоқа вазирлиги амалга оширади.

Ташқи алоқа идораларининг хориждагисига: дипломатик ваколатхоналар (элчихоналар ва миссиялар), консуллик ваколатхоналар, ва халқаро ташкилотлар қошидаги доимий ваколатхоналар киради. Улар давлатнинг доимий хорижий ташқи алоқа идораларидир.

Хориждаги доимий идоралар билан бир вақтда муваққат идоралар мавжуд: бошқа давлатлар тантанали тадбирларда, музокараларни олиб бориш иштирок этишга юбориладиган махсус миссиялар, халқаро конференцияларда иштирок этиш учун юбориладиган делегациялар.

Дипломатик ваколатхона-бошқа давлатнинг ҳудудида жойлашган ушбу давлат билан дипломатик алоқаларни рўёбга чиқарадиган давлат органидир.

Давлатлар уртасида дипломатик муносабатларнинг урнатилиши, одатда, дипломатик ваколатхоналар билан алмашишга олиб келади. Бирок, бундай алмашишни амалга ошириш учун махсус келишув зарур. Ҳозирги замон халқаро ҳукуқи курсатилган дипломатик ваколатхоналар билан алмашишнинг уч даражаси

мавжудлиги имкониятидан келиб чиқади. Хар бир даража учун ваколатхона бошлигининг маълум тоифаси тўғри келади.

Энг юкори даража — элчихонадир. Унга Фавкулудда ва Мухтор Элчи даражасига эга бўлган дипломатик вакил рахбарлик қилади. Ундан сунг Фавкулудда ва Мухтор Вакил рахбарлик қиладиган холда муваккат ишлар вакили томонидан бошқариладиган миссия туради.

1961 йилги Вена конвенциясига кўра, дипломатик ваколатхоналарнинг асосий вазибалари қуйидагилардан иборат:

- 1) юбуровчи давлатнинг ваколатхона жойлашган давлатда вакиллигини амалга оширади;
- 2) давлат ва унинг фуқароларининг манфаатини халқаро ҳуқуқ доирасида ҳимоя қилиш;
- 3) дипломатик ваколатхона жойлашган давлат ҳуқумати билан музокаралар олиб бориш;
- 4) қонуний воситалар орқали ўз давлатига ушбу давлат тўғрисидаги ҳодиса, воқеалар ҳақида маълумот бериш;
- 5) давлатлар ўртасидаги дўстона алоқаларни рағбатлаштириш.

Дипломатик ваколатхоналар бундан ташқари консуллик вазибаларини рўёбга чиқаради. Дипломатик ваколатхона раҳбари халқаро ҳуқуққа кўра, дипломатик вакил ўз давлатини хориждаги давлатда намоён этадиган ягона шахсдир.

Бир вақтнинг ўзида элчи ташриф давлатдаги бошқа доимий вакилларга нисбатан ҳам олий вакил ҳисобланади.

XIX асрнинг бошига қадар, дипломатик вакилларнинг ва уларнинг даражаларига оид қатъий даражалаш бўлмаган. Бу эса баъзи ҳолларда низоли ҳолатларга олиб келган.

1815 йилда Вена Конгрессида қабул қилинган Вена регламентида дипломатик ваколатхона раҳбарининг қуйидаги даражалари ўрнатилди: фавкулудда ва мухтор элчи, папа нунцийси, фавкулудда ва мухтор вакил ва нунций, ишончли вакил. 1818 йилдаги Аахен конгрессида юқорида кўрсатилган даражаларга резидент-вазир киритилиб у фавкулудда ва мухтор вакилдан сунг бўлган жойни олди.

Юқорида санаб ўтилган дипломатик ваколатхона раҳбарлари даражалари, резидент вазирдан истисно, кейинги йилларда кўпчилик давлатлар томонидан қабул қилиниб, дипломатик ҳуқуққа ва дипломатик алоқалар амалиётида умумэтироф этилди.

1961 йилги Вена Конвенцияси дипломатик ваколатхона раҳбарига оид юзага келган амалиётни мустаҳкамлаб, уларни 3та даражага: элчилар ва папа нунцийлари, вакиллар ва интернунций; ишончли вакил бўлди.

Дипломатик вакилларни тайинлаш давлатнинг ички нормалари ҳамда халқаро ҳуқуқ билан тартибга солинади. Ҳар бир давлатда дипломатик вакилларни тайинлашнинг у ёки бу тартиби мавжуд.

Доимий дипломатик ваколатхона таркибида вакил қилиб юборувчи давлат номидан иш қуриш унинг бошлигига юклатилади.

Ваколатхона бошликлари уч тоифага бўлинади. Улар:

- биринчидан, элчилар тоифаси ёки ўзгача ном билан юритилувчи уларга мос бўлган шахслар (нунцийлар, олий комиссарлар ва ҳок.);
- иккинчидан, юборувчи давлат томонидан қабул қилувчи давлат бошлиги ҳузурида унинг номидан вакиллик қилиш учун тайинланган мухтор вакиллар тоифаси (интернунцийлар);
- учинчидан, қабул қилувчи давлат ташқи ишлар вазирлиги ҳузурида юборувчи давлат номидан вакиллик қилиш учун тайинланган муваккат ишлар буйича вакиллар.

Дипломатик ваколатхона бошлиklarини тайинлаш учун қабул қилувчи давлатнинг розилиги — ағреман суралади. Шундан сунггина унта юборувчи давлат томонидан унинг тайинланганлигини тасдиқловчи ишонч ёрлига берилади.

Махсус миссия таркибида вакил қилиб юборувчи давлат номидан вакиллик қилиши учун бир ёки бир неча шахс тайинланади. Улар юборувчи давлатнинг вакиллари номи билан юритилади. Махсус миссия таркибига қирувчи шахслар ичидан юборувчи давлат миссия бошлигини тайинлаши мумкин.

Доимий дипломатик ваколатхона таркибига дипломатик ходимлар, яъни дипломатик мартабага (рангга) эга бўлган шахслар (мухтор вакил, биринчи, иккинчи ва учинчи котиблар, атташе, котиб-архивариус), харбий, харбий-денгиз ва харбий-хаво атташелари ва шунингдек, маъмурий-техник ва хизмат курсатувчи ходимлар қириши мумкин.

Махсус миссия таркибига ўз навбатида дипломатик, маъмурий-техник ва хизмат курсатувчи ходимлар қиради.

Дипломатик ходимлар дипломатик ваколатхона ёки махсус миссия бошлири топширигига биноан қабул қилувчи давлат билан ўзаро муносабатларда юборувчи давлат номидан маълум функцияларни бажарадилар.

Маъмурий-техник ва хизмат курсатиш ходимлар дипломатик ваколатхона ёки махсус миссияга тегишли хизмат курсатиш буйича ўз функцияларини бажарадилар.

Дипломатик, маъмурий-техник ва хизмат курсатиш хизмати ходимларини тайинлаш тартиби ва уларнинг сони қабул қилувчи ва юборувчи давлатларнинг ўзаро келишуви асосида белгиланади. Қабул қилувчи давлат дипломатик ходимни хоҳлаган вақтда *persona non grata*, яъни номақбул шахс» деб эълон қилиб, бу шахсларни юборувчи давлатдан дипломатик ваколатхона ёки махсус миссия таркибидан чақириб олишларини талаб қилиш мумкин.

Халқаро ҳуқуққа мувофиқ дипломатик ваколатхона раҳбарини тайинлашдан олдин, тегишли давлатдан тайинланаётган шахсни вакил сифатида қабул қилиш учун унинг розилиги (агреман) сўралади. Агреман беришдан воз кечиш қандайдир тушунтириш ёки унинг сабабини кўрсатиш тақозо этмайди.

Одатда агремандан олингандан сўнг, дипломатик вакилни тайинланганлиги тўғрисида матбуотда эълон берилади. Элчи ёки вакилга уларнинг тайинланган жойга кетишида йўллаётган давлат раҳбари имзо чеккан ишонч ёрлиғи берилади ва улар тайинланган давлат раҳбари номига юборилади. Ишонч ёрлиғида унинг соҳибига ушбу давлатлар ўртасидаги алоқаларда ўз давлати номидан ҳаракат қилишига ишониниш илтимоси бўлади.

1961 йилги Вена конвенцияси дипломатик ваколатхона раҳбари тайинланган давлатдаги вазифасини киришини ташриф давлатида мавжуд амалиёти, ёки ишонч ёрликларини топширишган вақтдан бошлаб, ёки элчи ушбу давлатга келиб, мазкур давлат ташки ишлар вазири тасдиқланган ишонч ёрликларини тақдим этгани ҳақидаги ахборот берилган вақтдан ҳисобланаши мумкин.

Дипломатик вакил аккредитация қилинган давлатда ўзининг расмий вазифалари тугаганига қадар давом этади.

Дипломатик вакилнинг вазифаси қуйидаги ҳолларда тўхтатилади:

1) аккредитация қилган давлатнинг уни чақириб олиши; 2) дипломатик вакил фаолият юргизаётган давлат ҳуқумати,

вакилнинг унинг ишончини йўқотган шахс деб ҳисобланиши (persona nongrata);

3) дипломатик алоқаларнинг ўзилиши;

4) ушбу давлатлар ўртасида уруш юзага келганда;

5) ушбу давлатларнинг халқаро ҳуқуқ субъектлари сифатидаги барҳам топиши;

Дипломатик вакил фаолияти тўхталишининг энг кўп тарқалган ҳолати бу унинг ўз ҳукумати ташаббуси билан чақириб олиниши ҳисобланади. Бундай ҳолда вакил фаолияти амалга ошириладиган давлат раҳбарига чақириб олинаётган дипломатик вакил ёки унинг ўрнига тайинланган шахс томонидан топшириладиган чақириб олиш ёрлиғи йўлланади.

Дипломатик вакил бир вақтнинг ўзида бошқа ёки бир неча давлатларда агарда қабул қилинаётган давлатларнинг бунга эътирози бўлмаган тақдирда, дипломатик вакил вазифасини амалга ошириши мумкин. Давлатлараро муносабатларда ушбу амалиёт кенг учраб туради. (Кумуляция).

Вена Конвенциясига мувофиқ, дипломатик ваколатхона ходимлари: дипломатик, маъмурий-техник ва хизмат қилувчиларга бўлинади.

Дипломатик ходимларга элчилар, вакиллар, маслаҳатчилар, савдо вакиллари ва уларнинг ўринбосарлари, махсус аташелар (ҳарбий ҳарбий-денгиз, ҳарбий ҳаво) ва уларнинг ўринбосарлари 1-; 2-; 3- котиблар, атташе, 1961 йилги Вена Конвенциясига кўра ваколатхона аъзолари деб юритилади. Турли ваколатхоналардаги ҳар бир даражадаги ходимларнинг сони турлича.

Маъмурий-техник ходимларга девонхона бошлиғи, ҳисобчилар, таржимонлар, иш юритувчилар, машинистлар ва бошқа маъмурий ёки техник вазифаларни бажарувчилар киради.

Хизмат қилувчи ходимларга ҳайдовчилар, курьерлар, швейцарлар, лифтёрлар, фаррошлар ва бошқа ваколатхонада хизмат қилувчи вазифасини амалга оширувчилар киради.

Дипломатик персонал аъзолари асосан, аккредитация қилаётган давлат фуқаролари бўлишлари керак.

Дипломатик лавозимга ташриф давлатининг розилиғи билан маҳаллий фуқаролар ёки учинчи давлат фуқаролари тайинлаши мумкин.

Ваколатхона ўз ходимлари таркибида юз бераётган барча ўзгаришлар ҳақида ташриф давлатнинг ташқи ишлар вазирлигига ахборот бериб туради.

Дипломатик ваколатхона имтиёз ва иммунитетлар дипломатик ваколатхона, унинг раҳбарлари ва ходимларига халқаро ҳуқуққа асосан бериладиган махсус ҳуқуқ ва имтиёзлардир.

Дипломатик ваколатхона ташриф давлатида ўз вазифаларини бажариш учун унинг фаолияти ушбу давлат фаолити ушбу давлат ҳокимияти назоратидан холис бўлиши керак. Шу сабабли қадимданок элчиларнинг дахлсизлиги вужудга келган эди. Дипломатик ваколатхона вазифаларини бажариш шароитларини таъминлаш зарурияти унга алоҳида мақом беришнинг асосий асосларидан ҳисобланади. Аммо шуни ҳам назарда тутиш керакки, элчихона давлатни намоён этиб, халқаро ҳуқуқнинг асосий принципларидан давлатларнинг тенг ҳуқуқли ва суверенлигидан келиб чиқиб, элчихона мавжуд имтиёз ва иммунитетларга эга бўлишини белгилайди.

Ҳозирги замон халқаро ҳуқуқига кўра дипломатик ваколатхона – давлат органи унинг персонали-давлат муассасасининг ходимларидир. Шунга асосан, дипломатик имтиёз ва иммунитетларидир. Шунга асосан, дипломатик имтиёз ва иммунитетлари икки туркумга бўлинади: дипломатик ваколатхоналарнинг имтиёз ва иммунитетлари ва ваколатхона раҳбари ва ходимларининг шахсий имтиёз ва иммунитетлар.

Давлатларнинг халқаро ташкилотлардаги ваколатхоналари-иккинчи жаҳон урушидан сўнг халқаро ташкилотлар аҳамиятининг ўсганлиги муносабати билан кенг тарқалган нисбатан янги институтдир. Бундай ваколатхоналар асосан БМТ қошида мавжуд. Кўплаб давлатлар БМТнинг ихтисослаштирилган муассасаларда доимий ваколатхоналарга эга. Кўпинча минтақавий ташкилотларда ҳам ташкил қилинади.

Умумий қоидага биноан, давлатнинг халқаро ташкилотлардаги ваколатхонасига мазкур ташкилотнинг аъзоси эга бўлиши мумкин. Ташкилотнинг аъзоси бўлган давлатлар, агарда ташкилотлар қоидалари йўл қўйса, халқаро ташкилотларнинг ҳўзурида кўзатувчилар доимий миссияси тузишлари мумкин.

Дипломатик ҳуқуқнинг тегишли нормалари 1975 йилда қабул қилинган Вена конвенциясида кодификация қилинган. Мақкур Конвенцияда давлатларнинг универсал характердаги халқаро

Ваколатхона ўз ходимлари таркибида юз бераётган барча ўзгаришлар ҳақида ташриф давлатнинг ташқи ишлар вазирлигига ахборот бериб туради.

Дипломатик ваколатхона имтиёз ва иммунитетлар дипломатик ваколатхона, унинг раҳбарлари ва ходимларига халқаро ҳуқуққа асосан бериладиган махсус ҳуқуқ ва имтиёзлардир.

Дипломатик ваколатхона ташриф давлатида ўз вазифаларини бажариш учун унинг фаолияти ушбу давлат фаолити ушбу давлат ҳокимияти назоратидан ҳолис бўлиши керак. Шу сабабли қадимданок элчиларнинг дахлсизлиги вужудга келган эди. Дипломатик ваколатхона вазифаларини бажариш шароитларини таъминлаш зарурияти унга алоҳида мақом беришнинг асосий асосларидан ҳисобланади. Аммо шуни ҳам назарда тутиш керакки, элчихона давлатни намоян этиб, халқаро ҳуқуқнинг асосий принципларидан давлатларнинг тенг ҳуқуқли ва суверенлигидан келиб чиқиб, элчихона мавжуд имтиёз ва иммунитетларга эга бўлишини белгилайди.

Ҳозирги замон халқаро ҳуқуқига кўра дипломатик ваколатхона – давлат органи унинг персонали-давлат муассасасининг ходимларидир. Шунга асосан, дипломатик имтиёз ва иммунитетларидир. Шунга асосан, дипломатик имтиёз ва иммунитетлари икки туркумга бўлинади: дипломатик ваколатхоналарнинг имтиёз ва иммунитетлари ва ваколатхона раҳбари ва ходимларининг шахсий имтиёз ва иммунитетлар.

Давлатларнинг халқаро ташкилотлардаги ваколатхоналари-иккинчи жаҳон урушидан сўнг халқаро ташкилотлар аҳамиятининг ўсганлиги муносабати билан кенг тарқалган нисбатан янги институтдир. Бундай ваколатхоналар асосан БМТ қошида мавжуд. Кўплаб давлатлар БМТнинг ихтисослаштирилган муассасаларда доимий ваколатхоналарга эга. Кўпинча минтақавий ташкилотларда ҳам ташкил қилинади.

Умумий қоидага биноан, давлатнинг халқаро ташкилотлардаги ваколатхонасига мазкур ташкилотнинг аъзоси эга бўлиши мумкин. Ташкилотнинг аъзоси бўлган давлатлар, агарда ташкилотлар қоидалари йўл қўйса, халқаро ташкилотларнинг ҳузурида кўзатувчилар доимий миссияси тузишлари мумкин.

Дипломатик ҳуқуқнинг тегишли нормалари 1975 йилда қабул қилинган Вена конвенциясида кодификация қилинган. Мазкур Конвенцияда давлатларнинг универсал характердаги халқаро

ташкilotлар хузуридаги вакиллиги, ушбу ташкilotларнинг органларида аъзо-давлатлар ёки аъзо булмаган давлатлар (кузатувчилар) вакиллиги ҳамда универсал характердаги халқаро ташкilotлар томонидан ёки уларнинг рахбарлигида чакириладиган халқаро конференциялардаги вакиллиги тўғрисида сўз боради.

Халқаро ташкilotлар хузуридаги доимий ваколатхоналар деганда, аъзо-давлатларнинг доимий ваколатхоналари ва ташкilotга аъзо булмаган давлатларнинг кузатувчи доимий миссиялари тушунилади. Халқаро ташкilotлар органлари ва конференцияларга мослаб оладиган бўлсак, уларнинг ишида катнашаётган давлатлар делегациялари ва улар ишини кузатиб борувчи делегациялар тўғрисида сўз боради.

Универсал характердаги халқаро ташкilot — бу Бирлашган Миллатлар Ташкilotи, унинг ихтисослашган муассасалари, Атом энергияси буйича халқаро агентлик ва аъзолари таркиби ва жавобгарлиги кенг бўлган халқаро характер касб этувчи шунта ухшаш хар кандай ташкilotлардир.

Дипломатик ҳуқуқда тегишли ушбу ҳуқуқ, соҳасининг ўзига хос жихатлари марказий муассасалар, уларнинг булимлари, ташкilot органлари ёки халқаро конференцияларнинг ўз фаолиятларини ўзга давлат худудида унинг юрисдикциясидан озод этилган ва тегишли ўзаро келишилган имтиёз ва имкониятлардан фойдаланган холда амалга оширишида намоён булади. Давлатнинг халқаро ташкilotлар хузуридаги доимий ваколатхоналари, халқаро органлар ва конференциялардаги делегациялари улар жойлашган давлат билан бевосита ҳеч кандай алоқаларга киришмаган холда унинг юрисдикциясидан иммунитетга эга булади ҳамда, агар ушбу давлат ва халқаро ташкilot учун Конвенция кучда бўлса, унда белгиланган имтиёз ва имкониятлардан ҳам фойдаланадилар.

1946 йилги Конвенцияга мувофиқ, ташкilot аъзоларининг асосий ва ёрдамчи органларидан вакилларга ва БМТ томонидан чакириладиган конференцияларда улар ўз хизмат вазифаларини бажараётганларида шахсий қамоқ ва ушлаб туриш, расмий харакатлардан суд иммунитетидан қоғоз ва ҳужжатлар дахлсизлиги, курьер ва шифрларидан фойдаланиш ҳуқуқи, солиқ иммуниети ва бошқа имтиёз ва иммунитетлардан фойдаланади.

Мавзу: Дипломатик иммунитет ва имтиёзлар

1. Дипломатик иммунитет ва имтиёзларнинг назарий-ҳуқуқий асослари.
2. Дипломатик ваколатхоналарнинг иммунитет ва имтиёзлари.
3. Дипломатик ваколатхоналарнинг раҳбари ва персоналининг шахсий иммунитет ва имтиёзлари.

Юридик адабиётда дипломатик иммунитет ва имтиёзлар тўғрисида ҳар хил таърифлар мавжуд.

А.Х. Саидов фикри бўйича: дипломатик ваколатхона ёки махсус миссия ўз фаолиятини қабул қилувчи давлат ҳудудида амалга оширади. Улар, ўзларининг вакиллик характери ва функцияси билан ҳамда ходимидан келиб чиқиб, қабул қилувчи давлат томонидан таъминлаб берилиши лозим бўлган алоҳида юридик мақомга эга бўладилар⁷.

Ташқи алоқалар органларининг ушбу халқаро-ҳуқуқий мақоми **иммунитет ва имтиёз** тушунчалари билан белгиланади.

Иммунитет юборувчи давлат ташқи алоқалар органлари ва улар ходимларининг ваколат ва функцияларини қабул қилувчи давлатдан мустақил тарзда амалга ошира олишларини таъминлайди. **Имтиёз ва иммунитетлар** улар фаолиятининг самарадорлигига кўмаклашиш учун хизмат қилади.

Дипломатик ваколатхона ёки махсус миссия ва улар ходимларининг иммунитетни юборувчи давлат органлари сифатида давлат иммунитетни деган янада кенгроқ тушунчанинг эманциясидир.

Давлат иммунитетни – тегишли давлатлараро ҳуқуқий муносабатлар моҳиятининг **жамланган кўринишидир**. Халқаро ҳуқуқда давлат иммунитетни барча давлатлар ўртасидаги ўзаро муносабатларда амал қилувчи давлатлараро муносабатларнинг тамойилларидан (умумий нормаларидан) биридир. У одатий норма сифатида шаклланган ва шу асосда давлатлараро муносабатларни тартибга солмоқдир. Ҳозир мазкур тамойил юқорида тилга олинган Конвенциялар ҳам ўз ифодасини топган. Шунинг учун уни нафақат давлатларнинг узоқ амалиётини умумлаштириш натижасида, балки мазкур Конвенцияда ўз ифодасини топган халқаро-ҳуқуқий нормалар моҳиятидан келиб чиқиб ҳам белгилаш мумкин.

Иммунитет тамойили «ҳар бир давлат бошқа бир давлат юрисдикциясидан иммунитет ҳуқуқига эга» эканлигини англатади. **Иммунитет** – юрисдикцияни истисно ыилиш ёки ундан озод этилишдир. Бу эса ўз ўрнида юрисдикцияга бўйсунмаслик билан баробар. Шубҳасиз, «ҳар бир давлат бошқа бир давлат юрисдикциясига бўйсунмайди».

«Юрисдикция» тушунчаси халқаро ҳуқуқда (шунингдек, миллий ҳуқуқда ҳам) турли маъноларда қўлланилади. Бироқ давлат иммунитети тамойилига нисбатан у ўзининг кенг маъносида, яъни давлатнинг ўз ҳокимияти ваколатларини амалга ошириш тарзида ишлатилади. Бошқача қилиб айтганда, давлат иммунитети тамойили бир давлатнинг иккинчи бир давлатга бўйсунмаслигини англатади.

Давлат ҳокимияти ягона бўлиб, у қонун чиқарувчи, ижро ва суд ҳокимиятлари кўринишига эга. Ушбу ҳолатда у «юрисдикция» иборасини қамраб олади.

Давлатнинг қонун чиқарувчи органи бошқа давлатлар учун юридик мажбурий хатти-ҳаракат қоидаларини қўллай олмайди. Унинг ижро ва суд органлари ўзларининг ваколатларини хорижий давлатга, хусусан, дипломатик ваколатхоналар ва махсус миссияларга нисбатан қўллай олмайди.

Қабул қилувчи давлат қонун ҳужжагларининг хорижий давлатга нисбатан татбиқ қилинмаслиги дипломатик ваколатхона ёки махсус миссия ходимлари ваколатхона ёки миссия жойлашган давлат миллий ҳуқуқи субъектлари билан бўладиган ўзаро муносабатларида қабул қилувчи давлат ички ҳуқуқи қоидаларига риоя қилмасликлари мумкинлигини англатмайди. Аксинча, улар қабул қилувчи давлат қонунларини ҳурмат қилишлари ва унинг ички ишларига аралашмасликлари лозим. Дипломатик ваколатхона ва махсус миссия ходимлари иммунитети мавжуд чегаралар доирасида, қабул қилувчи давлат миллий ҳуқуқининг у ёки бу юридик кўрсатмаларни уларга нисбатан мажбуран қўллаш ёки уларни ижро қилишдан озод этади ҳолос. Бундай давлатнинг тегишли даъволари дипломатик йўллар билан давлатлараро даражада тартибга солинишини талаб қилади.

Давлат иммунитети халқаро ҳуқуқ тамойили сифатида мазкур давлатнинг хорижий давлатда жойлашган мулкига ҳам татбиқ қилинади, чунки миллий қонунчиликни хорижий давлат мулкига нисбатан қўлланиши ва мажбуран ижро этилиши ҳақиқатда, ушбу

мулк эгаси бўлган давлатнинг мулк турган давлат юрисдикциясига бўсунишини англатади.

Дипломатик ваколатхона ва махсус миссиялар иммунитетига нисбатан айтилаётган гап, хусусан қабул қилувчи давлат ҳудудига улар эга бўлган ва фойдаланаётган мулк тўғрисида бормокда.

Дипломатик ваколатхона ва махсус миссиялар иммунитетига каторига:

биринчидан, улар биноларининг (хоналарининг) дахлсизлиги;

иккинчидан, ушбу бинолар (хоналар) ва уларда жойлашган буюмлар иммунитетига, шунингдек ҳаракат воситаларининг тинтувдан, реквизициядан, ҳибсдан ва ижро ҳаракатларидан иммунитетига;

учинчидан, архивлар ва ҳужжатларнинг ҳар қандай вақтда ва уларнинг қаерда жойлашганидан қатъи назар дахлсизлиги киради.

Дипломатик агентлар (ваколатхона бошлиғи ва унинг дипломатик ваколатхона ходимлари), юборувчи давлат махсус миссиялари вакиллари ва улар дипломатик ходимлари иммунитетига каторига:

биринчидан, улар шахсининг дахлсизлиги (жумладан, ҳибсга олинишлари ёки бошқа бирор шаклда ушланишлари мумкин эмас);

иккинчидан, уларнинг шахсий хоналари, қоғозлари, хатлари (дипломатик ёзишмалари) ва мулки дахлсизлиги;

учинчидан, ваколатхона жойлашган давлат жиноий, фуқаролик ва маъмурий юрисдикцияси иммунитетига киради.

Мазкур шахслар иммунитетидан уларни юборувчи давлат воз кечиши мумкин. Чунки иммунитет алоҳида шахслар фойдаси учун эмас, балки ушбу давлат номидан вакиллик қилаётган давлат органлари функциясининг самарали амалга оширилиши таъминлаш учун берилади.

Халқаро ҳуқуқнинг умумий тамойилларидан бири ҳисобланмиш давлат иммунитетидан келиб чиқувчи давлатнинг ташқи алоқалар хорижий органлари иммунитетларининг мазмуни шундай кўринишга эга. Ушбу тамойил (умумий норма) императив характер касб этмайди. Бошқача айтганда, ундан чекиниш нафақат халқаро ҳуқуққа мувофиқ, балки манфаатдор давлатлар ўртасидаги ўзаро келишув асосида (шартномада аниқ ифодаланган ёки бошқа тарзда) ҳам амалга оширилиши мумкин.

Давлатнинг ташқи алоқалар хорижий органлари (ва уларнинг ходимлари) иммунитетларидан ташқари халқаро ҳуқуққа мувофиқ маълум имтиёзлардан ҳам фойдаланишлари мумкин.

Имтиёзлар – хорижий вакиллик органлари (ва уларнинг ходимлари) фаолиятининг имтиёзли шартлари бўлиб, одатда улардан миллий юридик ва жисмоний шахслар фойдаланмайдилар. Мазкур имтиёзли шартлар бундай вакиллик органларининг расмий халқаро-ҳуқуқий мақомини инобатга олади ва уларга асосларда мазкур органлар функция ва ваколатларининг фаолиятини самарали амалга оширишларига кўмаклашиш мақсадида берилади.

1961 ва 1969 йиллар конвенцияларига мувофиқ бундай имтиёзлар қаторига:

биринчидан, хорижий давлат вакиллик органининг уни юборувчи давлат ҳукумати ва унинг хорижий органлари билан барча қонуний воситалар ёрдамида, шу жумладан, дипломатик курьерлар, кодланган ёки шифрланган дипломатик мактублар (депеша), шунингдек, ваколатхона жойлашган давлат розилиги билан радио узатгичлардан фойдаланган ҳолда барча расмий мақсадларда алоқаларни боғлаб туриш;

иккинчидан, хорижий давлат вакиллик органининг, у эгаллаб турган биноларга нисбатан, алоҳида кўрсатилган хизматларга тўловлардан ташқари барча давлат, район ва маҳаллий (муниципал) солиқ, йиғин ва божлардан озод этилиши;

учинчидан, вакиллик томонидан фойдаланиш учун белгиланган нарсаларни божхона бождари, солиқлар ва йиғинлари тўламасдан олиб кириш ҳуқуқи (баъзи истиснолардан ташқари);

тўртинчидан, ваколатхона ва унинг бошлиғи томонидан юборувчи давлат байроғи ва гербини ваколатхона хоналарида, шу жумладан, ваколатхона бошлиғи қароргоҳида ва у фойдаланадиган транспорт воситаларида осиб қўйиш ҳуқуқи қиради.

Дипломатик агентлар, юборувчи давлат махсус миссия вакиллари ва унинг дипломатик ходимлари қуйидаги имтиёзлардан фойдаланадилар:

биринчидан, миссия жойлашган давлат ҳудуди бўйлаб эркин ҳаракат қилади (белгиланган истиснолар билан);

иккинчидан, барча давлат, район ва маҳаллий (муниципал) солиқ, йиғим ва божлардан озод этилади;

учинчидан, уларнинг характеридан қатъи назар, барча меҳнат ва давлат мажбуриятларидан, шу жумладан, ҳарбий мажбуриятлардан (реквизиция, товон тўлаш ва уйларни қўноқ ҳарбийлар қўшинидан озод қилиш кабилардан) озод этилади;

тўртинчидан, кўрсатилган шахслар ва уларнинг оила аъзолари шахсий фойдаланишлари учун белгиланган нарсаларни божхона божлари, солиқлар ва йиғимлар туламасдан олиб кириш ҳуқуқига эга;

бешинчидан, агар уларнинг шахсий юкларида миссия жойлашган давлатга олиб кириш ва олиб чиқиб кетиш тақиқланган нарсаларнинг борлигини тасдиқловчи жиддий асослар бўлмаса, уларни текширишдан озод этилади.

Бундан ташқари, қабул қилувчи давлат ташқи алоқалар органига уларнинг ўз функцияларини самарали бажара олишлари учун барча шарт-шароитларни яратиши лозим.

Имкониятлар - ваколатхона жойлашган давлат, агар бунга зарурият бўлса, хорижий давлатга, унинг вакиллик органлари ва ходимлари тимсолида эга бўлиши учун ёрдам бериши мумкин ёки лозим бўлган иммунитет ва имтиёзлардир.

Бу ерда гап ваколатхона учун бинога эга бўлиш ёки ходимлар учун яшаш хоналарини аниқлаш, турли хилдаги расмий мактубларни юборишдаги имтиёзли ҳуқуқлар билан таъминлаш, узоққа қатнайдиغان жамоатчилик транспортларидан имтиёзли фойдаланиш, кундалик турмуш эҳтиёжлари учун зарур буюмларни олиш ва шунга ўхшаш имтиёз ва хизматлар тўғрисида бормокда.

Ҳозирги кунда дипломатик ваколатхоналар, уларнинг бошлиқлари ва ходимлари фойдаланадиган дипломатик иммунитет ва имтиёзлар икки томонлама ва кўптомонлама конвенциялар асосида, шунингдек, 1961 йил 18 апрелда қабул қилинган «Дипломатик муносабатлар тўғрисида»ги Вена конвенцияси ва 1963 йил 4 апрелда қабул қилинган «консуллик муносабатлари тўғрисида»ги Вена конвенцияси, шунингдек 2001 йил 8 майда қабул қилинган «Чет эл давлатларининг Ўзбекистон Республикасидаги дипломатик ваколатхоналари ва консуллик муассасалари тўғрисида»ги Низом асосида тартибга солинади.

Иммунитет ва имтиёзларга эга бўлган дипломатик ваколатхоналар ва консуллик муассасалари ходимлари Ўзбекистон Республикаси конунлари, маданияти ва халқининг урф-одат ҳамда анъаналарини ҳурмат қилишга мажбурдирлар.

Шу орқали вужудга келган анъана ва одатлар халқаро ҳуқуқ нуқтаи назаридан меъёрий хусусият касб этади.

Дипломатик иммунитет ва имтиёзлар мазмуни унинг қўлланиш соҳаси, ижтимоий табиати ва тегишли ҳуқуқий асосга боғлиқ бўлади.

Юридик адабиётларда кўрсатилишича, халқаро ҳуқуқий муносабатлар соҳасида «Дипломатик ваколатхоналарга иммунитет ва имтиёзлар белгилашда замонавий халқаро ҳуқуқнинг умумтан олинган тамойилларидан асосийси бўлиб, давлат суверенитети ва давлатларнинг суверен тенглиги тамойилини ҳурмат қилиш ҳисобланади. Айнан шу тамойилга амал қилган ҳолдагина дипломатик ваколатхона ва унинг ходимларига маҳаллий ҳокимият органларидан мустақил равишда фаолият юритишлари учун тўлиқ дипломатик иммунитет ва имтиёзлар бериши мумкин. Бундан ташқари, дипломатик иммунитет ва имтиёзларга риоя этиш халқаро ҳуқуқий тартибни таъминлаш мақсадида ҳам амалга оширилади»⁸.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, юридик адабиётларда юқорида билдирилган фикрдан бошқа фикр ҳам билдирилган. В.Г. Даевнинг фикрича, жиноят ҳуқуқи соҳасида дипломатик иммунитет деганда «чет эл давлатлари дипломатик ваколатхоналари ходимларига бериладиган имтиёзлар йиғиндиси тушунилиб, бу иммунитет давлатларнинг ички ишларига аралашмаслик, давлатлараро ҳамкорлик ва Экстерриториаллик тамойилларига асосланади»⁹.

Келтирилган фикрдан кўришиб турибдики, муаллиф дипломатик иммунитетнинг халқаро ҳуқуқий институт ва жиноят процессуал институт жihatдан чегараламайди ва халқаро ҳуқуқ билан шугулланувчи олимларнинг назарий қарашлари асосида замонавий шароитларда қўлланиб келинаётган халқаро ҳуқуқ тамойиллари концепциясини илгари суради.

Ю.Г.Демин дипломатик ваколатхоналар ва уларнинг ходимлари мақомига бағишланган тадқиқотида ушбу қарашларни атрофлича таҳлил этади.¹⁰

Муаллифнинг таъкидлашича, дипломатик ҳуқуқ ривожланишининг бутун тарихи мобайнида 15 дан ортиқ дипломатик иммунитет назариялари илгари сурилган. Замонавий адабиётларда асосан қуйидаги уч назария кўриб чиқилади: 1)

⁸ Николаев А. Дипломатические привилегии и иммунитеты // Международная жизнь. - 1983. № 8. С. 152.

⁹ Дев В.Г. Иммунитеты в уголовно-процессуальной деятельности // Правоведение. 1992. №3. Б. 48.

¹⁰ Демин Ю.Г. Статус дипломатических представительств и их персонала. - М. Международные отношения. 1975. - С. 21-36.

Экстерриториаллик, 2) функционал зарурат, 3) вакиллик назарияси.

Экстерриториаллик (худудсизлик) назариясининг мохияти шундаки, бу назарияга кўра дипломатик ваколатхонага берилган худуд дипломатик ваколатхона тегишли бўлган давлатнинг худуди ҳисобланади; бунда элчихона бошлиги ва аъзолари ўз давлати худудларида деб ҳисобландилар. Ушбу назария тарафдорларининг фикрича, охириги коидадан ваколатхона ва унинг ходимларида иммунитет борлигини тушуниш мумкин. Экстерриториаллик назариясини инкор этувчи кўпгина ҳуқуқшуносларнинг фикрича агар бу худуд ваколатхона давлатига тегишли бўлса, унда улар нега ўзларининг худудида чет эл давлатлари қонунларини амал қилишига йўл қўядилар.

Функционал зарурат назарияси нисбатан ишонарли ва кўпчилик томонидан тан олинган назария ҳисобланади. Ушбу назарияга асосан иммунитет ва имтиёз беришга асос бўлиб дипломатик функцияни самарали бажарилишини таъминлаш зарурати ҳисобланади. Шунинг учун, иммунитетлар дипломатик ваколатхона ва унинг ходимларига уларнинг нормал фаолиятини таъминлаш зарурати келиб чиққан ҳолларда ва муддатларда берилиши керак. Лекин ушбу назария бўйича нима учун дипломатларнинг оилаларига иммунитетлар берилиши билан боғлиқ ва бошқа ҳолатларга жавоб бера олмайди.

Вакиллик назарияси турли даврларда элчи ўз ҳукумат ёки давлати, монархининг сиймосини гавдалантиргани учун иммунитетдан фойдаланади, чунки ҳеч бир монарх, ҳукумат ёки суверен давлат бир бирининг устидан ҳокимиятга эга эмас. Шунга қарамасдан, бу назария дипломатлар ва уларнинг оила аъзолари давлат ваколатини амалга оширганда расмий функцияларни бажармасдан хусусий шахслар сифатида муносабатда киришганда фойдаланадиган иммунитет ва имтиёзларни тушунтира олади.

Вакиллик ва функционал зарурат назарияларини бирлаштирадиган “қўшма назария” яратиш учун уриниш бошиданок ҳалокатга учради, чунки, иккала назария ҳам хусусий ишлар масаласига келганда иммунитет зарурати масаласига жавоб бера олмади.

Кўриб чиқилган назарияларда санаб ўтилган камчиликлар муаллифларнинг муаммони ҳал этишда янгича ёндашишларига

олиб келди.¹¹ Натижада тадқиқ этилаётган иммунитет ва имтиёзлар остида “давлатларнинг суверен тенглиги тамойили” ётганлиги аниқланди.

Давлатнинг чет эл юрисдикциясидан иммунитетни мана шу тамойилга асосланади. Давлатнинг иммунитетни нафақат унинг ўзига, балки унинг мулки ва органларига нисбатан ҳам татбиқ этилади. Айнан шунинг учун дипломатик ваколатхона давлатнинг органи сифатида келган давлатнинг юрисдикциясидан озод этилади, унинг ҳудуди дахлсиз ҳисобланади. Архив, расмий корреспонденция, дипломатик почта, дипломатик ваколатхонанинг кўчма воситаларининг дахлсизлиги шу билан тушунтириладики, бу объектлар аккредитация қилинувчи давлат мулки ҳисобланади.

Юқорида кўрсатилган тамойил ҳар бир дипломатик имтиёз ва устунликни асослаш имкониятини беради. Ю.Г. Демин Ушба назария турини “давлатларнинг суверен иммунитетни назарияси” деб номлаш таклифини киритди.¹² Ушбу назария нисбатан оддий, қўллашда қулай, барча дипломатик ваколатхона ходимларига иммунитет бериш заруратини тушунтиради. У нафақат ушбу ходимлар иммунитетини бўлиш заруратини тушунтиради, балки аккредитация қилинувчи давлатнинг иммунитетдан маҳрум қилиш ҳуқуқини ҳам тушунтиради. Шунинг учун Ю.Г. Демин иммунитетдан нафақат ваколатхона ходимлари, балки аккредитация қилинувчи давлат ҳам фойдаланишини одилонга тарзда таъкидлайди. Айнан уша давлат умумий қондаларга кўра қабул қилувчи давлат иштирокида ўз вакилларига бериладиган иммунитет ва имтиёзларни аниқлайди.

Ушбу назариянинг нисбатан узоқ истиқбол сари мантиқан ривожланишига унинг чет эл ҳудудида бўлган нафақат дипломатик вакиллар, балки бошқа давлат органлари ва хизматчилари мақоми учун асос бўлаётганлиги сабаб бўлди.

Жиноят-процессуал муносабатларда дипломатик иммунитет ва имтиёзларнинг умумий ҳуқуқий асосини дипломатик ва бошқа иммунитет нормаларнинг мутлақ бошланиши ҳисобланган фуқароларнинг қонун ва суд, бошқа давлат органлари олдида, миллати, фуқаролиги, жинси, машғулот тури, динга муносабати ва

¹¹ Ганюшкин Б.В. Дипломатическое право международных организаций - М., 1972 - Б 169; Богданов О.В. Правовые вопросы пребывания ООН в США. - М., 1962 - Б 49; Николаев А. Указ работа - Б 152; Никитин Д.Б. Воронков А.Ф. Дипломатический протокол в СССР принципы, нормы, практика. - М., 1977 - Б 44; Сандровский К.К. Дипломатическое право - Киев 1981 - Б 163

¹² Демин Ю.Г. Статус дипломатических представительств и их персонала - М. Международные отношения, 1995 - Б 21-36.

бошқа ҳолатларидан қатъи назар тенглиги тамойили ташкил этади, Дипломатик вакиларни жиноий жавобгарликка тортишнинг асослантирилганлиги ва бу борада қўшимча кафолатлар яратиш. ваколатхонанинг ўзи томонидан уларга нисбатан мажбурлов чоралари ва бошқа ҳуқуқни чекловчи чораларни қўллашнинг олдини олиш ушбу нормаларни ўрнатишнинг мақсад ва вазифалари ҳисобланади. Бундан ташқари, халқаро ҳуқуқий тартибни саклаш мақсадида ҳам дипломатик иммунитет ва имтиёзларга амал қилиш зарур.

Дипломатик иммунитет институтнинг умумий асосий меъёрлари Ўзбекистон Республикаси ЖПКнинг 4-моддаси 2-кисмида кўрсатилган. Унда шундай дейилади: “Иммунитетга эга бўлган шахсларга нисбатан ушбу Кодекс Ўзбекистон Республикаси иштирок этадиган халқаро шартномалар ва битимларга зид келмайдиган ҳолларда қўлланилади”.

“Чет эл давлатларининг Ўзбекистон Республикасидаги дипломатик ваколатхоналари ва консуллик муассасалари тўғрисида” Низомнинг 1.1. бандига асосан¹³ имтиёзлар ва иммунитетлар Ўзбекистон Республикасидаги чет эл давлатининг дипломатик ваколатхонаси (элчихона ёки миссияси)га, консуллик муассасаси (бош консуллик, консуллик, вице-консуллик ёки консул агентлиги)га, дипломатик ваколатхона ходимлари ва консуллик муассасалари аъзоларига уларнинг функцияларини амалга ошириш учун берилади.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят процессуал кодексида ушбу рўйхат кўрсатилмаган. Қизиғи шундаки, Қозоғистон Республикаси ЖПКсида ушбу масала ҳал этилган. Қозоғистон Республикаси ЖПКнинг 501-моддасига асосан қуйидаги шахслар жиноий таъқиб қилинмайди:

1) чет эл давлатлари дипломатик ваколатхоналари бошликлари, ушбу ваколатхоналарнинг дипломатик таркиб аъзолари ва уларнинг оилалари, агар улар бирга яшашса ва Қозоғистон Республикаси фуқаролари ҳисобланмаса;

2) узаро ҳамкорлик асосида дипломатик ваколатхоналарнинг хизмат кўрсатувчи ходимлари ва уларнинг бирга яшаётган ва Қозоғистон Республикаси фуқаролари ҳисобланмаган ёки Қозоғистонда доимий яшамайдиган оила аъзолари, Қозоғистон Республикаси халқаро шартномаларида бошқача ҳолат назарда

¹³ Ўзбекистон Республикаси қонунчилиги тўплами, 2001г. № 9(21) -Б 47.

тутилмаган бўлса ўз хизмат вазифаларини бажариш вақтида улар томонидан содир этилган ҳаракатларга нисбатан консулликлар бошлиқлари ва консулликнинг мансабдор шахслари;

3) ўзаро ҳамкорлик асосида дипломатик ваколатхоналарнинг маъмурий-техник ходимлари ва уларнинг бирга яшаётган ва Қозоғистон Республикаси фуқарolari ҳисобланмаган ёки Қозоғистонда доимий яшамайдиган оила аъзолари;

4) дипломатик курьерлар;

5) чет эл давлатлари бошлиқлари ва вакиллари, парламент ва ҳукуматлар делегациялари аъзолари, ўзаро ҳамкорликка асосан Қозоғистон Республикасига халқаро музокараларда, конференциялар ва йиғилишларда иштирок этиш учун ва бошқа расмий топшириқлар билан келган ёки ушбу мақсадларда Қозоғистон Республикаси ҳудудидан транзит тариқасида ўтувчи чет эл давлати делегацияси ходимлари, уларнинг агар улар Қозоғистон Республикаси фуқароси ҳисобланмаган оила;

6) чет эл давлатлари ҳукуматларининг халқаро ташкилотлар таркибидаги бошлиғи, аъзолари ва таркиби, ушбу ташкилотларнинг халқаро шартномалар ёки умумэътироф этилган халқаро одатлар асосида Қозоғистон Республикасида бўлиб турган мансабдор шахслари;

7) дипломатик ваколатхоналарнинг бошлиқлари, Қозоғистон Республикаси ҳудудидан транзит тариқасида ўтувчи учинчи давлат ҳудудидаги чет эл давлатининг дипломатик таркиб аъзолари, уларнинг оила аъзолари;

8) Қозоғистон Республикаси халқаро шартномаларига асосан бошқа шахслар.

Чет эл давлати жиноий таъқиб қилиш учун иммунитетдан воз кечиш ҳақида махсус билдирган ҳолларда ушбу шахслар жиноий таъқиб қилиниши мумкин. Бундай иммунитетдан воз кечиш ҳақидаги жавобни Қозоғистон Республикаси Бош прокурорининг тақдимига кўра Қозоғистон Республикаси Ташқи ишлар вазирлиги орқали дипломатик йўл билан ҳал этилади. Тегишли чет эл давлатининг иммунитетдан воз кечиш ҳақидаги жавоби бўлмаган ҳолларда кўрсатилган шахсларга нисбатан жиноий таъқиб қилиш, жиноят иши кўзгатиш мумкин эмас, кўзгатишган жиноят ишлари эса тугатилиши керак.

Дипломатик ваколатхоналарнинг иммунитет ва имтиёзлари. 1961 йилдаги дипломатик муносабатлар тўғрисидаги

Вена конвенцияси, шунингдек, 2001 йил 8 майдаги чет эл давлатларининг Ўзбекистон Республикасидаги дипломатик ваколатхоналари ва консуллик муассасалари тўғрисидаги Низомни дипломатик иммунитет ва имтиёзларни икки гуруҳга ажратади:

1) дипломатик ваколатхонанинг иммунитетлари ва имтиёзлари;

2) дипломатик ваколатхона бошлиғи ва таркибининг шахсий иммунитет ва имтиёзлари.

Жиноят процессуал қонунчилигида дипломатик вакиллар тушунчаси очиқ берилмаган. Шунинг учун ушбу тушунча ва у билан боғлиқ масалаларни аниқлаш мақсадида юқорида кўрсатилган иккита ҳуқуқий ҳужжатлар меъёрлари қўлланилади:

а) 1961 йилдаги дипломатик муносабатлар тўғрисидаги Вена конвенцияси (баъзида “Элчилик ҳуқуқи кодекси” деб юритилади). (3, 14, 19, 22, 24, 27, 29-31, 37-40, 43-45 моддалари)¹⁴ ва;

б) 2001 йил 8 майдаги чет эл давлатларининг Ўзбекистон Республикасидаги дипломатик ваколатхоналари ва консуллик муассасалари тўғрисидаги Низом (2.1; 2.2; 2.3; 2.10; 3.15 бандлар).¹⁵

Хусусан, дипломатик муносабатлар тўғрисидаги Вена конвенциясига асосан дипломатик вакиллар, унда кўрсатилишича “дипломатик агентлар” қаторига қуйидагилар киритилган:

1) дипломатик ваколатхона бошлиғи ва

2) тегишли дипломатик рангга эга бўлган дипломатик таркиб аъзолари (1-модда).

Конвенцияга асосан дипломатик ваколатхоналар бошлиқлари 3 синфга бўлинади: а) элчилар ва уларга тенглаштирилган ваколатхоналар бошлиқлари; б) вакиллар синфи; в) ишлар бўйича ишончли вакиллар синфи (14-модда). Ишончли вакил ёки аккредитация қилинган давлат томонидан келган давлат билан ҳамкорликда тайинланган маъмурий ишлар бўйича масъул шахс (келган давлатидаги ваколатхонада умуман ходимлар бўлмаган ҳолларда) ваколатхона бошлиғи мажбуриятларини бажариши мумкин. (19-модда).

Чет эл давлатларининг Ўзбекистон Республикасидаги дипломатик ваколатхоналари ва консуллик муассасалари

¹⁴ Ушбу Конвенция 1961 йил март-апрель ойида Вена шаҳрида бўлиб ўтган халқаро конференцияда қабул қилинган (Международное право в документах - Б 208-209).

¹⁵ Ўзбекистон Республикаси қонунчилиги тўплами. № 9 (21). 2001г. -Б 47

тўғрисидаги Низомда дипломатик ваколатхона бошлиқлари рухсати куйидагилар этиб кўрсатилган: элчилар, нунсийлар, вакиллар, интернунсийлар, ишлар бўйича ишончли вакиллар (2.2 банд).

Ваколатхона таркиби аъзолари бўлиб дипломатик таркиб аъзолари, маъмурий-техник ва хизмат кўрсатиш таркиби аъзолари ҳисобланади. Дипломатик таркиб аъзолари бўлиб эса дипломатик рангга эга бўлган таркиб аъзолари ҳисобланади (дипломатик муносабатлар тўғрисидаги Вена конвенцияси I-модда).

Аккредитация қилинувчи давлат органи сифатида ваколатхонанинг иммунитет ва имтиёзларига қуйидагилар киради:

а) Ваколатхона ҳудудининг дахлсизлиги. Дипломатик муносабатлар тўғрисидаги Вена конвенциясининг 22-моддаси I бандига асосан “ваколатхона ҳудуди дахлсиздир. Ваколатхона жойлашган давлат ҳокимияти органлари ваколатхона рухсатисиз бу ҳудудга киришга ҳақли эмаслар.” Л.А. Моджоряннинг фикрича, ушбу дахлсизлик мутлақ аҳамият касб этади. Уш фикрини асослаш мақсадида муаллиф Вена конвенциясининг 22-моддасига қарши бўлган 1969 йил 8 декабрда БМТ Бош Ассамблеяси томонидан қабул қилинган махсус миссиялар тўғрисидаги Конвенциянинг 25 моддасини мисол келтиради. Унга кўра ваколатхона жойлашган давлат вакиллари махсус миссиялар ҳудудига ёнгин ёки жамоат хавфсизлиги учун жиддий хавф тугилган ҳолларда, махсус миссия бошлиғининг рухсатини олиш имконияти бўлмаган ҳолларда, бошқа қоида билан ўзгартирилди. 1975 йил мартдаги давлатлар ваколатхоналари тўғрисидаги Конвенциянинг 23-моддасига асосан уларнинг универсал характердаги халқаро ташкилотлар билан муносабатларида нафақат дипломатик ваколатхоналар ҳудудининг мутлақ дахлсизлиги эълон қилинди. Балки, муаллифнинг таъкидлашича, давлатларга ваколатхона ҳудудини ҳар қандай зарар етказиш, бостириб кириш каби ҳолатлардан, шунингдек ваколатхона тинчини бўзиш ва шаънини ҳақорат қилишдан ҳимоя қилиш мажбурияти юкланганлиги ҳам эълон қилинди.¹⁶

Муаллифнинг халқаро ҳуқуқий институт жиҳатидан ваколатхоналар ҳудудининг мутлақ дахлсизлигини тасдиқлаши тўғри бўлиши мумкин, лекин процессуал институт нуктаи

¹⁶Моджорян Л. А. Правовое положение дипломатических представительств и их персонала // Советский ежегодник международного права. 1974. -М. Наука, 1976. -Б. 157. Аналогичная позиция излагается в книге Курс международного права. Том I. -М. Наука, 1990. -Б. 124.

назаридан бу масала бир мунча баҳсли ҳисобланади. Дипломатия муносабатлар тўғрисидаги Вена конвенциясининг 22-моддаси бандида ушбу ҳудудлар “тинтувдан иммунитетга эга”лиги ва шу кабилар кўрсатилган. Лекин ҳар қандай иммунитет –бу имтиёз асоссиз ҳуқуқни чеклашларнинг қўшимча қафолати ва воситаси ушбу ҳолатда давлат ҳокимияти вакиллари, шу жумладан ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг ваколатхона ҳудудига босгириб киришига қарши ҳимоя ҳисобланади. Ушбу имтиёз ваколатхонага тегишли бўлган ҳудудда тинтув ва олиб қўйиш ўтказиш учун дипломатик ваколатхона бошлигининг рухсатини олишни талаб этади. ЖПКнинг 165-моддасига асосан олиб қўйиш ёки тинтув дипломатия ваколатхонаси ҳудудида ўтказилаётганда дипломатия ваколатхоналари ва уларнинг дипломатия дахлсизлигига эга бўлган ходимлари, шунингдек уларнинг оила аъзолари эгаллаб турган биноларда фақат дипломатия ваколатхонаси бошлигининг илтимосига кўра ёки унинг розилиги билан ўтказилиши мумкин, дипломатия ваколатхонаси ходимларининг ёки уларнинг вояга етган оила аъзоларининг истиқомат жойларида ёхуд улар эгаллаб турган бошқа биноларда олиб қўйиш ва тинтув уларнинг илтимосларига кўра ёки розиликлари билан ўтказилиши мумкин. Кўрсатилган имтиёзлар Ўзбекистон Республикасида аккредитация қилинмаган бўлса-да, дипломатия дахлсизлигига эга бўлган ажнабий вакилларга ва уларнинг оила аъзоларига ҳам берилади.

Дипломатия дахлсизлигига эга бўлган шахсга ва унинг оила аъзоларига нисбатан шахсий тинтув ёки олиб қўйиш ушбу модданинг биринчи қисмида кўрсатилган талабларга риоя қилган ҳолда ўтказилиши мумкин.

Дипломатия вакили ёки унинг оила аъзоларининг олиб қўйишга ёки тинтув ўтказишга розилиги Ўзбекистон Республикаси Ташқи ишлар вазирлиги орқали сўралади.

Дипломатия ваколатхоналари ва дипломатия дахлсизлигидан фойдаланадиган вакиллар, шунингдек уларнинг оила аъзолари жойлашган биноларда тинтув ёки олиб қўйиш ўтказиш чоғида прокурор ва Ўзбекистон Республикаси Ташқи ишлар вазирлигининг вакили ҳозир бўлиши шарт.

Келтирилган нормалар фикримизча, дипломатик ваколатхоналар ҳудудининг дахлсизлиги мутлақ эмаслигини англатади.

“Ваколатхона ҳудуди” термини тушунчасига мулк кимга тегишли бўлишдан қатъи назар ваколатхона мақсадлари учун ишлатиладиган бино, унинг бир қисми, уларга хизмат қилувчи бинолар ёки уларнинг бир қисми ҳамда ер участкаси билан бирга ваколатхона бошлигининг қароргоҳи киради. (Дипломатик муносабатлар тўғрисидаги Вена Конвенцияси 1-модда).¹⁷

Ваколатхона (элчихона ёки миссия) ҳудудига тегишли бўлган ер участкаси куриб чиқилган иммунитет ҳимояси остида бўлади. Гарчи Вена конвенциясида ҳам, чет эл давлатларининг Ўзбекистон Республикасидаги дипломатик ваколатхоналари ва консуллик муассасалари тўғрисидаги Низомда ҳам. ЖПКда ҳам ваколатхона биноларини кўздан кечириш аниқ кўрсатилган бўлмаса-да, уни ва дипломатик ваколатхона биноларини ҳодиса жойи сифатида кўздан кечириш зарурати туғилган ҳолларда, тинтув ва олиб қўйишда қўлланиладиган тартибда рухсат олиниши талаб этилади.

Ушбу имконият дипломатик муносабатлар тўғрисидаги Вена конвенциясининг 22-модда 1 бандидан келиб чиқади. Унга кўра, ваколатхона бинолари тушунчасига кирадиган биноларни ҳодиса жойи сифатида кўздан кечириш учун ваколатхона жойлашган давлатнинг суд-прокуратура ходимлари ваколатхона (элчихона ёки миссия) раҳбарининг рухсатини олиши керак.

Ушуб биноларга нисбатан олиб қўйиш, реквизиция қилиш, хатлаш ва бошқа мажбурлов чораларини қўллаш мумкин эмас. (Чет эл давлатларининг Ўзбекистон Республикасидаги дипломатик ваколатхоналари ва консуллик муассасалари тўғрисидаги Низомнинг 3.1. банди).

Эслатиб ўтилган Вена конвенцияси аккредитация қилинувчи давлат томонидан жиноий ишлар буйича фуқаролик юрисдикциясидан мулк қилиб олинган дипломатик ваколатхона биноларининг иммунитетини масаласи тўғридан тўғри ечимини топмади. Конвенциянинг 31-моддаси 1-қисим “а” бандида кўрсатилган нормага асосан дипломатлар “аккредитация қилинувчи давлат номи билан ваколатхона мақсадларида олган”, эгаллик қилиб турган хусусий кўчмас мулк (шу жумладан бинолар) учун фуқаролик юрисдикциясидан озод этиладилар. Дипломат

¹⁷ Унинг халқаро ҳуқуқ комиссияси шарҳига асосан дипломатик муносабатлар тўғрисидаги 1961 йилги Вена конвенциясига таклиф этилган янги моддалар лойиҳасида ер участкаси тушунчаси доирасига ваколатхонага тегишли бўлган боғ ва автомобиллар тўхташ жойи киритилган (Демин Ю Г. Указ работа - Б. 71). Заключенный халқаро ҳуқуқда дипломатик ваколатхона биноси тушунчаси ваколатхона тегишли бўлган дарчатнинг ҳудуди сифатида қаралиб, уларга нисбатан ваколатхонага қўлланиладиган алоҳида миллий ҳуқуқнинг режими ва иммунитетлар тулиқ қўлланилади.

фукаролик юрисдикциясидан маҳрум этилиши мумкин бўлган бундай ҳолларда бу ваколатхонанинг ўзи ҳам иммунитетдан аккредитация қилинувчи давлат ваколатхонага фойдаланиш учун бериб қўйган биноларни ҳимоя қилинишидан маҳрум этилишини аниқлашмайди. Бундай ҳолат иммунитетнинг махсус субинститут бўлган дипломатик ваколатхоналарнинг биноларига бағишланган фукаролик ва жиной ишлар бўйича нормаларни бўлиш учун етарли асос ва далил бўлади.

б) Ваколатхона мулки ва кўчар воситаларининг дахлсизлиги. Дипломатик муносабатлар тўғрисидаги Вена конвенциясининг 22-модда 3-қисмига асосан ҳамда чет эл давлатларининг Ўзбекистон Республикасидаги дипломатик ваколатхоналари ва консуллик муассасалари тўғрисидаги Низомнинг 3.1. бандига кўра ваколатхона ҳудудида жойлашган предметлар, шунингдек ваколатхонанинг кўчар воситалари тинтув, олиб қўйиш, реквизиция қилиш ва бошқа мажбурият чораларига нисбатан иммунитетдан фойдаланади. Бу мулкка нисбатан тинтув ўтказиш, олиб қўйиш ва хатлаш ЖПКнинг 165, 290-моддаларида кўрсатилган тартибда ва асосларда ўтказилади.

Дипломатик ваколатхонанинг кўчар воситалари билан боғлиқ бир қанча муаммолар келиб чиқади. Дипломатик ваколатхоналарнинг кўчар воситалари қаторига ваколатхонага, унинг маъмурий-техник ва хизмат кўрсатувчи ходимларига, оила аъзоларига ижара асосида тегишли бўлган ёки фойдаланиш учун бериб қўйилган автомобиль, ҳаво, сув ва бошқа турдаги транспорт воситалари киради.

Берилган иммунитет ва имтиёزلарнинг ҳажми нуқтаи назаридан кўчар воситаларнинг дипломат ёки ваколатхонага тегишлилиги жинойт процессида аҳамиятга эга ҳисобланади. Конвенциянинг ваколатхона ёки унинг дипломатик агентларига тегишли бўлган кўчар воситаларга бағишланган 22-моддаси 3-қисми ва 30-моддаси 2-қисмини қиёсий таҳлил қилиш шуни кўрсатадики, уларнинг ҳар иккаласи ҳам тинтув, олиб қўйиш, ижро ҳаракатлари (фукаролик даъвонинг мажбурия ижро қисми бўйича ҳаракатлар)га нисбатан дахлсизлик, яъни иммунитет ҳуқуқидан фойдаланади.

Ҳозирги кунда Ўзбекистон Республикасида иммунитетдан фойдаланадиган дипломатик кўчар воситалар “СМБ” (дипломатик ваколатхона бошлиқлари учун) белгили давлат рақами, “Б” белгили

давлат рақами (дипломатик ваколатхона аъзолари учун) ва “Т” белгилари давлат рақами (маъмурий-техник таркиб аъзолари учун)га бўлиб, бу уларга халқаро ҳуқуқ доирасида бериладиган иммунитет ва имтиёзларнинг турли ҳажмдалиги нуктаи назаридан ҳуқуқий жиҳатдан тўғри ҳисобланади

в) Дипломатик ваколатхона ҳужжатлари ва архив маълумотларининг дахлсизлиги. Дипломатик муносабатлар тўғрисидаги Вена Конвенциясининг 24-моддаси ва чет эл давлатларининг Ўзбекистон Республикасидаги дипломатик ваколатхоналари ва консуллик муассасалари тўғрисидаги Низомнинг 3.4. бандига асосан “ваколатхонанинг ҳужжатлари ва архивлари уларнинг қайси вақт ва қаердалигидан қатъи назар дахлсиздир”.

Санаб ўтилган объектлар мутлақ характер касб этиб, кўздан кечириш, олиб қўйиш, шунингдек ушбу ҳуқуқни чекловчи бирор бир ҳаракатларга нисбатан иммунитетдан фойдаланади. Шундан келиб чиқиб, жиноий ишлар бўйича “дипломатик ваколатхоналарга тегишли архивлар ва ҳужжатлардан” олинган маълумотлар далил сифатида эътироф этилмайди.

г) Ваколатхона алоқалари сирлигининг эркинлиги ва дахлсизлиги. Дипломатик муносабатлар тўғрисидаги Вена конвенциясининг 27-моддаси 1-қисмига кўра “Ваколатхона жойлашган давлат ваколатхонанинг барча расмий мақсадлардаги муносабатларининг эркинлигини таъминлаши керак. Ҳукумат ва аккредитация қилинган давлатнинг бошқа ваколатхона ва консулликлари билан, уларнинг қаерда бўлишларидан қатъи назар ваколатхона дипломатик курьерлар ва шифрланган шошилиқ хатларни ҳисобга олган ҳолда барча зарур воситалардан фойдаланиши мумкин”.

Ваколатхонанинг расмий хатлари, шу жумладан унинг дипломатик почтасига нисбатан ваколатхона жойлашган давлатда ҳеч қандай чегараларсиз мутлақ дахлсизлик қоидалари қўлланилади.

Дипломатик муносабатлар тўғрисидаги Вена конвенциясининг 27-моддаси 2-4-қисмига асосан расмий хат (хабар) деганда ваколатхона ва унинг функциясига тегишли барча хат (хабар) гушунилади. Дипломатик почтани текшириш, ушлаб туриш мумкин эмас. Дипломатик почтани ташкил этадиган барча жойларга унинг характерини кўрсатувчи ташқи белгилар қўйилган

булиши ва улар фақат расмий фойдаланиш учун кўзда тутилган дипломатик ҳужжатлар ва предметлардан иборат булиши мумкин (чет эл давлатларининг Ўзбекистон Республикасидаги дипломатик ваколатхоналари ва консуллик муассасалари тўғрисидаги Низомнинг 3.5 банди).

Дипломатик ваколатхоналарнинг раҳбари ва ходимларининг шахсий иммунитет ва имтиёзлари. Дипломатик таркиб шахсий иммунитет ва имтиёзларининг куйидаги турлари мавжуд:

а) Халқаро ҳуқуқ доктринасига мувофиқ шахсий дахлсизлик - дипломатга берилган энг асосий иммунитетлардан бири бўлиб, колган барча иммунитет ва имтиёзлар шундан келиб чиқади.¹⁸

Дипломатик муносабатлар тўғрисидаги Вена конвенциясининг 29-моддасига асосан “Дипломатик агентнинг шахси дахлсиздир, уни қамоққа олиш ва ушлаб туриш қандай шаклда бўлмасин мумкин эмас. Дипломатик агент бўлиб турган давлат унга нисбатан ҳурмат билан муносабатда булиши ва унинг шахси, эркинлиги ва шаънига бирон бир тарзда тажовўз қилинишининг олдини олувчи чораларни кўриши лозим”.

Процессуал адабиётларда дипломатлар шахсий дахлсизлигининг мутлақлиги хусусияти кўрсатиб утилган. Хусусан, бирорта ҳолатда ҳам қамоқ ва ушлаб туриш “дипломатик дахлсизлик ҳуқуқига эга бўлган шахсларга нисбатан қўлланилиши мумкин эмас.”¹⁹. Кўпгина халқаро ҳуқуқ бўйича мутахассис ҳуқуқшунослар бу масала бўйича бошқача фикр билдиришади.

Уларнинг фикрича, “шахсий дахлсизликнинг” ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар томонидан чегараланиши (баъзиларнинг қатъий таъкидлашларича унинг “бузилиши” эмас,²⁰) куйидаги ҳолларда ҳуқуққа мувофиқ ҳисобланади:

¹⁸ Демин Ю.Г. Статус дипломатических представительств и их персонала -М. Международные отношения 1995 - Б. 98

¹⁹ Бастрыкин А. И. Взаимодействие советского уголовно-процессуального и международного права. -Л. Изд. Ленингр. Ун-та, 1986 - Б. 100

²⁰ Шахсий дахлсизликни бузиш ҳар қандай ҳолатда ҳам мумкин эмас. Баъзи истисно ҳолларда унинг чекланишига фақатгина қонун ҳужжатларида тўғридан тўғри кўрсатилган ҳолларда масалан, дипломатик муносабатлар тўғрисидаги Вена конвенциясининг 31-моддаси 3 қисми дипломатнинг шахсий дахлсизлик ҳуқуқни бузмасдан йул кўйилиши мумкин. Каранг Левин В. А. Дипломатический иммунитет. - М.-Л. 1949 - Б. 314-316 Романов В. А. Венской конвенции о дипломатических сношениях и основные вопросы кодификации международного права в области дипломатических привилегий и иммунитетов // Советский ежегодник международного права 1961 - М. 1962. - Б. 80

1) агар бундай ҳаракатлар дипломатга қарши ўзини мудофаа қилиш мақсадида қилинган бўлса (яъни зарурий мудофаа ҳолатида);

2) агар бундай ҳаракатлар дипломат томонидан жиноят содир этилишининг олдини олиш ва оғоҳлантириш мақсадида амалга оширилган бўлса (яъни охириги зарурат институти доирасида);

3) дипломатни ушлаётган мансабдор шахс ёки ҳуқуқни муҳофаза қилувчи орган ходими унинг расмий ҳолатини билмаган ва билиши лозим ҳам бўлмаган ҳолларда.²¹

Демак дипломатларнинг мутлақ шахсий дахлсизлик ҳуқуқига эга деган қараш унчалик ҳам тўғри эмас. Шахсий манфаатлар ва мамлакат ҳудудида жиноий фаолият билан шуғулланувчи, узларининг “булиб турган давлат қонунларини ҳурмат қилиш билан боғлиқ” мажбуриятини бажармаган дипломатларнинг хавфсизлигини таъминлаш мақсадида иммунитетлардан фойдаланилган ҳолатларда, яъни дипломатик муносабатлар тўғрисидаги Вена конвенциясининг муқаддимаси ҳамда 41, 42-моддаларини бузадиган ҳолларда иммунитетлардан фойдаланишни нормал ҳолат деб баҳолаб бўлмайди. Лекин, БМТ халқаро ҳуқуқ Комиссиясининг шарҳига эътибор берадиган бўлсак, унга асосан шахсий дахлсизлик ҳуқуқи “қонуний зарурий мудофаа чораларини ҳам, айрим ҳолларда унинг жиноят содир этишига тўсқинлик қилишни ҳам истисно этмайди”.²²

Чет эл давлатларининг Ўзбекистон Республикасидаги дипломатик ваколатхоналари ва консуллик муассасалари тўғрисидаги Низомнинг 3.13. бандига асосан “дипломатик ваколатхона бошлиғи ва дипломатик таркиб шахсий дахлсизликдан фойдаланади ва қанақа шаклда бўлмасин тинтув қилиниши, қамоққа олиниши мумкин эмас”.²³

Ўзбекистон Республикаси қонунчилигига кўра қамоққа олишнинг уч хил (маъмурий жавобгарлик тарзидаги қамоқ, қамоқ - жиноий ишларда мажбурлов чорасининг тури сифатида (ЖПК 243-моддаси) ва қамоқ жиноий жазо тури сифатида) ва ушлаб туришнинг икки хил (маъмурий ушлаб туриш ва ЖПКнинг 220-

²¹ Влищенко И. П., Жданов Н. В. Принцип неприкосновенности дипломатического агента // Советский ежегодник международного права. 1973. - М., 1973. - Б. 191; Сандровский К. К. Дипломатическое право. Киев, 1981. - Б. 180; Ковалев А. А. Привилегии и иммунитеты в современном международном праве. - М., 1986. - Б. 16 ва бошқалар.

²² Демин Ю. Г. Статус дипломатических представительств и их персонала. - М. Международные отношения. 1995. - Б. 99.

²³ Ўзбекистон Республикаси қонунчилиги тўплами, № 9 (21), 2001г. - Б. 47.

моддасида назарда тутилган тартибда жиноят содир этишда гумон қилинувчини ушлаб туриш) шакли мавжуд. Низомдаги тақиб ушбу барча нормаларга тегишлидир. “Ушлаб олиш”, “жиноят устида қўлга олиш”, “олиб келмиш” ва бошқа тушунчаларга келганда, улар ташқи томондан дипломатик вақил шахсий дахлсизлигининг ҳуқуқий тушунчасини бўзмайдиган ушлаб туриш, мажбурлов чораларининг ҳуқуқий институтларига ўхшайди, албатта, дипломатнинг шахси аниқлангандан ва унинг ноқонуний ҳаракатлари ҳақида далолатнома (баённома) тузилгандан кейин у қўйиб юборилади.

Дипломатик вақилларнинг шахсий дахлсизлиги, шунингдек мамлакат ичида ҳам, халқаро миқёсда ҳам жисмоний шахслар тажовўзидан юқори даражадаги давлат ҳимоясига эга бўлиш ҳуқуқини ўз ичига олади. Бу ўз навбатида дипломатик вақолатхона жойлашган мамлакатнинг вақолатли органларига тегишли мажбуриятларни юқлайди. Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 155-моддасида халқаро ҳимоядан фойдаланадиган хорижий мамлакат ёки халқаро ташкилотларнинг хизмат биноларига ҳужум қилган шахслар учун жавобгарлик белгиланган.

б) Жинорий юрисдикциядан имунитет. Дипломатик муносабатлар тўғрисидаги Вена конвенциясининг 31-модда 1-қисмига биноан «дипломат-хизматчи ўзи фаолият кўрсатаётган давлатнинг жинорий юрисдикциясидан имунитет (дахлсизлик) ҳуқуқидан фойдаланади». 4-қисмда эса дипломат-хизматчи ўзи фаолият кўрсатаётган давлатнинг жинорий юрисдикциясидан имунитет (дахлсизлик) ҳуқуқидан фойдаланиши уни аккредитация қилган давлат (яъни ўзи келган мамлакат) юрисдикциясидан озод этмайди.

Имунитетнинг моҳияти Ўзбекистон Республикасида хорижий давлатлар дипломатик вақолатхоналари ва консуллик муассасалари тўғрисидаги Низомда²⁴ янада кенгрок очиб берилган бўлиб, унга кўра дипломатик вақолатхона раҳбари ва аъзолари аккредитация қилаётган мамлакатнинг аниқ розилиги бўлган ҳолларда Ўзбекистон Республикаси юрисдикциясига тегишли бўлишлари мумкин. Халқаро ҳуқуқ нормаларига биноан, аккредитация қилаётган мамлакат дипломатик вақолатхонасининг у ёки бу хизматчиси имунитетидан воз кечиши тўғрисидаги розилиги қўйидаги шаклларда ифодаланиши мумкин: 1)

²⁴ Ўзбекистон Республикаси қонунчилиги тўплами. № 9 (21), 2001г. - 47 б

аккредитация қилаётган давлатнинг ваколатли органи розилиги; 2) дипломатик ваколатхона раҳбарининг розилиги.

в) Фукаролик юрисдикциясидан дипломатик вакилнинг иммунитети жиноят процессидан ҳам муҳим урин эгаллайди. Хусусан, жиноят процессида фукаролик даъвои тақдим қилиниши, ушбу даъвои таъминлаш чораларини қўрилиши, мулк ва пул омонатларини ҳадлаб қўйилиши, ҳукмнинг фукаролик даъвосига оид қисмининг ижро этилиши қабиларни мисол қилиб кўрсатиши мумкин. Дипломатик муносабатлар тўғрисидаги Вена конвенциясининг 31-модда 1-қисмига биноан дипломатик хизматчилар қуйидаги ҳолатларни истисно этганда фукаролик ва маъмурий юрисдикциядан дипломатик иммунитетга эгадир:

а) Элчихона жойлашган мамлакатдаги хусусий кўчмас мулкка оид ашёвий даъволар, агар аккредитация қилаётган давлат номидан ва унинг мақсадлари йўлида бу мулкдан фойдаланилаётган бўлинса;

б) Дипломатик вакил васиятнома ижрочиси, жисмоний шахс сифатида (аккредитация қилаётган давлат номидан эмас) меросхўрнинг мерос мулки устидан васий сифатида иштирок этаётган васиятга оид даъволар бўйича;

с) Дипломатик хизматчининг расмий вазифаларидан ташқарида бўлган ишлаётган давлатдаги ҳар қандай профессионал фаолияти бўйича келиб чиқадиган даъволар;

г) Дипломатик ваколатхона аъзолари ҳужжатлари, ёзишмалари ва мулкнинг дахлсизлиги. Дипломатик муносабатлар тўғрисидаги Вена конвенциясининг 30-модда 2-бандига биноан дипломат ҳужжатлари ва ёзишмаларининг дахлсизлиги бутун дипломатик ваколатхона архиви, ҳужжатлари ва ёзишмалари дахлсизлигини таъминлаш даражасида амалга оширилади (Низомнинг 3.4-банди). Дипломатик вакилнинг расмий ҳужжатлари ва ёзишмалари (корреспонденция) ушлаб турилиши, очилиш ва қўздан кечирилиши мумкин эмас (албатта, жиноят-процессуал маънода эмас). Хусусан, дипломат томонидан йўқотилган ҳужжатлар жиноят ишида ёзма далил сифатида ҳам, ашёвий далил сифатида ҳам ишлатилиши мумкин эмас.

1961 йилдаги Вена конференциясида дипломатларнинг ҳужжатлари ва ёзишмалари дахлсизлигини чеклаш таклифи билан америка делегацияси чиққан эди. Уларнинг фикрича, дипломатларга нисбатан Конвенциянинг 32-модда 1-бандига асосан

даъволар билдирилган тақдирда юқорида тилга олинган ашёлардан фуқаролик процессида фойдаланиш мумкинлиги тўғрисидаги қондани Конвенция таркибига киритиш керак эди. Бирок бу таклиф рад этилди.²⁵ Бу ҳолат кўриб чиқиладиган иммунитетлар турларининг мутлак характерга эга эканлигидан далолат беради.

Адабиётларда дипломатнинг фақатгина хизмат ҳужжатлари ва ёзишмалари дахлсизлик ҳуқуқидан фойдаланадими ёки бу ҳуқуқ дипломатик ваколатхона расмий вазифасига алоқадор бўлмаган бошқа шахсий ҳужжатлар ва ёзишмаларга нисбатан ҳам татбиқ этиладими деган савол муҳокама қилинган эди. Ю.Г. Деминнинг фикрича, дахлсизлик ҳуқуқи фақат дипломатнинг расмий вазифалари билан боғлиқ бўлган ҳужжатлар ва ёзишмаларга нисбатан татбиқ этилиши керак.

д) Шахсий резиденциянинг дахлсизлиги. Таъкидлаш жоизки, кўриб чиқиладиган дипломатик ваколатхона биносининг мақоми, шунингдек дипломатик ваколатхона раҳбарининг резиденцияси ва дипваколатхона аъзоларининг турар-жойларига нисбатан ҳам тааллуқлидир (Ўзбекистон Республикасида хорижий давлатлар дипломатик ваколатхоналари ва консуллик муассасалари тўғрисидаги Низомнинг 3.1 банди).

Дипломатик муносабатлар тўғрисидаги Вена конвенциясининг 30-модда 1-бандига асосан «дипломатик агентнинг шахсий резиденцияси ваколатхона биноси билан тенг равишда дахлсизлик ва ҳимоядан фойдаланади».

Дипломатик ваколатхона раҳбарининг резиденцияси ва дипваколатхона аъзоларининг турар-жойларига фақатгина тегишли давлат дипломатик элчилиги раҳбарининг руҳсати билан кириш мумкин. Турар-жой, бинонинг мулкӣ хусусиятидан (қимга тегишлилигидан), яъни у дипломатга тегишлилиги, ижарага олганлиги ёки бошқа чет давлатга тегишлилигидан қатъи назар агар у ерда дипломатик хизматчилар ва уларнинг оила аъзолари яшасалар, турар-жой шахсий деб аталиб резиденция сифатида тан олинади. Улар қаторига дипломат томонидан яшаш учун фойдаланиладиган шаҳардаги квартирани, шаҳардан ташқари жойлашган дала-ҳовлини, шунингдек халқаро одатларга биноан дипломат томонидан яшаш учун вақтинчалик ишлатиладиган турар-жойларни (мезмонхона, поезд кўпеси ва ҳ.к.) киритиш мумкин.

²⁵ Демин Ю.Г. Курсатилган иш 123-бет

е) Дипломатик вакилнинг гувоҳлик иммунитети. Дипломатик муносабатлар тўғрисидаги Вена конвенциясининг 31-модда 2-бандига биноан «дипломатик агент гувоҳ сифатида кўрсатма беришга мужбур эмас». Ушбу норма Низомнинг 3.15 бандида янада ойдинлаштирилиб, унда айтилишича «дипломатик ваколатхона раҳбари сифатида кўрсатма беришга мужбур эмас, башарти у бунга розилик берган тақдирда ҳам у кўрсатма бериш учун суд ёки тергов органларига келишга мажбур эмасдирлар».

1961-йилги Вена конвенциясининг 39-моддасига биноан дипломатик вакиллар тайинланиш учун тегишли давлатнинг розилигини (агреман) олиш вақтидан, ишонч ёрлиғининг топширилишдан ва ўзининг функционал вазифаларини ижро этишга киришишдан қатъи назар қуйидаги пайтдан бошлаб иммунитет ва бошқа имтиёзлардан фойдаланишни бошлайди:

а) ўз мансабини эгаллаш мақсадида ҳозир бўлинган давлат ҳудудига кирган пайтдан бошлаб;

б) агар у ёки бу дипломатик агент белгиланган ҳудудда бўлса (Масалан: дипломатик унвонга эга бўлмаган, ваколатхонанинг маъмурий-техник хизматчиси сифатида ишлаётган бўлса), у ҳолда унинг тайинланиши ҳақида Ташки ишлар вазирлигига хабар берилган кундан эътиборан.

Умумий қоидага кўра бу иммунитет ва имтиёзлардан фойдаланиш ҳуқуқи дипломатга юклатилган вазифани адо этилиши билан ҳозир бўлинган давлатдан чиқиб кетиши ёки ушбу давлатни ташлаб чиқиб кетиш учун белгиланган муддатнинг ўтиши билан тугайди.

Иккинчи қоидага, ҳатто, аккредитация қилган давлат билан ҳозир бўлган давлат ўртасида қуролли тўқнашув бўлган тақдирда ҳам сўзсиз амал қилинади.

Юқоридагилардан келиб чиқиб айтиш мумкин-ки, дипломатик вакиллар иммунитет ва бошқа имтиёзлардан, қоида тарикасида қабул қилаётган мамлакат ҳудудида бўлган пайтларида фойдалана оладилар. Шу билан биргаликда, бу шахслар учинчи давлат ҳудудида иммунитет ва бошқа имтиёзлардан дипломатик муносабатлар тўғрисидаги Вена конвенциясининг 40-моддасида кўрсатилган ҳолатлар ва чегарада фойдаланишлари мумкин.

Хусусан, учинчи давлат қуйидаги ҳолларда дипломатик вакилга дахлсизликни ва «бир жойдан иккинчи жойга кўчиб

юришда талаб этиладиган» иммунитетларни тақдим этишга мажбур:

1) Дипломатик агент унга виза тақдим этган (агар керак бўлса) учинчи давлат ҳудудидан ўтаётган бўлса;

2) Дипломатик вакил давлатлар ҳудудларини ўз мансабини эгаллаш ёки ушбу мансабга қайтиб келиш ёхуд ўз давлатига қайтиш мақсадида кесиб ўтаётган бўлса:

Учинчи давлат дипломатик вакилнинг расмий ёзишмалари ва хабарномаларига нисбатан ҳозир бўлган давлат томонидан қандай қафолатлар берилса, худди шундай қафолат берилади. Учинчи давлат ҳудудидан транзит орқали ўтувчи дипломатик почтага худди ҳозир бўлган давлат томонидан тақдим этилиши мажбур бўлган дахлсизлик ва ҳимоя тақдим этилади.

Юқорида санаб ўтилган иммунитет ва имтиёзлар Конвенциянинг 40-моддасида кўрсатилган шахсларга, шунингдек расмий хабарлар ва дипломатик почтага нисбатан, агар уларнинг давлатлар ҳудудида бўлиши форс-мажор ҳолатлар билан боғлиқ бўлса (сув ташқини, зил-зила ва бошқа табиий офатлар) тақдим қилинади.

Шунингдек, ушбу масалалар 2001 йил 8 майдаги Ўзбекистон Республикасида хорижий давлатлар дипломатик ваколатхоналари ва консуллик муассасалари тўғрисидаги Низомда²⁶ янада аниқроқ тартибга солинади. Тилга олинган Низомга асосан, учинчи давлатдаги хорижий давлатнинг дипломатик ваколатхона раҳбари, ваколатхона аъзолари Ўзбекистон Республикасидан транзит орқали ўтаётиб, улар Ўзбекистон ҳудуди орқали ўтиб кетишларини таъминлайдиган даражадаги шахсий дахлсизлик ва бошқа иммунитетлардан фойдаланадилар. Ушбу қоида, шунингдек имтиёз ва иммунитетлардан фойдаланиш ҳуқуқига эга бўлган уларнинг оила аъзолари, шунингдек уларни кўзатиб кетаётган ёки уларга қўшилиш мақсадида алоҳида кетаётган шахсларга нисбатан ҳам қўлланилади.

Ўзбекистон Республикаси ҳудудини кесиб ўтаётган дипломатик даракчига (маълумот етказиб берувчи), Ўзбекистон Республикасига йўналган даракчига каби дахлсизлик ва ҳимоя тақдим қилинади.

Дипломатик муносабатлар тўғрисидаги Вена конвенцияси, шунингдек Ўзбекистон Республикасида хорижий давлатлар

²⁶ Ўзбекистон Республикаси қонунчилиги тўплами. № 9 (21). 2001г., -47 б

дипломатик ваколатхоналари ва консуллик муассасалари тўғрисидаги Низом дипломатик иммунитетлар ва имтиёزلарни дипломатик вакиллик оила аъзоларига ҳамда дипломатик персонал аъзоларига татбиқ этади. Конвенциянинг 37-моддаси, Низомнинг 3.16 бандига асосан дипломатик ваколатхона раҳбари билан, дипвакилик хизматчилари билан яшовчи уларнинг оила аъзолари, башарти улар Ўзбекистон Республикасининг фуқароси бўлмасалар, юқорида санаб ўтилган дипломатик агентнинг барча иммунитетлари ва имтиёзларидан фойдаланадилар.

Шундай қилиб, кўрсатилаган имтиёзлар ва иммунитетлар ушбу ҳозир бўлган давлат ҳудудида дипломатик вакил билан бирга яшовчи оила аъзоларига нисбатан татбиқ этилади.

Дипломатик вакил вафот этган тақдирда, унинг оила аъзолари имтиёзлардан ҳозир бўлган давлатни ташлаб чиқиб кетиш учун старли бўлган тегишли муддатнинг ўтишига қадар тўлиқ миқдорда фойдаланадилар.

Дипломатик вакиллик маъмурий-техник персонал аъзолари ва уларнинг бирга яшовчи оила аъзолари, Конвенциянинг 37-модданинг 2-банди, шунингдек Низомнинг 3.17 бандига кўра ўзаролик тамойилга асосан агар улар ҳозир бўлган давлат фуқароси бўлмасалар ёки ушбу давлатда доимий яшамасалар, дипломатик вакилликнинг барча имтиёз ва иммунитетларидан тўлиқ ҳажмда фойдаланадилар. Бирок юқоридагилардан фаркли ўларок, Ўзбекистон Республикасида хорижий давлатлар дипломатик ваколатхоналари ва консуллик муассасалари тўғрисидаги Низомга асосан Ўзбекистон Республикасининг фуқаролик ва маъмурий юрисдикциядан иммунитет фақатгина маъмурий-техник персонал ходимларининг хизмат мажбуриятларини ижро этиш вақтида содир этилган ҳаракатларга нисбатан татбиқ қилинади.

Ўзбекистон Республикасининг фуқароси бўлмаган ёки унда доимий яшамайдиган хизмат кўрсатувчи ходимлар аъзолари хизмат мажбуриятларини ижро этиш вақтида содир этган ҳаракатларига нисбатан иммунитетдан фойдаланадилар ва ўз хизматларида оладиган маошларига солинадиган солиқ, йиғим ва бошқа тўловлардан озод этиладилар. Бундай шахсларга ҳар бир хорижий давлат билан тузилган ижтимоий келушув ва унга нибатан ўзаролик тамойилига асосан божхона имтиёзлари берилиши мумкин (Низом 3.17 банд, 2-қисм).

Шундай қилиб, биз юқорида дипломатик имтиёзлар ва иммунитетлар алоҳида турларининг таркибини, элчихона, бошқа дипломатик ваколатхоналарга алоқадорлик даражасига қараб ушбу иммунитетлардан фойдалана оладиган шахслар доирасини, шунингдек уларнинг чегараси ва ҳажмини кўриб чиқдик. Халқаро шартномалар нормалари Ўзбекистон Республикаси қонунлари билан бирга дипломатик иммунитетнинг процессуал институтини ташкил қилади.

Халқаро муносабат органлари орасида дипломатик ваколатхоналар ва уларнинг ходимлари билан бир қаторда, халқаро ҳимоядан фойдаланувчи хорижий ва давлат ичидаги бошқа орган ва мансабдор шахслар ҳам алоҳида мақомга эгадир.

«Халқаро ҳимоядан фойдаланадиган шахс» тушунчаси халқаро ҳимоядан фойдаланадиган шахсга қарши жиноятларни олдини олиш ва жазолаш тўғрисидаги 1973 йил 14 декабрдаги Конвенцияда²⁷ ўз ифодасини топган бўлиб, Конвенциянинг 1-моддасига кўра бундай мақомга қуйидаги шахслар эга:

а) давлат бошлиғи, тегишли давлатнинг Конституциясига кўра вазифасини бажарувчи коллегиял органнинг ҳар бир аъзоси, ёки ҳукумат раҳбари, ёки хорижий мамлакатда ташриф билан бўлиб турган ташқи ишлар вазири, шунингдек у билан бирга ташриф буюрган унинг оила аъзолари;

б) халқаро ҳукуматлараро ташкилотларнинг ҳар қандай вакили ёки мансабдор шахси унга, унинг расмий биносига, турар-жойига ёки автотранспорт васитасига қарши бирон бир жиноий ҳаракат содир этилса, бундай ҳодиса содир бўлган жойда халқаро ҳуқуқ нормаларига асосан уларнинг, оила аъзоларининг шахси, эркинлиги, кадр-қимматига қилинган ҳар қандай тажовўздан махсус ҳимояланиш ҳуқуқига эга.

Алоҳида таъкидлаб ўтиш керак-ки, Конвенцияда назарда тутилган, халқаро ҳимоядан фойдаланадиган шахслар доираси умумий шаклда кўрсатилган бўлиб, унга қўшимчалар киритиш мумкин.

Ўзбекистон Республикасида хорижий давлатлар дипломатик ваколатхоналари ва консуллик муассасалари тўғрисидаги Низомга асосан дипломатик персонал аъзолари учун мўлжалланган имтиёзлар ва иммунитетлар, шунингдек Ўзбекистон Республикасига давлатлараро музокаралар олиб бориш. Халқаро

²⁷ Международное право в документах - М., 1982. - С. 409-415.

конференцияларда ва учрашувларда иштирок этиш учун таъриф буюрган хорижий мамлакат вакилларига ва улар билан ҳамроҳликда юрган оила аъзоларига (агар улар Ўзбекистон Республикаси фуқароси бўлмасалар) нисбатан ҳам татбиқ этилади.

Ўзбекистон Республикаси томонидан халқаро ҳукуматлараро ташкилотларга, ушбу ташкилотлар қошидаги чет эл вакилларига тақдим қилинадиган имтиёзлар ва иммунитетлар Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномаларига асосан белгиланади.

Халқаро ҳукуматлараро ташкилотлар, ушбу ташкилотлар қошидаги давлатлар вакиллари ва халқаро персоналнинг дипломатик иммунитетига оид қоидалари вакиллик характерга эга бўлган дипломатик иммунитетга кўп жиҳатдан мос келади. Бироқ кўриб чиқиладиган иммунитетлар умумий белгиларга эга бўлиш билан бир қаторда, 2 та ўзига хос хусусиятлари билан ажралиб туради: биринчидан, улар халқаро ташкилотнинг функционал-давлатлараро механизмнинг фаолиятини таъминлашга хизмат қилади; иккинчидан, аккредитация қилган давлат ва ҳозир бўлган давлат манфаатлари йўлидаги фаолиятни таъминлайди.

Халқаро ташкилот ва унинг персонали ҳамда ушбу халқаро ташкилот қошидаги чет эл вакилларининг иммунитетларини фарқлаш лозим.

Давлатлар ва уларнинг халқаро ташкилотлар қошидаги ваколатхоналарининг имтиёзлари ва иммунитетлари ҳажми давлатлар суверен тенглиги қоида-сига асосан барча давлатлар учун тенгдир. Айрим пайтларда, халқаро ташкилотлар қошида фаолият кўрсатувчи ваколатхоналар ҳуқуқий ҳолатининг ўзига хослиги иммунитетлар ва имтиёзларнинг торайиши ёки кенгайишига олиб келади.

Иммунитетлар ва имтиёзлар ҳозир бўлаган давлатда ҳамда аккредитация қилган давлатда тегишли функционал мажбуриятларни ижро этиш пайтида амал қилиш билан бир қаторда, ушбу ҳимоя воситалари функционал вазифалар ижросининг тугаганидан сўнг ҳам амал қилади. Ушбу барча қоидалар тегишли давлат ҳуқуқни муҳофаза этувчи органларни ўз профессионал ҳаракатларни ҳамда қарорларини амалга оширишда халқаро ҳуқуқ нормалари қоидаларига ҳамда муайян халқаро ташкилот қошидаги давлатлар ваколатхонасининг хусусиятларини инобатга олишга ундайди.

Турли ҳукуматлараро халқаро ташкилотлар ва улар ходимларининг имтиёзлар ва иммунитетлари ҳажми ўзаро фарқланади. Бундай фарқлар ташкилотларнинг фаолиятига тааллуқли бўлган халқаро ташкилотлар уставлари ва тегишли

халқаро шартномаларидан келиб чиқади. Юқоридаги барча қоидалар ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларни доимий равишда халқаро ҳуқуқ нормаларини қўзатиб бориш ва керак бўлганда уларни асосли қўллаш мажбуриятини юклайди.

Мавзу: Консуллик ҳуқуқ институтининг тушунчаси ва ҳуқуқий тартибга солиниши

1. Консуллик ҳуқуқ тушунчаси ва тарихий ривожланиши

2. Консуллик ҳуқуқи манбаларининг тизими

Консуллик ҳуқуқини консуллик муассасалари фаолиятини тартибга солиш ва уларнинг ходимлари макоми, функциялари, ҳуқуқ ва мажбуриятларини белгиловчи халқаро-ҳуқуқий тамойил ва нормалар мажмуи сифатида таърифлаш мумкин.

Консуллик ҳуқуқи манбалари халқаро шартномалар ва халқаро одат нормаларидир.

Консуллик ҳуқуқи — давлатлар уртасидаги консуллик алоқаларини тартибга солишга хизмат қилувчи халқаро ҳуқуқ институтларидан биридир. унинг нормалари 1963 йилги Вена конвенциясида кодификация қилинган. Давлатларнинг кенг тарқалган амалиётларидан бири халқаро ҳуқуқнинг тегишли кридаларини аниқлаштирувчи ёки уларга бошқача шакл берувчи икки томонлама консуллик конвенцияларининг тузилишидир. Мисол учун, консуллик органлари деб номланувчи консуллик муассасалари фаолияти доирасини белгиловчи консуллик ваколатхонаси жойлашган давлат худуди чегараларини аниқлашга қаратилган конвенциялар.

Консуллик ҳуқуқи давлатлар уртасидаги консуллик алоқаларини тартибга солишга хизмат қилувчи халқаро ҳуқуқ соҳаси бўлиб, ҳозирда бу ҳуқуқи соҳаси ўзига хос аҳамият касб этмоқда. Муайян давлат ташқи сиёсат юритаётганда ўз манфаатларидан келиб чиқиб, бошқа давлатлар билан у ёки бу муносабатларга киришади. Бу муносабатлар турли мураккаб жараёнлардан иборат бўлиб, халқаро ҳуқуқнинг турли соҳалари билан тартибга солинади, шунинг учун ҳам бу борада аниқ бир механизм ишлаб чиқилиши талаб қилинади. Кенг маънода халқаро муносабатлар тизими сиёсий, иқтисодий, илмий-техникавий, маданий ва бошқа алоқаларни қамраб олувчи макротизим ҳисобланади²⁸.

Демак, консуллик ҳуқуқи консуллик муассасалари фаолиятини тартибга солувчи ва уларнинг ходимлар макоми,

²⁸ Б Миренский Консульский Устав-основа консульского права. // Налоговые и таможенные вести №3 1997

функциялари, ҳуқуқ ва мажбуриятларини белгиловчи халқаро-ҳуқуқий тамойил ва нормалар мажмуидир. Консуллик муносабатлари - бу давлатлар, ҳукуматлар ва махсус органлар ўртасидаги ташки сиёсатни олиб бориш ва чет элда давлатнинг, юридик ва жисмоний шахсларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилишга қаратилган расмий алоқалардир. Консуллик ҳуқуқи халқаро мустақил соҳа сифатида ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, консуллик муносабатлари ва барча консуллик фаолияти ҳозирги тулик равишда консуллик ҳуқуқи билан тартибга солинади. Консуллик муносабатлари дипломатик муносабатларга қараганда қадимийроқ ҳаракатларга эга бўлиб, тарихда давлат томонидан тайинланган консуллар чет давлат ҳудудида ўз давлати савдогарларининг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилган. Кейинчалик ижтимоий муносабатларнинг ривожланиши билан консулларнинг функция ва ваколатлари кенгайиб борган. Ҳозирги кунга келиб консуллик муассасалари нафақат иқтисодий масалаларни, балки илмий-техникавий, маданий, туристик ва бошқа муносабатлар билан боғлиқ масалаларини ҳал қилмоқда²⁹.

Консуллик муносабатларининг тарихий ўзига хос жиҳатлари ҳозирги кунда уларнинг дипломатик муносабатлардан фарқли томонларини очиқ беради. Тадқиқотларга қараганда тарихий консуллик муносабатлари авваламбор, халқаро савдо ва денгиз савдоси муносабатлари сифатида шаклланган ва ривожланган.³⁰

Грек шаҳар-полисларида проксений тажрибаси қўлланилган бўлиб, унинг асосий фаолияти полсларга четдан келган фуқароларга ёрдам кўрсатишга қаратилган. Проксеннинг функциялари кенг бўлиб, у товарларнинг олди-сотдисидан тортиб то чет элликларнинг диний расм-русумларни бажариш учун ибодатхоналарга киришигача назорат қилган. Қадимги Римда эса проксенларнинг ролини сенат томонидан тайинланадиган патронлар бажарган. Мил.авв. III аср охирларига келиб, бир томон чет эллик бўлган ёки икки томон ҳам чет эллик фуқаро бўлган келишмовчиликларни ҳал қиладиган преторлик мансаби жорий қилинган.³¹

²⁹ Сайдова Л. Развитие дипломатических отношений Республики Узбекистан с зарубежными странами - Т. 1. Ҳуқуқ 2000 № 7

³⁰ Сайдова Л. Развитие дипломатических отношений Республики Узбекистан с зарубежными странами - Т. 1. Ҳуқуқ 2000 № 7

³¹ Ю. М. Колосов, Э. С. Кривчикова. Международное право. Международные отношения - 2000 й. 46бет

Шуни ҳам таъкидлаш лозимки, милоддан аввалги I асрларга келиб Қадимги Римда консулга юкори мансобдор шахс сифатида қаралган ва одатда улар иккита бўлиб, улардан бири суд ишлари билан, иккинчиси эса давлат бошқаруви билан шуғулланган. Масалан, Ю.Цезер мил.авв. 59 йилда консул бўлганидан кейин давлатни ўзи хоҳлаганча бошқарган. Лекин грек проксенлари ҳам, рим преторлари ҳам консулларнинг энг қадимий шакллари бўлиб, чет эл давлатининг органи эмас, балки маҳаллий орган ҳисобланган.

Давлатлар ўртасидаги муносабатларда консул термини XI аср охири XII аср бошларида қўлланилиб, бир давлат иккинчи давлат розилиги билан унинг ҳудудида муайян функцияларни бажариш учун консул юборган. Консуллик мансаби ва консуллик функциялари давлатлар ўртасидаги савдо муносабатларига бевосита боғлиқ бўлган. Консуллар савдогарлар ва тадбирларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини, ўз фуқаролари ва чет эл фуқароларининг ҳуқуқларини ҳимоя қилган. Савдода глобал жараёнларнинг ривожланиши ва халқаро ўртасида иктисодий ҳамкорликнинг кучайиши билан консулларнинг роли ва аҳамияти ошиб борди. Бу даврга келиб консуллик институти ҳисобланган савдо судлари, яъни консуллик судлари вужудга келган бўлиб, улар Ўрта ер денгизи атрофидаги шаҳарларда жорий қилинган.

XI-XII асрлардаги салиб юришлари натижасида италян, францўз ва испан савдогарлари Шарққа келган ҳамда бу ерда ҳам шу системани ўрнатганлар. Лекин шуни ҳам таъкидлаш лозимки, Шарқ ва Ғарбнинг ҳуқуқ тизими, одатлари, анъаналари ҳар хил бўлганлиги боис Европадан келган савдогарлар дастлаб анча қийинчиликларга дуч келган. Масалан, бу муаммоларни ҳал қилиш учун францўз қироли Франциск I турк султони Сулаймон билан францўз савдогарларини турк судловидан озод қилиш тўғрисида келишган. Унга кўра, францўз консули ўз давлатининг савдогарлари ўртасидаги низоларни францўз қонунчилиги бўйича ҳал қилган. Бу даврдаги Капитуляция деб номланган шартномалар натижасида консуллар алоҳида ҳуқуқларга эга бўлган. Ушбу шартномаларга асосланиб консуллар ўз фуқароларининг жиноий, фуқаролик ва савдо ишларини кўрган. Маҳаллий органлар чет эл фуқароларини суд қила олмаган, шунинг учун ҳам капитуляция режими европалик савдогарларга ўзларини хавфсиз сезишга имкон берган.

Аста-секинлик билан консуллар бутун дунё савдосини юритадиган механизмга айлана борган, улар ўз округларида яшовчи фуқароларига мактаблар, касалхоналар, ибодатхоналар қурган, шунингдек байрамларда ўз миллий байроқларини кўтарганлар. Бу эса ўз навбатида консулларнинг ҳаётдаги аҳамияти ва ролини оширган. Шу билан бирга консуллик функцияларини суиистеъмол қилиш ҳолатлари ҳам учраб турган. Масалан, баъзи Европа давлатларида консуллар маҳаллий қўзғолончиларга жой берган. Шундай қилиб, XI-XVI асрларда деярли барча Европа мамалакатларининг чет давлатларла ўзларининг консуллик мавжуд бўлган. Бу даврда консуллик масалаларини ўзида акс эттирган қонунлар тўпламлари ишлаб чиқилган. Масалан, Висби денгиз қонунлари, Консолато дель маре.

Талейраннинг таъкидлашича, консулларнинг функциялари турли-туман бўлиб, улар ўз округида фуқароларига нисбатан суд, арбитраж ишларини амалга оширган, улар фуқаролик актларини тўзганлар, нотариус вазифаларини бажарган, баъзида флот бошлиғи вазифасини ҳам ўтаган. Айнан консуллар орқали улар жойлашган давлатдаги савдо муносабатлари, ишлаб чиқаришнинг даражаси тўғрисида маълумот олинган.³² Аммо, XVI аср охирида XVI аср бошларида элчихоналарнинг жорий этилиши билан консуллик институти аҳамияти пасайди. Масалан, 1739 йилги франкоғолланд шартномасида тарафлар томонидан кейин консуллар қабул қилинмаслиги эътироф этилган. Лекин умумсиёсий масалалар билан машғул бўлган элчихона савдо ва бошқа манфаатларни етарли даражада химоя қила олмаганлиги сабабли XVII асрнинг 2-ярмига келиб, амалиётда синалган консуллик институтига эътибор қаратилган.

XIX аср охири-XX аср бошларида консулхоналарнинг сони кўпайди, бир қатор давлатларда консуллик хизматлари қайта шаклланди, консуллик уставлари ишлаб чиқилди. Шунингдек, бу даврга келиб элчихоналарнинг консуллик бўлимлари очила бошлади. II жаҳон уришидан кейин давлатлар ўртасидаги иктисодий ва бошқа ҳамкорлик муносабатларнинг ривожланиши ҳамда кўпгина давлатларнинг мустақилликка эришиши натижасида консуллик алоқаларининг ягона нормаларини ўрнатиш зарурияти вужудга келди. Консуллик ўз функцияларини тўлиқ бажариш учун

³² Г. А. Нидоятов. Основы дипломатии. Университет мировой экономики и дипломатии. www. qn-ber

уларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини, иммунитет ва имтиёзларини аниқ белгилаб қўйиш лозим бўлди.

Ушбу масалаларни ҳал қилиш учун БМТ 1963 йил Вена махсус конференция чакирди ва Консуллик алоқалари тўғрисидаги конвенцияни қабул қилди. Маълумки, давлат консуллик муносабатларини бошқа давлатлар билан ўзаро келишув асосида ўрнатади. Дипломатик алоқаларнинг ўртнатилиши консуллик муносабатларининг жорий этилишига розиликни билдиради. Лекин консуллик муносабатлари дипломатик алоқалар бўлмаган тақдирда ҳам йўлга қўйилиши мумкин. Жумладан, Дипломатик алоқаларнинг тугатилиши консуллик муносабатларга автоматик равишда таъсир кўрсатмайди. Масалан, ГФР томонидан Югославия билан дипломатик алоқаларни ўзилганда, улар ўртасидаги консуллик муносабатлари сакланиб қолган. Амалиётда давлатлар фақат консуллик муносабатларга киришган ҳолатлар ҳам мавжуд. Масалан, СССР ва ЖАР мамалкатлари дипломатик муносабатларга киришмаган, фақат улар ўртасида консуллик алоқалари бўлган.

Ҳозирги даврда консуллик амалиётида 2 хил консуллик муассасалари мавжуд 1) дипломатик ваколатхоналарнинг консуллик бўлимлари 2) мустақил консуллик муассасалари.

Консуллик муносабатларининг ўртнатилиши билан консуллик муассасаси очиш имконияти вужудга келади. Лекин шуни ҳам таъкидлаш лозимки, консуллик муносабатлари ўртнатилиши ва консуллик муассасаси очилиши ўртасида тўхталиш бўлиши мумкин. Чунки давлатлар ўзаро консуллик муассасасини таъсир этишдан ташқари, унинг жойлашадиган жойи, яъни консуллик округи, консуллик тоифалари ва бошқалар тўғрисида келишиб олишлари лозим. Консул ёки бошқа консуллик муассасаси ходими мансабни эгаллагандан бошлаб ўзининг миссиясини бажаришга киришган ҳисобланади. Бунинг учун шахс давлатнинг ваколатли орган томонидан тайинланган ва у бораётган давлат томонидан тан олинган бўлиши лозим. Кўпгина давлатларда консулларни тайинлаш ва чет эл консулларини қабул қилиш ташқи ишлар органлари ваколатига киритилган. Консуллик ҳуқуқи қабул қилувчи давлатнинг дастлабки розилигини олиш мажбуриятини назарда тутмайди. Лекин иккитомонлама консуллик шартномалари ва конвенцияларида кўпгина давлатлар консуллик муассасалари

бошлиқларини тайинлаш учун дастлабки розилик олишни эътироф этади.³³

Консул ўз вазифаларини бажаришга киришиш учун консуллик патенти ва экзеватурани олиши лозим.

Консуллик патент-бу ваколатли орган томонидан бериладиган ва тегишли шахсни мустақил консуллик муассасаси бошлиғи этиб тайинлаганлик фактини тасдиқловчи ҳужжатдир.

Консуллик патентида тайинланаётган шахснинг тулик исми ва фамилияси, фукаролиги, даражаси, эгаллаб турган мансаби, консуллик округи ва консуллик жойлашган жой тулик кўрсатилади. Бу ҳужжат консуллик муассасаси таъсис этилаётган давлатга қаратилган бўлади.

Баъзи давлатларда консуллик патенти давлат томонидан имзоланади ва ташқи ишлар вазири томонидан мустаҳкамланади. Масалан, АҚШ, Германия, Францияда. Бир қатор давлатларда консуллик патенти ташқи ишлар вазири томонидан имзоланади. Муайян давлат иккинчи бир давлатдан консуллик патенти олгандан сўнг консул қилиб тайинланган шахсга экзекватура бериш масаласини кўриб чиқади. Экзекватура-бу расмий ҳужжат бўлиб, у консуллик раҳбарининг ўша давлатда тан олинганлигини тасдиқлайди. Экзекватура консуллик округида консуллик функцияларини бажаришга киришишига рухсат беради.

Консуллик экзекватурасини бериш тартиби ва шакли давлатнинг ички қонунчилиги билан белгиланади. Бу ҳужжат алоҳида шаклда бўлиши мумкин ёки консуллик патентида ифодаланган бўлиши мумкин. Экзекватура давлат бошлиғи, ҳукумат бошлиғи ёки ташқи ишлар вазири имзоси билан мустаҳкамланади ва муҳрланади. Экзекватуранинг берилиши бироз чўзиладиган бўлса, консуллик муассасаси бошлиғи ўз функцияларни бажариш учун вақтинча рухсатнома берилиши мумкин.

Консуллик муассасаси таъсис этилаётган давлат экзекватура беришдан бош тортиши мумкин ва бунинг мотив ва сабаблари кўрсатилиши талаб қилинмайди. Хусусан, Консуллик алоқалари тўғрисидаги Вена конвенциясига кўра, экзекватура беришдан бош тортган давлат бунинг мотивини тушунтиришга мажбур эмас. Консуллик муассасаси таъсис этилаётган давлат консуллик

³³ В. И. Кузнецов. Международное право. Москва. 2001 й. 453-бет

муассасаси бошлиғининг ўз функцияларини бажаришга киришганлиги тўғрисида консуллик округ ҳукуматини дарҳол хабардор қилиши керак. Шунингдек, ушбу давлат консуллик муассасасаси бошлиғининг ўз функцияларини бажариши ва тегишли имтиёزلардан фойдаланиши учун зарур шарт-шароитни таъминлаб бериши лозим.

Шуни ҳам таъкидлаш лозимки, элчихонанинг консуллик бўлими бошлиғининг патент ва экзекватура олиши талаб қилинмайди. Консуллик округи ёки мустақил муассасаси тоифалари ўзгарганда консулхона бошлиғи янги патент ва экзекватура олиши лозим бўлади. Консулхонанинг бошқа ходимларига бу мажбурий эмас, улар тегишли мансабга тайинланганлиги тўғрисида улар жойлашган давлатни хабардор қилиши етарли ҳисобланади.

Консуллик муассасалари ўз функцияларини консуллик округлари доирасида амалга оширадilar. Одатда бундай округ консуллик муассасаси жойлашган давлатнинг бир неча маъмурий-ҳудудий бўлинмаларини қамраб олади. Консуллик округ – бу консуллик муассасаси ўз функцияларини амага ошириш учун фаолият юритадиган ҳудуддир. Консуллик органининг чегаралари ва унинг жойлашадиган жойи давлатларнинг ўзаро келишуви асосида белгиланади. Консуллик округ бевосита консуллик патентида ёки консуллик муассасаси бошлиғини тайинлаш тўғрисидаги бошқа ҳужжатда кўрсатилади. Консул ўз функцияларини фақат консуллик округ доирасида амалга ошириш ҳуқуқига эга. Шунингдек, ўз фаолиятини самарали олиб бориш учун консул округидаги ваколатли органларга оғзаки ёки ёзма равишда мурожаат қилиши мумкин. Марказий давлат органларига зурут бўлган ҳолларда фақатгина ўз дипломатик ваколатхонаси орқали мурожаат қила олади. Консуллик округи сони ва уларни таъсис этиш тартиби давлатларнинг ўзаро келишуви асосида белгиланади. Консуллик округини ўзгартириш фақатгина у жойлашган давлат розилиги асосида амалга оширилади. Ҳар бир консуллик округида консуллик корпуси ташкил этилади. Консуллик корпуси термининг маънода тор ва кенг маънода тушуниш мумкин. Тор маънодаги консуллик корпуси ўша пунктдаги барча консуллик муассасалари бошлиқларини ўзида мужассамлаштиради. Кенг маънодаги консуллик корпуси деганда ўша пунктдаги барча консуллик мансабдор шахслари ва уларнинг

оила аъзолари, фахрий консуллар ҳамда ҳамда дипломатик ваколатхоналарнинг консуллик бўлими аъзолари тушунилади.

Консуллик корпус дуайен томонидан бошқарилади. Бу лавозимга ҳамкасблари орасида даражаси юкори бўлган ва экзекватурани олдинроқ олган шахс тайинланади. Агар экзекватурани бир вақтнинг ўзида бир неча консул қўлга киритган бўлса, консуллик патентини олдинроқ олган консул дуайен этиб тайинланади.

Дуайен асосан қуйидаги маросимга оид функцияларни бажаради:

- консуллик корпуси жойлашган давлатнинг маъмурий-худудий бўлинмаларида вакил сифатида фаолият юритади:

- консуллик корпуснинг янги келган аъзоларига ўша давлатнинг анъаналари ва ўзига хос жиҳатлари билан таништиради:

- консуллик корпус доирасида ички характердаги масалаларни ҳал қилади:

- консуллик корпуси аъзоларини ҳимоя қилади.

Консуллик корпус дипломатик корпусдан фарқли равишда, бир давлатда консуллик округи сонига қараб бир неча бўлиши мумкин. Шунинг таъкидлаш лозимки, дипломатик корпус ҳам, консуллик корпус ҳам юридик шахс ҳисобланмайди.

Хулоса тариқасида эътироф этиш керакки, Консуллик ҳуқуқи - консуллик ҳуқуқи консуллик муассасалари фаолиятини тартибга солувчи ва уларнинг ходимлар мақоми, функциялари, ҳуқуқ ва мажбуриятларини белгиловчи халқаро-ҳуқуқий тамойил ва нормалар мажмуидир. Консуллик муносабатлари тарихий ривожининг далолат беришича, консуллик алоқалар дипломатик муносабатларга қараганда илдизи қадимийроқ бўлиб, мазкур муносабатларнинг илк кўринишлари давлат томонидан тайинланган консуллар чет давлат ҳудудида ўз давлати савдогарларининг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилишда намоён бўлган. Кейинчалик ижтимоий муносабатларнинг ривожланиши билан консулларнинг функция ва ваколатлари кенгайиб борган. Ҳозирги кунга келиб консуллик муассасалари нафақат иқтисодий масалаларни, балки илмий-техникавий, маданий, туристик ва бошқа муносабатлар билан боғлиқ масалаларини ҳал қилмоқда.

Мавзу. Консуллик ҳуқуқи манбалари тизими.

1. Консуллик ҳуқуқи манбаси тушунчаси.

2. Консуллик ҳуқуқининг халқаро ҳуқуқий манбалари. Консуллик алоқалари тўғрисидаги Вена Конвенцияси.

3. Ўзбекистон Республикасининг консуллик муносабатларини тартибга солувчи қонун ҳужжатлари.

Консуллик ҳуқуқи манбалари деганда консуллик муносабатларини тартибга солувчи ҳуқуқий нормаларнинг йиғиндиси тушунилади.

Ҳозирда консуллик ҳуқуқи манбалари ичида асосий ўринни халқаро шартномлар ва халқаро одат эгаллайди.

Ю.М.Коласов ва В.И. Кузнецовларнинг фикрларича, хронологик жиҳатдан халқаро одатлар манба сифатида биринчи ва ўрта асрларда консуллик муносабатлари асосан одат нормалари орқали тартибга солинган. Ҳозирги даврда ҳам халқаро одатлар давлатлар ўртасидаги консуллик алоқалари шартномавий-ҳуқуқий тартибга солинмаган ҳолларда асосий тартибга солиш воситаси ҳисобланади.⁵⁴

Замонавий консуллик ҳуқуқда консуллик муносабатларни тартибга солувчи 4 та асосий конвенциялар мавжуд бўлиб, улардан 3 таси ҳудудий характерга эга бўлса, 1 таси универсал аҳамиятга эгадир. Консуллик конвенция- бу давлатлар ўртасидаги консуллик муносабатларини тартибга солишга қаратилган ўзаро келишувга асосланган расмий ҳужжатдир.

Ҳудудий характерга эга бўлган конвенциялар:

- 1911 йилдаги “Консуллик функциялари тўғрисида”ги Каракас Конвенцияси;

- 1928 йилдаги “Консуллик чиновниклари тўғрисида”ги Гавана Конвенцияси;

- 1967 йилдаги “Консуллик функциялари тўғрисида”ги Европа Конвенцияси.

Каракас ва Гавана Конвенциялари географик жиҳатдан фақат Америка қитъасига ўз таъсирини ўтказган бўлса-да, сиёсий ва тарихий жиҳатдан улар катта аҳамиятга эга.

“Консуллик алоқалари тўғрисида”ги Вена Конвенцияси консуллик муносабатларини тартибга солувчи ягона универсал

⁵⁴ Ю.М.Колосов, В.И. Кузнецов. Международное право - Международные отношения. 1994 - С 178

характерга эга бўлган конвенция ҳисобланиб, у 1963 йил 24 апрелда БМТнинг Венадаги махсус конференциясида қабул қилинган бўлиб, 1967 йил 18 мартдан кучга кирган.

Консуллик алоқалар тўғрисидаги Вена Конвенцияси халқаро ҳуқуқнинг консуллик масалалари бўйича ривожланган нормаларни ўзида акс эттирган кодификациялашган ҳужжатдир. Шунингдек, бу конвенция консуллик муносабатларининг барча асосий масалаларини, яъни консуллик муносабатларининг ўрнатилиши ва консуллик муассасаларининг таъсис этилиши, консуллик функциялари, консулхона ва унинг ходимлари имтиёз ва иммунитетлари ҳамда бир қатор бошқа масалаларни тартибга солади.

Консуллик алоқалари тўғрисидаги Вена Конвенциясининг характерли томони шундаки, бу Конвенцияга қўшилган давлатлар унда белгиланган нормалари тасдиқлаб, тўлдириб ёки қўшимчалар қўшган ҳолда бошқа давлатлар билан консуллик муассасалари бўйича шартномалар тузиш ҳуқуқини сақлаб қолган.²⁸ Бу қонданнинг ўрнатилиши ушбу Конвенция кучга кираётган даврдаги икки томонлама конвенцияларнинг аҳамиятини сақлаб қолишга ёрдам берган.

Консуллик алоқалари тўғрисидаги Вена Конвенциясининг тузилишига эътибор берадиган бўлсак, у преамбула, 5 та боб ва 79 та моддадан иборат.

Преамбулада Конвенцияда учрайдиган терминларнинг бир хилда тушунилиши ва шарҳланиши учун уларнинг тушунчалари, шунингдек ушбу Конвенцияни қабул қилишдан асосий мақсад белгилаб қўйилган.

Конвенциянинг биринчи боби консуллик алоқаларининг умумий қоидаларига бағишланган ва иккита бўлимдан ташкил топган. Унинг биринчи бўлимида ташкил топган. Унинг биринчи бўлимида консуллик алоқаларини ўрнатиш ва амалга ошириш тўғрисида сўз юритилса, иккинчи бўлимида консуллик функцияларининг тугатилиши масалалари ёритилган.

Конвенциянинг иккинчи боби ҳам икки бўлимдан иборат бўлиб, унинг биринчи бўлими бевосита консуллик муассасаларининг иммунитет ва имтиёзларга, иккинчи бўлими эса консуллик муассасалари ходимларининг шахсий иммунитет ва имтиёзларига бағишланган.

²⁸ Ю.М. Колосов. Э.С. Кривчикова. Международное право – М. Международное отношение. 2000. С.344

Конвенциянинг учинчи боби фахрий консуллик мансабдор шахслари ва улар томонидан бошқариладиган консуллик муассасаларининг режимини белгилайди.

Тўртинчи бобда консуллик агентларига бағишланган умумий қоидалар;

Дипломатик вакиллар томонидан консуллик функцияларининг бажарилиши масалалари;

Консуллик функцияларининг ўша давлат фуқаролари ёки унда доимий истиқомат қилувчи учинчи давлат фуқаролари томонидан амалга оширилиши ва дискриминацияга йўл қўйилмаслик масалалари кўриб ўтилган.

Консуллик алоқалар тўғрисидаги Вена Конвенциясининг бешинчи бобидан якуний қоидаларга, яъни Конвенциянинг имзоланиши ва ратификация қилиниши, кучга кириши ва унга қўшилиши масалаларига бағишланган.

Консуллик ҳуқуқида давлатлар ўртасидаги икки томонлама шартномалар ҳам муҳим манба сифатида эътироф этилади. Масалан, Ўзбекистон ва Туркия ўртасидаги “Фуқаролик, савдо ва жиноят ишлари бўйича ўзаро ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш тўғрисида”ги 1994 йил 23 июндаги шартномаси.

Консуллик ҳуқуқи манбалари қаторига бевосита консуллик муносабатларига бағишланган бўлмаса-да, лекин уларни маълум маънода тартибга соладиган баъзи халқаро шартномалар киритилади. Масалан, 1961 йилдаги “Дипломатик алоқалар тўғрисида”ги Вена Конвенцияси. Ушбу Конвенция консуллик функцияларининг дипломатик ваколатхонанинг консуллик бўлимлари томонидан амалга оширилиши тартиби ва шартномаларини белгилаб беради.

Консуллик муассасалари фаолиятини, яъни консуллик органлари мақомини, функцияларини, структурасини аниқлашда ва чет эл консуллик муассасалари фаолиятини тартибга солишда **давлатнинг миллий қонунчилиги** жуда катта аҳамиятга эга.

Консуллик муносабатларини тартибга солишга қаратилган давлатнинг ички қонун ҳужжатлари доираси кенг бўлиб улар асосан иккита вазифани бажаради:

1. улар халқаро доирада тартибга солинмайдиган ички давлат характерига эга бўлган консуллик фаолияти ва мақоми элементларини тартибга солади;

2. улар чет эл консулхоналари фаолияти ва макоми билан боғлиқ муносабатларини тартибга солиди.

Шуни таъкидлаш лозимки, консуллардан халқаро тан олинган функцияларини бажариш чоғида, албатта улар, жойлашган давлатнинг ички қонунчилигига риоя қилишлари талаб қилинади. Консуллик алоқалари тўғрисидаги Вена Конвенциясига кўра, икки томонлама консуллик конвенцияларида консулнинг функциялари, яъни унинг фаолияти у жойлашган давлат қонун-қоидаларига қарама-қарши ёки тақиқланган бўлмаса, ушбу конвенциялар тан олинади.² Миллий қонунчилик бу ерда тўлдирувчи норма характерига эга бўлади. Вена Конвенциясида ушбу қонданнинг белгилаб қўйилиши консуллик муносабатларни тартибга солишда давлатнинг миллий қонунчилигини дастлабки манба сифатида эътироф этишга асос бўлади.

Ўзбекистон Республикаси миллий қонунчилигини яъни консуллик муносабатларини тартибга солувчи қонун ҳужжатларини уч гуруҳга ажратиш мумкин:

1. Ўзбекистон Республикаси консуллик хизмати фаолиятига асос бўлувчи норматив актлар;

2. Консуллик масалалари бўйича алоҳида қоидаларга эга бўлган норматив актлар;

3. Ўзбекистон Республикаси консуллик масалалари фаолиятини тартибга солувчи норматив актлар.

Ўзбекистон Республикаси Конституцияси биринчи гуруҳга қирувчи, яъни консуллик хизмати фаолиятига асос бўлувчи муҳим норматив актдир. Конституцияда бевосита консуллик хизмати фаолиятига тааллуқли нормалар ўз аксини топган бўлиб, у консуллик фаолиятини амалга оширишда асосий ҳужжат сифатида эътироф этилади. Хусусан, унинг 15-моддасида таъкидланишича, “Давлат, унинг органлари, мансабдор шахслар, жамоат бирлашмалари, фуқаролар Конституция ва қонунларга мувофиқ иш қўрадилар.

Конституциянинг кўпгина нормалари фуқаролик масалаларига бағишланган бўлиб, улар бевосита консуллик муносабатларига тааллуқлидир. Унинг 22-моддасида эътироф этилишича, “Ўзбекистон Республикаси ўз ҳудудида ҳам, унинг ташқарисида ҳам ўз фуқароларини ҳуқуқий ҳимоя қилиш ва уларга ҳомийлик қўрсатишни қафолатлайди”.

² Консуллик алоқалари тўғрисидаги Вена Конвенцияси, 5-модда

23-моддада кўрсатилишича. “Ўзбекистон Республикаси худудида чет эл фуқароларининг ва фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари халқаро ҳуқуқ нормаларига мувофиқ таъминланади. Улар Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, қонунлари ва халқаро шартномалари билан белгиланган бурчларни адо этадилар”.

Конституцияга мувофиқ. Ўзбекистон Республикаси фуқаролигига қабул қилиш ва сиёсий бошпана беришга оид масалалар Президент ваколатига қиради”³⁵.

Ўзбекистон Республикаси консуллик муассасалари фаолиятини тартибга солувчи асосий, махсус норматив актлардан бири Ўзбекистон Республикаси Консуллик Уставидир.

Ўзбекистон Республикаси Консуллик Устави 1996 йил 29 август қабул қилинган ва 13 та бўлим, 78 моддадан иборат бўлиб. у консуллик муассасалари ва уларнинг фаолиятини ташкил этиш. консуллик функциялари ва уларни бажариш тартиби. нотариал ҳаракатлар. консулнинг харажатларини қонунийлаштириш, консуллик йиғимлар, консул функцияларининг тугатилиши масалаларини ўзида мужассамлаштирган ва консуллик алоқалар тўғрисидаги Вена Конвенциясига меъёрий жиҳатдан тўлиқ жавоб беради.

1992 йил 2 июлда қабул қилинган “Ўзбекистон Республикасининг фуқаролиги тўғрисида”ги Қонуни ҳам Ўзбекистон Республикаси консуллик муассасалари фаолиятини амалга оширишда муҳим ҳужжат ҳисобланиб, унда фуқаролик тушунчаси: Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг чет элда давлат томонидан ҳимоя қилиниши; Ўзбекистон Республикаси фуқаролигини олиш; фуқаролигининг тўхтатилиши; ота-оналарнинг фуқаролиги ўзгарганда ва фарзандликка олинганда болаларнинг фуқаролиги тўғрисидаги ишларининг юритувчи Ўзбекистон Республикасининг давлат идоралари ва ўзларининг ваколатлари; фуқаролик масалаларига оид ариза ва тақдимномаларни кўриб чиқиш ва қарорларнинг ижроси масалалари; фуқаролик масалаларига оид ноқонуний хатти-ҳаракатлар устидан шикоят қилиш ва халқаро шартномаларнинг қўлланиш тартиби белгилаб қўйилган.

³⁵ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси -Т.: Ўзбекистон, 2003

Консуллик муносабатларини тартибга солишда ички конун ҳужжатлари ичида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан қабул қилинган қарорлар ўзига хос ўринга эга.

Улар Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг куйидаги қарорлари:

- 1992 йил 17 мартдаги “Хорижий фуқароларнинг Ўзбекистон Республикаси ҳудудида бўлишларини тартибга солиш тўғрисида”;

- 1994 йил 27 декабрдаги “Ўзбекистон Республикаси фуқароларига паспортлар, хорижий шахсларга, фуқаролиги бўлмаган шахсларга яшаш гувоҳномалари ва фуқаролиги бўлмаган шахс гувоҳномалари бериш ҳамда алмаштиришни ташкил этиш тўғрисида”;

- 1995 йил 6 январдаги “Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг чет элга боришлари тартибини ва Ўзбекистон Республикасининг дипломатик паспорти тўғрисида” ги Низоми;

- 1995 йил 19 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг Ўзбекистон Республикасидаги касб фаолияти тўғрисида”;

- 1996 йил 31 майдаги “Ўзбекистон Республикаси фуқаросининг шахс ўхшашлиги рақамини (шахсий кодини) аниқлаш тартиби тўғрисида”;

- 1995 йил 15 ноябрдаги “Ўзбекистон Республикаси Ташқи ишлар вазирлиги қошидаги дипломатик, консуллик ва уларга тенглаштирилган бошқа чет эл ваколатли органлари, оммавий ахборот воситалари муҳбирлик пунктлари ва уларнинг ходимларини аккредитация қилиш тартибини тасдиқлаш тўғрисида”;

- 1996 йил 21 ноябрдаги “Хорижий фуқароларнинг ва фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг Ўзбекистон Республикасига келишлари, кетишлари, бу ерда бўлишлари ва транзит ўтишлари тартиби тўғрисида”;

- 1998 йил 27 майдаги “Ўзбекистон Республикаси Паспорт режимини кучайтиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”;

- 1999 йил 28 январдаги “Давлат бошқаруви органлари, ташкилотлар, муассасалар ва корхоналар раҳбарларининг паспорт режимига ҳамда хорижий фуқароларнинг турмуш қоидаларга риоя қилиш юзасидан масъулиятини ошириш чора-тадбирлари”;

- 1999 йил 27 февралдаги “Ўзбекистон Республикаси Паспорт тизимини ташкиллаштириш юзасидан қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”;

- 2002 йил 25 майдаги “Чет элга бориш учун рухсат бериш ёзувининг ёпиштириладиган стикерини тасдиқлаш тўғрисида”.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг бу қарорлари консуллик муассасалари фаолиятига тегишли қўп масалаларни ҳал қилишнинг ҳуқуқий тартибини белгилаб берган.

Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси билан бир қатор хорижий давлатлар ўртасидаги сиёсий, савдо-иқтисодий, илмий-техник ва маданий ҳамкорликни янада фаоллаштириш, ишбилармонлик ва туристик мақсадларда Ўзбекистон Республикасига ташриф буюраётган чет эл фуқаролари учун вазибаларни расмийлаштириш тартиботларини ташкиллаштириш мақсадида Вазирлар Маҳкамаси бир нечта қарорлар қабул қилган бўлиб, улар қуйидагилар:

1. Германия Федератив Республикаси фуқаролари учун виза бериш тартиботларини соддалаштириш тўғрисида (2001 йил 2 май).

2. Япония фуқаролари учун виза бериш тартиботларини соддалаштириш тўғрисида (2002 йил 22 июль).

3. Швейцария Конфедерацияси фуқаролари учун виза бериш тартиботларини соддалаштириш тўғрисида (2003 йил 19 февраль).

4. Италия Республикаси фуқаролари учун виза бериш тартиботларини соддалаштириш тўғрисида (2003 йил 19 февраль).

5. Испания Қироллиги фуқаролари учун виза бериш тартиботларини соддалаштириш тўғрисида (2003 йил 19 февраль).

6. Австрия Республикаси фуқаролари учун виза бериш тартиботларини соддалаштириш тўғрисида (2003 йил 19 февраль).

7. Франция Республикаси фуқаролари учун виза бериш тартиботларини соддалаштириш тўғрисида (2003 йил 27 февраль).

8. Буюк Британия ва Шимолий Ирландия Қўшма Қироллиги фуқаролари учун виза бериш тартиботларини соддалаштириш тўғрисида (2003 йил 27 февраль).

9. Бельгия Қироллиги фуқаролари учун виза бериш тартиботларини соддалаштириш тўғрисида (2003 йил 27 февраль).

Вазирлар Маҳкамасининг ушбу қарорларида ишбилармонлик мақсадларида Ўзбекистон Республикасига ташриф буюраётган чет эл фуқаролари учун 1 йил муддатга қўп марталик визаларни, Ўзбекистон Республикаси Ташқи ишлар вазирлигига мурожаат

килишига доир талабни бекор қилган ҳолда Ўзбекистон Республикасининг хорижий муассасаларида 2 иш кунида расмийлаштириш ҳамда турист сифатида Ўзбекистон Республикасига ташриф буюраётган чет эл фуқаролиги учун 1 ойгача бўлган муддатга қўп марталик визаларни, “Ўзбектуризм” миллий компанияси ёки бошқа туристик ташкилотларнинг туристик ваучерларини тақдим этиш зарурлигига доир талабни бекор қилган ҳолда 2 иш кунида расмийлаштирилиши таъкидланган.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг бевосита ваколатхоналар фаолиятини тартибга солишга қаратилган қарорлари ҳам мавжуд бўлиб, улар қуйидагилар:

1. Ўзбекистон Республикаси чет давлатлардаги дипломатия ваколатхоналари бошлиқларини тайинлаш ҳамда чақириб олиш тўғрисида (1992 йил 3 июлдаги 649-сонли);

2. Женева шаҳрида Бирлашган Миллатлар Ташкилоти бўлими ва бошқа халқаро ташкилотлар ҳузурида Ўзбекистон Республикасининг доимий ваколатхонасини очиш тўғрисида (1997 йил 6 январдаги 2-сонли Қарори);

3. Ўзбекистон Республикаси Элчихонаси тўғрисида Низом (2000 йил 24 мартдаги 102-сонли Қарорига 1-илова);

4. Ўзбекистон Республикаси чет эллардаги ваколатхоналари тўғрисидаги Низомларни тасдиқлаш ҳақида (2000 йил 24 мартдаги 102-сонли Қарори);

5. Ўзбекистон Республикаси вазирликлари, идоралари, давлат бошқа органлари, ташкилотлари ва корхоналарининг чет эллардаги ваколатхоналари тўғрисидаги Намунавий Низом (2000 йил 24 мартдаги Қарорига 2-илова);

6. Америка Қўшма Штатларидаги Ўзбекистон Республикаси элчихонасидаги штат жадвалига қўшимча киритиш тўғрисида (2001 йил 2 октябрдаги 369-сонли Қарори);

7. Миср Араб Республикасига элчихона қурилиши учун ер участкасини мулк қилиб сотиш тўғрисида (2002 йил 2 октябрдаги 338-сонли Қарори);

8. Ўзбекистон Республикаси хорижий мамлакатлардаги дипломатик ваколатхоналарининг штат жадвалларига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида (2002 йил 13 декабрдаги 438-сонли Қарори);

9. Ўзбекистон Республикаси хорижий мамлакатлардаги дипломатик ваколатхоналари штат жадвалларига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида (2003 йил 19 майдаги 222-сонли Қарори).

Бизга маълумки, консуллик фаолиятини тартибга солишга қаратилган ички қонун ҳужжатлари ичида Президент Фармонлари ҳам ўзига хос ўринни эгаллайди.

“Ўзбекистон Республикаси Паспорт тизими тўғрисидаги Низомни амалга киритиш ҳақида”ги 1994 йил 23 декабрдаги 1027-сонли Президент Фармони фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари, қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, шунингдек жамоат тартибини ва хавфсизликни таъминлаш мақсадида қабул қилинган.

“Ўзбекистон Республикаси дипломатик ваколатхоналари ва халқаро ташкилотларнинг иш шароитларини яхшилашга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1995 йил 14 ноябрдаги 1287-сонли Фармониға мувофиқ, Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгашиға, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимликларига ваколатхоналарни, шу жумладан, ваколатхона бошлиғи қароргоҳини жойлаштиришда фойдаланиладиган биноларни ёки биноларнинг бир қисмини улар жойлашган ер участкалари билан бирға шунингдек, мазкур ваколатхоналарнинг биноларини қуриш учун ер участкаларининг республикадаги дипломатик ваколатхоналари ва уларға тенглаштирилган халқаро ташкилотларға уларнинг ўз мулки қилиб сотишға руҳсат берилган.

Ўзбекистон Республикаси Паспорт тизими тўғрисидаги Низом (Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1999 йил 26 февралдаги 2240-сонли Фармониға 1-илова) консуллик муносабатларини тартибға солишда муҳим ҳисобланиб, у паспорт бериш ва ундан фойдаланиш, қайд этиш, рўйхатдан чиқариш тартибини, шунингдек паспорт тизими қондаларини бўзганлик учун жавобгарликни белгилайди.

Ўзбекистон Республикаси консуллик муносабатларини тартибға солувчи ички қонун ҳужжатлари қаторига Ўзбекистон Республикаси Ташқи ишлар вазирлиғи инструкциялари ҳам қиради.

Ўзбекистон Республикаси Ташқи ишлар вазирлиғи 1995 17 июлда “Ўзбекистон Республикаси дипломатик ваколатхоналари ва консуллик муассасалари томонидан чет элдаги Ўзбекистон

Республикаси фуқароларига паспорт бериш ва уни алмаштириб бериш тартиби тўғрисида”ги Инструкция қабул қилинган бўлиб, унда паспортдаги ёзувлар, паспортнинг амал қилиш муддати, паспорт бериш ва алмаштириб бериш тартиби белгиланган.

Ўзбекистон Республикаси Ташқи ишлар вазирлигининг 1997 йил 15 майдаги “Ўзбекистон Республикасида чет эл фуқароси, фуқаролиги бўлган шахсларнинг кириш ва чиқиш визаларини расмийлаштириш тўғрисида”ги Инструкциясида визаларни алмаштириш турлари; Ташқи ишлар вазирлиги Консуллик бошқармасида виза ҳужжатларини расмийлаштириш тартиби; Ташқи ишлар вазирлигининг жойлардаги бўлимларида виза ҳужжатларини расмийлаштириш тартиби; чет элда Ўзбекистон Республикаси дипломатик ваколатхоналари ва консуллик муассасаларида виза ҳужжатларини расмийлаштириш тартиби белгилаб берилган.

Ўзбекистон Республикасининг давлатлар Туркия, Гўрзия, Литва, Туркменистон билан ўзаро ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш борасида имзоланган шартномалари ҳам консуллик алоқаларини тартибга солишда муҳим аҳамият касб этади.

Ўзбекистон Республикаси дўстона муносабатларни ўрнатиш иқтисодий, савдо, фан-техника, маданий ва бошқа алоқаларни мустаҳкамлаш, консуллик хизмати органларининг ҳамкорлигини янада юксалтириш, иштирокчи давлатлар фуқаролари ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш, хавфсизликни таъминлаш, фуқароларнинг бир-бирларининг давлатларига саёҳат қилишларини қулайлаштириш мақсадида бир қатор давлатлар билан битмлар тўзган:

1. МДХ давлатлари ҳудудида иштирокчи давлатлар фуқароларининг визасиз ҳаракатланиши тўғрисида Битм (1992 йил 9 октябрь).

2. Иштирокчи МДХ давлатларининг визаларини ўзаро тан олиш тўғрисида Битм (1992 йил 13 ноябрь).

3. Ўзбекистон Республикаси ҳукумати ва Словакия Республикаси Ҳукумати ўртасидаги дипломатик ва хизмат паспортига эга фуқароларнинг визасиз сафарлари тўғрисида Битм (1997 йил 17 январь).

4. Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати ва Озарбайжон Республикаси Ҳукумати ўртасидаги Ўзбекистон Республикаси фуқаролари тўғрисидаги Битм (1997 йил 18 июнь)

5. Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати ва Венгрия Республикаси Ҳукумати ўртасидаги дипломатик паспортга эга фуқароларнинг ўзаро визасиз сафарлари тартиби тўғрисидаги Битм (1997 йил 17 октябрь).

6. Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати ва АҚШ Ҳукумати ўртасидаги виза ишларини соддалаштириш тўғрисидаги Битм (1998 йил 15 июнь) ва “Ўзбекистон Республикаси ва АҚШ ўртасидаги Консуллик масалалари бўйича Қўшма Коммюникс ” (1998 йил 7 март).

7. Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати ва Туркия Жумҳурияти ўртасидаги виза ишларини енгиллаштириш тўғрисидаги Битм (1995 йил 9 июль).

Шуни эътироф этиш керакки, консуллик ҳукукини юридик жиҳатдан тартибга солувчи халқаро шартномалар ва халқаро одатларда намоён бўладиган яхлит ҳукукий манбалар тизими шаклланиб, мазкур тизим 4 та халқаро конвенциялардан ташкил топган. Мазкур конвенциялар 3 таси маҳаллий, 1 таси эса универсал аҳамиятга эгадир. Консуллик конвенция - бу давлатлар ўртасидаги консуллик муносабатларини тартибга солишга қаратилган ўзаро келишувга асосланган расмий ҳужжатдир. Консуллик конвенциялари билан бирга давлатнинг миллий қонунчилик ҳужжати ҳам муҳим аҳамиятга эга бўлиб, улар халқаро доирада тартибга солинмайдиган ички давлат характерига эга бўлган консуллик фаолияти ва мақоми элементларини ҳамда чет эл консулхоналари фаолияти ва мақоми билан боғлиқ муносабатларини тартибга солади. Таҳиллардан маълум бўлишича, Ўзбекистон Республикасида консуллик хизматини тартибга солувчи норматив ҳужжатлар мажмуини Ўзбекистон Республикаси консуллик хизмати фаолиятига асос бўлувчи норматив актларга, консуллик масалалари бўйича алоҳида қоидаларга эга бўлган норматив актлар ва ниҳоятда Ўзбекистон Республикаси консуллик масалалари фаолиятини тартибга солувчи норматив актлар таснифлаш мумкин.

Бундан ташқари Ўзбекистон Республикасида консуллик хизмати Ўзбекистон фуқаролари ва юридик шахсларнинг ва улар орқали Ўзбекистон Республикаси ҳукумати ҳуқуқ ва манфаатларини таъминлаш мақсадига йўналтирилган бўлиб, Ўзбекистон Республикаси консуллик муассасаларининг асосий вазифасини бажаришни тахминлай оладиган консуллик мансабдор

шахсларнинг касбий маҳорати ва тажрибага эга бўлишни талаб этади. Бу учун Ўзбекистон Республикаси консул функцияларини самарали амалга оширилиши кафолатлайдиган консуллик муассасаси жойлашган давлатнинг марказий ва маҳаллий органлари ҳамда бошқа жамоат бирлашмалари билан ўзаро сифатли алоқаларни ўрнатиш ва қўллаб-қувватлаш, чет давлатларда, айниқса МДХ давлатларида, Ўзбекистон Республикаси консуллик муассасалари тармоғини кенгайтириш, тажрибали консуллик ходимларининг доимий резервини ташкил этиш ва мустаҳкамлаш, консуллик мансабдор шахсларини профессионал мезонлар асосида танлаш амалиётини ривожлантириш, консуллик муассасаси бошлиғи лавозимини танлов асосида эгаллаш амалиётини мукаммаллаштириш, барча даражадаги консуллик ходимларни тегишли стажировка ва аттестациядан ўтгандан кейин тайинлаш каби чораларни амалга ошириш лозим.

Мавзу: Консуллик муассаси фаолиятини ташкил этишнинг юридик хусусиятлари

1. Консуллик муассасалари тушунчаси ва тоифалари.
2. Консуллик муассасаларининг функциялари.
3. Консуллик муассаси ходимларини тайинлашнинг ҳуқуқий тартиби.

Давлатлар консуллик муносабатларини ўзаро розилик асосида йўлга қўяди. Агар бошқача тартиб назарда тутилган бўлмаса, дипломатик алоқаларнинг йўлга қўйилганлиги консуллик алоқаларнинг йўлга қўйилганидан далолат беради. Ҳозирда амалиёт консуллик муассасаларнинг икки хил кўринишларини ифода этади. Биринчиси, дипломатик ваколатхоналар қошидаги консуллик бўлимлари ва алоҳида фаолият олиб боровчи консуллик муассасалари.

Консуллик муассасалари - хорижий давлат ҳудудида жойлашган ва ўз давлати, унинг фуқаролари ва ташкилотлари манфаатларини ҳимоя қилиш билан боғлиқ функцияларни амалга оширувчи давлатнинг доимий ташқи алоқалар органи ҳисобланади.

Мустақил консуллик муассасалари:

биринчидан, бош консуллик;

иккинчидан, консуллик;

учинчидан, вице – консуллик;

тўрчинчидан. консуллик агентликлари каби тоифаларга бўлинади.

Дипломатик ваколатхоналарнинг консуллик бўлимлари мудир гомонидан бошқарилади. У консул ёки бош консул деб номланиши мумкин.

Давлат консулхона мансабдор шахсини вакил қилиб гайинлашда унга **консуллик патентни** тақдим қилади. Унга асосан қабул қилувчи давлат мазкур шахсга консуллик фаолияти билан шуғулланиш ҳуқуқини берувчи ҳужжат топширақди. Ушбу ҳужжат **экзекватура** деб номланади.

Консуллик алоқаларнинг ўзига хослиги шундаки, улар дипломатик муносабатлари ўрнатилмаган ҳолатларда ҳам ўз фаолиятларини олиб боришлари мумкин ва, ҳатто, давлатлар ўртасида дипломатик муносабатларнинг узилиши ҳам ipso facto консуллик алоқаларининг бекор бўлишига олиб келмайди.

1963 йилги Конвенцияда белгиланган **консуллик функциялари** ҳам ўзига хос. **Консулхонанинг энг асосий функцияси** – консулхона жойлашган давлатда (одатда консулхона округи чегарасида) халқаро ҳуқуқ тамойилларига мувофиқ равишда вакил қилиб юборган давлат ва унинг фуқаролари (юридик ва жисмоний шахслари) манфаатларини химоя қилишдир.

Консуллик муассасалари:

биринчи – ҳокимият органларига консуллик муассасалари жойлашган давлатнинг иқтисодий, савдо, ижтимоий, маданий ва сиёсий ҳаёти тўғрисида ахборотлар бериб туриш;

иккинчи – ўз давлати фуқароларини консуллик муассасаси жойлашган давлат қонун ва одатлари тўғрисидаги маълумотлар билан таъминлаш;

учинчи – консуллик муассасаси жойлашган округ ҳудудида ўз давлат фуқароларини ҳисобга олиш;

тўртинчи – консуллик муассасаси жойдашган округда жойлашган ўз давлати фуқаролари, давлат орган ва ташкилотлари вакилларига, шунингдек, ҳарбий ва фуқаролик кемалари ҳамда ҳаво кемаларига, уларнинг экипажига амалий ёрдам бериш ва консуллик фаолиятини амалга ошириш;

бешинчи – паспорт – виза фаолитини амалга ошириш;

олтинчи – фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш идоралари функциясини бажариш, нотариал ҳаракатларини амалга ошириш;

еттинчи – консуллик легализацияси билан шуғулланиш, яъни консуллик муассасаси жойлашган давлат органларидан чиқадиган ҳужжатлар имзоларни белгилаш ва уларнинг ҳақиқийлигини ва ушбу ҳужжатларнинг шу давлат қонун ва қоидаларига мувофиқлигини тасдиқлаш;

саккизинчи – талаб қилиб олинган ҳужжатлар бўйича шундай амалларни амалга ошириш;

тўққизинчи – консуллик муассасаси жойлашган давлатда вояга етмаганлар ва тулиқ муомала лаёқатига эга бўлмаган шахсларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш;

унинчи – суд ва бошқа муассасаларда ўз фуқаролари манфаатларини ёқлаб чиқиш ва вакиллар билан таъминлаш бўйича зарурий чора-тадбирларини кўриш;

ўн биринчи – ўз давлати тергов ёки суд органларининг топшириқларини бажариш каби функцияларни бажаради.

Маълум бир хорижий давлатда дипломатик ваколатхонанинг йўқлиги дипломатик функцияларни бажаришни консуллик муассасасига юклаш амалиёти умум тан олинган қоидага айланган.

Халқаро ҳуқуқ, шунингдек, консул томонидан учинчи бир давлат номидан ва унинг манфаатлари йўлида маълум функцияларни бажариш имкониятига ҳам йўл қўяди.

Консуллик муассасаси у жойлашган давлат ҳудудига тегишли ҳаракатларни амалга оширганлиги учун консуллик йиғимларини ундириш ҳуқуқига эга. Ўз фаолиятларини амалга ошириш давомида консуллик муассасалари консуллик муассасаси жойлашган давлатнинг ички ишларига аралашмасликлари лозим.

Консул ёки бошқа ҳар қандай консуллик фаолиятини амалга оширувчи мансабдор шахс лавозимга тайинлангандан эътиборан ўз миссиясини бажаришга киришган ҳисобланади. Қўпчилик давлатларда консулларни лавозимга тайинлаш ва бошқа давлатларни консулларни қабул қилиш ташқи ишлар вазирлиги томонидан амалга оширилади.

Консуллик ҳуқуқи дипломатик ҳуқуқи каби ташриф буюраётган давлатнинг олдиндан розилигини (агреман) талаб қилмайди. Бирок икки томонлама давлатлар ўртасидаги шартномаларда консуллик муассасалари учун розилик талаб этилади. Консул томонидан ўз вазибаларини бажаришга киришиши у томонидан консуллик патенти ва экзекватурасини олишни талаб этади.

Консуллик патенти – бу бирор бир давлатни ифода этаётган консуллик муассасаси раҳбарининг ваколатларнинг тасдиқловчи ваколатли орган томонидан бериладиган ҳужжат ҳисобланади. Унда консуллик лавозимига тайинланаётган шахснинг тўла номи, унинг фуқаролиги, ранги(даражаси), эгаллаб турган лавозими, консуллик округи ва консуллик муассасасини жойлашган ҳудуди баён қилинади.

Консуллик патентини тегишли равишда консул вакил қилинган давлат ваколатли органига тақдим этади ва мазкур орган консулга экзекватура, яъни консулнинг ўз вазифаларини бажаришига розилик билдириш мумкин. Экзекватурани олгандан сунг консул ўз вазифаларини бажаришга киришиши мумкин.

Консуллик муассаларида штатсиз асосда фаолият олиб борувчи шахслар ҳам мавжуд бўлиши мумкин. Консуллик корпуси экзекватурани энг олдин олган консул томонидан дуайен томонидан бошқарилади.

Дипломатик ваколатхона консуллик бўлимлари учун консуллик патенти талаб этилмайди. Консуллик муносабатлари қуйидаги ҳолатлар тугатилиши мумкин: 1) вакил қилиб юборган давлатнинг ўз консулини чақириб олиши; 2) консул келган давлат томонидан экзекватурани бекор қилиниш; 3) консуллик патентининг муддатининг тугаши билан; ; 4) консуллик муассасасини ёпилиши билан; 4) консуллик муносабатларнинг тугатилиши ва бошқа ҳолатларга кўра.

Консул Ўзбекистон Республикасининг юридик шахслари ва фуқаролари консулхона жойлашган давлатнинг қонун ҳужжатларига кўра ва Ўзбекистон Республикаси ҳамда консулхона жойлашган давлат иштирокчиси бўлган халқаро шартномаларга, шунингдек халқаро тамойилларга кўра уларга берилган барча ҳуқуқлардан фойдалана олишлари учун чора-тадбирлар кўриши шарт. Консул ёзма аризаларни ҳам, оғзаки аризаларни ҳам қабул қилишга мажбур. Шунингдек, консул унинг консуллик округида доимий яшаётган ҳамда вақтинча турган Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг ҳисобини юритади. Консул Ўзбекистон Республикаси вазирликлари, идоралари, корхоналари, муассасалари ва ташкилотларининг консуллик округи доирасида турган вакилларига ўз хизмат вазифаларини бажаришларида кўмаклашади.

Жумладан, консул унинг консуллик округида вақтинча турган Ўзбекистон Республикаси фуқароларини консулхона жойлашган давлатнинг қонунлари ва бошқа норматив ҳужжатларидан, шунингдек маҳаллий урф-одатлардан хабардор қилади. Консул унинг консуллик округида турган Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари учун маданий-маърифий тадбирлар ўтказилишига қумаклашади. Консулнинг Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг чет элда бўлишларига доир масалалар бўйича фармойишлари улар учун мажбурий кучга эгадир.

Консул Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатларига мувофиқ консулхона жойлашган давлатда Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг ҳарбий ҳисобини юритади. Консул муддатли ҳарбий (муқобил) хизматга чақирилади Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг Ўзбекистон Республикасидаги тегишли мудофаа ишлари бўлимларига боришларини таъминлайди.

Консул Ўзбекистон Республикаси фуқаросининг вафотидан сўнг ундан қолган мол-мулк қўриқланиши чора-тадбирларини қўради. Агар қолган мол-мулкнинг ҳаммаси ёки унинг бир қисми бўзиладиган нарсалардан иборат бўлса, шунингдек уларни сақлаш ўта қимматга тушадиган бўлса, консул бу мол-мулкни ҳуқуқига эга ва тушган пулни тегишлилигига қараб жўнатиши шарт. Консул мерос қилиб қолдирилган мол-мулкни Ўзбекистон Республикасида бўлган меросхўрларга топшириш учун қабул қилиб олиш ҳуқуқига эгадир. Консул Ўзбекистон Республикаси фуқароларига тегишли пуллар, бойликлар, қимматли қоғозлар ва ҳужжатларни сақлаш учун қабул қилиб олиши мумкин. Консул унинг консуллик округида истиқомат қилиб турган шахсларнинг Ўзбекистон Республикаси фуқаролиги масалаларига доир аризаларини қабул қилиши шарт. Консул чет элда доимий яшаб турган Ўзбекистон Республикаси фуқароларига, шунингдек қонунга мувофиқ Ўзбекистон Республикаси фуқаролигини олган шахсларга Ўзбекистон Республикаси фуқароси паспортини бериш ҳамда уни алмаштириб бериш ҳуқуқига эга.

Консул Ўзбекистон Республикасига кириш, Ўзбекистон Республикасидан чиқиб кетиш ва Ўзбекистон Республикаси ҳудуди орқали транзит ўтиш учун визалар бериш, уларнинг муддатини ўзайтириш, уларни бекор қилиш, шунингдек берилган визаларга ўзгартишлар киритиш ҳуқуқига эга. Консул Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатларига мувофиқ Ўзбекистон

Республикаси фуқароларининг фуқаролик ҳолати далолатномаларини ёзади.

Фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд қилиш рад қилинган шахсга унинг талаби билан ёзма равишда рад қилиш асослари маълум қилинади.³⁶

Консул чет элда доимий яшаб турган Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг фуқаролик ҳолатини қайд этиш ёзувларига ўзгартиришлар, тўзатишлар, қўшимчалар киритиш тўғрисидаги, йўқотиб қўйилган ёзувларни қайта тиклаш, шунингдек фамилияси, исми ва отасининг исмини ўзгартириш ҳақидаги илтимономаларини қабул қилиб олади ҳамда уларни қараб чиқиш учун ваколатли органларга юборади.³⁷

Консул Ўзбекистон Республикасининг ҳаво, денгиз, дарё кемасида бирон шахснинг туғилганлиги ёки вафот этганлиги тўғрисида маълумот олгач, Ўзбекистон Республикасининг амалдаги қонун ҳужжатларига мувофиқ туғилганлик ёки вафот этганлик тўғрисидаги ҳолатни рўйхатга олади.

Консулхона жойлашган давлатнинг ҳудудида карантинли касалликлар пайдо бўлган тақдирда консул бу хусусда Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлигига дарҳол хабар беради ва касаллик тарқалган жой, касалланиш ҳолларининг миқдори ва маҳаллий маъмурларнинг эпидемияга қарши кўрган чоратадбирларини маълум қилади. Консул бу ҳақда Ўзбекистон Республикасининг бошқа манфаатдор вазирликлари ва идоралари вакиллари ҳам хабардор қилади.

Консул Ўзбекистон Республикасига кириш учун рухсатнома олган фуқароларни Ўзбекистон Республикасига киришда эмлаганлик тўғрисидаги халқаро сертификатларни топшириш зарурлигидан хабардор қилади.

Консуллик округи доирасида кишлоқ ҳўжалик ўсимликларининг хавfli касалликлари ёки зараркунандалари пайдо бўлган тақдирда, шунингдек чорва ва парронда ёппасига касалланган ёки инсон ва ҳайвонот учун умумий касалликларнинг тарқалиши хавfli таҳдид солган ҳолларда, консул бу ҳақда Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ҳўжалиги вазирлигига ва Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлигига дарҳол

³⁶ Ю.М. Смирнов Консульское право: практика применения. М., 2001. 194-бет
³⁷ Ўзбекистон Республикаси Консуллик Устави, 44-модда

хабар беради.³⁸ Консул Ўзбекистон Республикасига кириш учун рухсатнома олган фуқароларни Ўзбекистон Республикасига киришда хайвонлар, чорва маҳсулотлари учун бериладиган ветеринария сертификатларини тақдим этиш зарурлигидан ҳамда Ўзбекистон Республикасига уруглар, ўсимликлар, кўчатлар, янги мева ва сабзавотлар олиб кириш қоидаларидан хабардор қилади.

Консул ўз консуллик округи доирасида консулхона жойлашган давлатнинг аэропортларида Ўзбекистон Республикаси ҳаво кемасининг командири, экипажи ва йўловчиларига консулхона жойлашган давлатнинг қонун ҳужжатларига ҳамда Ўзбекистон Республикаси ва консулхона жойлашган давлат иштирокчи бўлган халқаро шартномаларга мувофиқ ҳуқуқлар ва иммунитетлар берилишини кўзатиб боради.

Консул Ўзбекистон Республикасининг фуқаро ҳаво кемаси командири, экипажи ва йўловчиларининг консулхона жойлашган давлат маъмурлари билан муносабатларида ёрдам бериши, шунингдек зарур ҳолларда, ҳаво кемаси, унинг экипажи ва йўловчилари Ўзбекистон Республикасига қайтиши ёки парвозни давом эттириши учун чора-тадбирлар кўриши керак.

Консул қуйидаги ҳуқуқларга эга:

а) ҳаво кемасининг аэропортга учиб келиши, ундан учиб кетиши ва аэропортда туришига кўмаклашиш;

б) ҳаво кемасида юз берган ҳодисаларнинг тафсилотларини аниқлаш, ҳаво кемасининг командири, экипаж аъзолари ва йўловчиларидан сураб-суриштириш;

в) ҳаво кемаси, ундаги юк ва рейс ҳусусида маълумотлар олиш;

г) зарур ҳолларда ҳаво кемаси экипажи аъзолари ва йўловчиларнинг даволаниши ҳамда Ўзбекистон Республикасига жўнатилишини таъминлаш чора-тадбирларини кўриш;

д) Ўзбекистон Республикаси фуқароларини, почта ва юкларни Ўзбекистон Республикасининг аэропортларига борадиган Ўзбекистон Республикаси ҳаво кемаларида жўнатиб юбориш;

е) ҳаво кемалари ҳусусида Ўзбекистон Республикаси иштирокчи бўлган халқаро шартномаларда ёки Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатларида назарда тутилган декларация ёки бошқа ҳужжатни олиш, тузиш ёки тасдиқлаш.

³⁸ Ўзбекистон Республикаси Консуллик Ўстави 57-модда

Ҳаво кемаси консуллик округи доирасида ҳалокатга учраган, кўнишга мажбур бўлган ёки бошқа ҳодиса содир бўлган тақдирда консул экипаж ва йўловчиларга зарур ёрдам кўрсатади. Консул ҳалокатга учраган ёки кўнишга мажбур бўлган ҳаво кемасини, ундаги юкларни ва ҳодиса хусусиятидан шохидлик берувчи ашёвий далилларни кўриқлаш чораларини кўради ҳамда учиб вақтида юз берган ҳодисанинг сабабларини аниқлашда Ўзбекистон Республикаси мутахассисларига кўмаклашади.³⁹

Ҳаво кемасининг бортида жиноят содир этилган тақдирда консул Ўзбекистон Республикаси иштирокчи бўлган халқаро шартномалардан ва Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатларидан келиб чиқадиган вазифаларни бажаришда ҳаво кемасининг командирига кўмаклашади.

Чег элда кема сотиб олинган тақдирда консул унга Ўзбекистон Республикасининг Давлат байроғи остида сўзиб юриш ҳуқуқини берадиган вақтинчалик гувоҳнома беради. Нотариал ҳаракатлар Ўзбекистон Республикасининг консуллик муассасасида бажарилади. Айрим ҳолларда нотариал ҳаракатлар мазкур муассасадан бошқа жойда бажарилиши мумкин.

Консул қуйидаги нотариал ҳаракатларни бажаради:

1) битимларни (шартномалар, васиятномалар, ишончномалар ва ҳоказоларни) тасдиқлайди. Ўзбекистон Республикасидаги уй-жойларни бошқа шахсга ўтказиш ва гаровга қўйиш тўғрисидаги шартномалар бундан мустасно;

2) мерос қилиб қолдирилган мулкни кўриқлаш чоратadbирларини кўради;

3) меросга бўлган ҳуқуқ тўғрисида гувоҳнома беради;

4) эр-хотиннинг умумий мулкидаги улушга эгалик ҳуқуқи тўғрисида гувоҳнома беради;

5) ҳужжатлар нусхаларининг ва ҳужжатлардан олинган кўчирмаларнинг тўғрилигини шаҳодатлайди;

6) ҳужжатлардаги имзоларнинг ҳақиқийлигини шаҳодатлайди;

7) ҳужжатларнинг бир тилдан бошқа тилга тўғри таржима қилинганлигини шаҳодатлайди;

8) шахс тирик эканлигини фактини тасдиқлайди;

9) фуқаронинг муайян жойда эканлигини фактини тасдиқлайди;

³⁹ Ўзбекистон Республикаси Консуллик Устави. 51-модда.

10) фуқаронинг фотосуратда акс эттирилган шахс эканлигини тасдиқлайди;

11) ҳужжатлар тақдим этилган вақтни тасдиқлайди;

12) пул суммалари ва қимматли қоғозларни депозитга қабул қилади;

13) ижро хатларини ёзади;

14) сақлаш учун ҳужжатларни қабул қилади;

15) қонунда назарда тутилган бошқа нотариал ҳаракатларни бажаради.

Консул томонидан нотариал ҳаракатларни бажариш тартиби Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатлари билан, шунингдек Ўзбекистон Республикаси Консуллик Устави билан белгиланади. Консул томонидан нотариал ҳаракатларни бажариш тартиби тўғрисидаги Йўриқнома Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги ва Ўзбекистон Республикаси Ташқи ишлар вазирлиги томонидан тасдиқланади⁴⁰.

Консул ўз номига ва ўз номидан, хотини (эри) номига ва унинг номидан, хотинининг (эрининг) ва ўзининг яқин қариндошлари номига ва уларнинг номидан нотариал ҳаракатларни бажариши мумкин эмас. Нотариал ҳаракатларни амалга ошириш касбий фаолиятда анча юқори малакага эга бўлган тажрибали консуллик мансабдор шахсига бклатилади.⁴¹ Нотариал ҳаракатлар бунинг учун зарур бўлган барча ҳужжатлар тақдим этилган, консуллик йиғимлари тўланган ва амалдаги ҳаражатлар қопланган куни бажарилади. Нотариал ҳаракатларни бажариш қўшимча маълумотлар ёки ҳужжатлар талаб қилинганда аён ҳужжатларни экспертизага жўнатиш зарурати бўлганда, шунингдек Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатларида назарда тутилган бошқа асосларга кўра кечиктирилиши мумкин. Нотариал ҳаракатларни бажараётган консул ушбу нотариал ҳаракатлар сирини сақлаши шарт. Бажарилган нотариал ҳаракатлар тўғрисидаги маълумотномалари ва ҳужжатлар Ўзбекистон Республикасининг нотариат тўғрисидаги амалдаги қонун ҳужжатларига мувофиқ берилади.

Консул нотариал ҳаракатларни бажараётган вақтда Ўзбекистон Республикасининг фуқароларига уларнинг ҳуқуқ ва

⁴⁰ Саидова Л. Развитие дипломатических отношений Республики Узбекистан зарубежными странами -Т "Ҳуқуқ 2000" № 7

⁴¹ Ю.М.Смирнов. Консульское право: практика применения. Москва. 2001. 208-бет

мажбуриятларини тушунтириши, бажарилаётган нотариал ҳаракатларнинг оқибатлари тўғрисида огоҳлантириши шарт.⁴²

Нотариал тартибда тасдикланадиган битимлар, шунунгдек ариза ва бошқа ҳужжатлар нотариал ҳаракатларни бажараётган консул ҳузурида имзоланади. Агар битим, ариза ёки бошқа ҳужжат консул йўқлигида имзоланган бўлса, имзо чеккан шахс ҳужжатни ўзи имзолаганлигини шахсан тасдиқлаши лозим. Консуллик муассасасида нотариал иш юритишлар Ўзбекистон Республикасининг давлат тилида амалга оширилади.

Агар нотариал ҳаракатни бажариш илтимоси билан мурожаат қилган шахс иш юритилаётган тилни билмаса, нотариал ҳаракатни бажараётган консул ёки консул танийдиган таржимон расмийлаштирилаётган ҳужжатларнинг матнларини унга таржима қилиб бериши лозим. Агар Ўзбекистон Республикасида истиқомат қилаётган Ўзбекистон Республикаси фуқаролари фойдасига мерос очилганлиги консулга маълум бўлиб қолса, консул мерос ва эҳтимол тутилган меросхўрлар тўғрисида ўзи билган барча маълумотларни Ўзбекистон Республикаси Ташқи ишлар вазирлигига дарҳол хабар қилиши шарт. Агар нотариал ҳаракатни бажариш Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатларига зид бўлса, консул бундай ҳаракатларни бажаришни рад этади. Агар ҳужжатлар Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатлари талабларига мос келмаса ёки ўз мазмунига қўра Ўзбекистон Республикасининг давлат манфаатларига зарар етказиши мумкин бўлса ёхуд фуқароларнинг шаъни ва қадр-қимматига путур етказувчи маълумотларга эга бўлса, консул бундай ҳужжатларни нотариал ҳаракатларни бажариш учун қабул қилмайди.

Консул ўз консуллик округидаги маҳаллий маъмурларининг вакиллари иштирокида тузилган ёки ана шу маъмурлардан келган ҳужжатлар ва актларни қонунлаштиради. Ўзбекистон Республикасининг органлари ана шундай ҳужжатлар ва актларни, агар Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатларида ёки Ўзбекистон Республикаси ва консулхона жойлашган давлат иштирокчи бўлган халқаро шартномаларда ўзгача ҳол назарда тутилган бўлмаса, консул томонидан томонидан қонунлаштирилганидан кейингина қараб чиқиш учун қабул қилади. Консул томонидан ҳужжатларни қонунлаштиришнинг

⁴² Ўзбекистон Республикаси Консуллик Устави 64-модда

моҳияти ана шу ҳужжатлар ва актлардаги имзоларнинг ҳақиқийлигини ва бу ҳужжатлар билан актларнинг консулхона жойлашган давлат қонунларига мувофиқлигини аниқлаш ҳамда шаҳодатлашдан иборатдир.

Консул томонидан ҳужжатларни қонунлаштириш тартибини Ўзбекистон Республикаси Ташқи ишлар вазирлиги белгилайди. Консуллик ҳаракатлари учун консуллик йиғимлари ундирилади. Консуллик йиғимлари Ўзбекистон Республикаси консуллик йиғимлари тарифига мувофиқ, яъни, чет элда - консуллик жойлашган давлатнинг валютасида ёки эркин айирбошланадиган валютада; Ўзбекистон Республикасида - миллий валютада ёки эркин айирбошланадиган валютада ундирилади. Консуллик йиғимлари давлат даромадига ўтказилади.

Консуллик йиғимлари қуйидаги ҳолларда ундирилмайди.

а) консуллик йиғимлари ундиришдан воз кечиш тўғрисида Ўзбекистон Республикаси ва консулхона жойлашган давлат иштирокчи бўлган халқаро шартнома мавжуд бўлса; б) Ўзбекистон Республикаси фуқароларини репатриация қилиш ишлари бўйича; в) чет эл дипломатия паспортларига баҳамлик асосида виза қўйганлик учун; г) меҳнат стажи, фуқароларнинг ижтимоий таъминоти тўғрисидаги, алиментлар ундириш тўғрисидаги ишларга доир ҳужжатлар сўраб олинганлиги ва қонунлаштирилганлиги учун ва қонунда назарда тутилган бошқа ҳолларда.

Консуллик муносабатлари тўхтатилганда консуллик муассасаси жойлашган давлат консуллик биносини, архивлар ва консуллик мол-мулкига ҳурмат билан қараши ва уларнинг ҳимоясини таъминлаши лозим.

Консуллик муассасаси жойлашган давлат ҳатто уруш ҳолатларида ҳам консуллик муассасаси ходимлари ва уларга хизмат қилувчи хизматчиларига давлатдан чиқиб кетиш шарт-шароитларини яратиб бериши керак.

Ўзбекистон Республикаси Консуллик уставига мувофиқ, консулнинг функцияси қуйидаги ҳолларда тугатилади:

- консул чақириб олинганда;
- экзекватура бекор қилинганда;
- консуллик гатентининг муддати тугаганда;
- консуллик муассасаси ёпилганда;
- консуллик муносабатлари тўхтатилганда.

Консуллик муассасаси жойлашган давлат ҳар қандай пайтда консуллик мансабдор шахсини *persona non grata* деп эълон қилиши ҳамда бу тўғрисида консуллик муассасаси давлатига маълум қилиши мумкин. Бу ҳолатда консуллик муассасаси давлати бундай шахсни чақириб олиши ёки унинг функцияларини тугатиши лозим.

Хулоса тариқасида эътироф этиш керакки, консуллик муассасаси функциялари ўз фуқароларининг манфаатларини ўзга мамлакатда ҳимоя қилиш билан боғлиқ бўлиб, улар томонидан турли хил вазифалар, жумладан нотариал ҳаракатларни амалга ошириш, фуқаролик ҳолатини қайд этиш ҳамда ҳаракатларни амалга ошириш билан боғлиқ. Консул ўз функцияларини амалга оширишда нафақат ўз мамлакат манфаатларини ҳисобга олиш балки, қабул қилган давлатларнинг қонун ҳужжатларига биноан ўз функцияларини амалга ошириши лозим. Акс ҳолда давлатлар ўртасидаги ўзаро фойдали алоқаларга болта урилиб, консуллик алоқаларнинг барҳам топиши эҳтомолдан ҳоли эмас.

Консуллик муассасаси ходимларининг тайинлашнинг ҳуқуқий тартиби.

Консуллик муассасалари ходимларини тайинлаш тартиби 1963 йилдаги «Консуллик муносабатлари тўғрисида»ги Вена Конвенцияси, 1996 йилдаги Ўзбекистон Республикаси Консуллик уставида ва мамлакатлар ўртасида тузилган бошқа икки томонлама Консуллик битимларида белгиланган. Шуларга кўра, консуллик бошлиғи тўғрисидаги масала ҳал қилинган, яъни агар бошлиқ ўз вазифаларини бажара олмаса, унинг вазифаларни вақтинча бажариш масаласи, ундан сўнг консуллик ходимларини тайинлаш тартиби кўриб чиқилади.

Консуллик муассасаси бошлиғини тайинлаш масаласини кўриб чиқишда қуйидагилар эътиборга олинади. Аввало, бошлиқни жўнатаётган давлат дипло-матик каналлар орқали уни қабул қилаётган давлатнинг розилигини олиш учун йўлланма юборади. Агар қабул қилаётган давлат унинг консуллик муассасаси бошлиғи этиб тайинланишига розилик бермаса, юбораётган давлатга инкорнинг сабабларини билдириши шарт эмас. Агар қабул қилаётган давлат сўралаётган шахснинг тайинланишига розилик берса, юбораётган давлат дипломатик каналлар орқали қабул қилаётган давлатнинг ташқи ишлар вазирига консуллик муассасасининг бошлиғини тайинлаш тўғрисида патент йўллайди.

Вена конвенциясининг 11-моддасига мувофик, патентда консуллик ваколатхонаси бошлигининг тулик исм-фамилияси, фукаролиги, макоми, консуллик округи ва консуллик муассасасининг жойи кўрсатилади. Консуллик муассасаси бошлигини тайинлаш тўғрисидаги патентни олгандан сўнг қабул қилаётган давлат унга "экзекватура" деб номланувчи рухсатнома беради. Экзекватура беришдан бош тортаётган давлат юбораётган давлатга бундай инкорнинг сабабларини маълум қилиши шарт эмас.

Консуллик муассасасининг бошлиғига ўз вазифаларини бажаришга рухсат берилганданоқ қабул қилаётган давлат консуллик округининг ваколатли органларига хабар беради. Бундан ташқари, консуллик муассасаси бошлиғи ўз вазифаларини бажариши, 1963 йилдаги Вена конвенцияси ва Ўзбекистон мазкур давлат билан тузган тегишли икки томонлама битимдан келиб чиқадиган иммунитет ва имтиёзларидан фойдаланиши учун барча чора-тадбирларнинг амалга оширилишини таъминлайди.

Консуллик амалиётида консуллик муассасаси бошлиғи вазифаларини вақтинча бажариш зарурати туғиладиган ҳолатлар ҳам учрайди. Ўзбекистон Республикаси Консуллик уставининг 16-моддасида шундай дейилади: "Агар консул бирор-бир сабабга кўра ўз вазифаларини бажара олмаса ёки консулнинг лавозими бўш бўлса, консулнинг вазифаларини бажариш Ўзбекистон Республикасининг қабул қилаётган давлатдаги мазкур ёки бошқа консуллик муассасасининг бошқа мансабдор шахсига ёки ушбу давлатдаги Ўзбекистон Республикаси дипломатик ваколатхонаси персонал аъзоларидан бирига юклатилади". Бундай ҳолатларда консуллик муассасаси бошлиғи вазифаларини вақтинча бажараётган шахсга ҳам қабул қилаётган давлатнинг розилиги талаб этилади.

Консуллик ҳуқуқига биноан, қабул қилаётган давлатнинг ваколатли органлари консуллик муассасаси раҳбари вазифасини вақтинча ижро этувчи шахсга ёрдам ва химоя кўрсатадилар. Консуллик муассасасига раҳбарлик қилаётган вақт мобайнида консуллик муассасасининг доимий раҳбарига қўлланадиган 1963 йилдаги Вена конвенциясининг қоидалари унга ҳам қўлланилади. Аккредитация қилинаётган давлатнинг элчихонаси персонали аъзоси консуллик ваколатхонаси раҳбари вазифасини ижро этувчи қилиб тайинланиши мумкин. Шунингдек, агар қабул қилаётган

давлат қаршилик кўрсатмаса, у ўзининг дипломатик иммунитет ва имтиёзларини сақлаб қолади.

Консуллик ходимларини тайинлашда эса, умумтан олинган меъёр мавжуд: юбораётган давлат консуллик ходимларини ўз хоҳишига кўра эркин тайинлаши мумкин. Аммо бунинг куйидагича шартлари бор: консуллик мансабдор шахси, албатта, юбораётган давлатнинг фуқароси бўлиши керак (Ўзбекистон Республикаси Консуллик уставининг 13-моддаси); қабул қилаётган давлат ўзида у ёки бу консуллик мансабдор шахси "persona non grata" эканлиги ёки консуллик персоналининг исталган ходими номақбул эканлиги ҳақида юбораётган давлатга дипломатик каналлар орқали маълум қилиш ҳуқуқини сақлаб қолади; бундай ҳолатда юбораётган давлат ушбу шахсни чақириб олиши ёки унинг консуллик муассасасидаги вазифаларини тугатиши лозим; агар юбораётган мамлакат ушбу шартларни бажаришдан бош тортса ёки тегишли вақт мобайнида ўз мажбуриятларини бажармаса, у ҳолда қабул қилаётган давлат мазкур шахсга берилган экзекватура ёки бошқа рухсатномани бекор қилиши мумкин ёки уни консуллик персонали ходими деб ҳисоблашни бекор қилади ва мазкур шахс ўз-ўзидан иммунитет ва имтиёзлардан маҳрум бўлади.

Таъкидлаш жоизки, юқорида кўрсатиб ўтилган барча ҳолатларда қабул қилаётган давлат ўз қарорларининг сабабларини юбораётган давлатга маълум қилиши шарт эмас. Юқорида кўрсатилган ҳолатлар вужудга келиши мумкинлигини ҳисобга олган ҳолда, юбораётган давлат консуллик муассасаси раҳбари билан бирга барча консуллик мансабдор шахсларининг тўлиқ исм-фамилияси ва мақоми ҳақида қабул қилаётган давлатни олдиндан хабардор қилади.

Консуллик муассасаси ходимларини тайинлаш механизми қабул қилаётган давлатни барча тайинланаётган ходимлар, уларнинг келиш ва кетишлари тўғрисида хабардор қилиш тартибини ҳам ўз ичига олади. Қабул қилаётган давлат:

биринчидан, консуллик муассасаси ходимларини тайинлаш, уларнинг консуллик ваколатхонасига тайинлангандан сўнг келиши, кетиши ёки вазифаларининг тугатилиши ва уларнинг мақомига таъсир этувчи, консуллик муассасасида ишлаётган вақт мобайнида юз берадиган бошқа барча ўзгаришлар ҳақида;

иккинчидан, консуллик муассасаси ходими оила аъзоси бўлган, улар билан доимий яшовчи шахснинг келиши ва кетиши

ҳамда у ёки бу шахс унинг оила аъзосига айланиши ёки оиласидан чикиб кетиши ҳақида;

учинчидан. шахсий уй хизматкорларининг келиши, кетиши ҳамда тегишли ҳолларда, бундай сифатда хизматининг тугатилиши ҳақида;

тўртинчидан. қабул қилаётган давлатга яшовчи шахсларни иммунитет ва имтиёзларга эга бўлган консуллик муассасаси ёки уй хизматчиси сифатида ёлланиши ва ишдан озод этилиши ҳақида хабардор этилади. Барча маълумотлар олдиндан берилади.

Юқорида зикр этилганлардан хулоса ясаб таъкидлаш лозимки, консуллик конвенциялари консуллик муассасаси ходимларини тайинлашнинг аниқ тартибини кўзда тутди. Консуллик ҳуқуқи ва амалиёти консуллик муассасаси ходимларини турли мақомга эга бўлган категорияларга ажратиб кўяди. Консул мақомининг узига ҳосликлари биринчи навбатда унинг тайинлаш тартибига таъсир кўрсатиб, консул ваколатларига ҳам бевосита таъсир кўрсатади.

Мавзу: Консуллик муассасалари ва улар ходимларининг иммунитет ва имтиёзлари.

1. Консуллик муассасаларининг иммунитет ва имтиёзлари.
2. Консуллик муассасалари ходимларининг иммунитет ва имтиёзлари.

Консуллик муассасалари ўз функцияларини муваффақиятли амалга оширишлари учун консуллик иммунитет ва имтиёзларидан фойдаланадилар.

Иммунитет – консуллик муассасаси жойлашган давлатнинг ёки чет давлатнинг юрисдикциясидан озод қилинишдир. Бу халқаро ҳуқуқда умумтан олинган норма ҳисобланади. Иммунитет давлатларнинг суверен тенглиги, бир-бирларининг ички ишларига аралашмаслик принципларидан келиб чикиб белгиланган. Бирон бир чет давлат бошқа бир давлатда жавобгар сифатида судга жалб қилиниши мумкин эмас. Консуллик муассасалари ва уларнинг ходимлари ҳам муайян бир чет давлат томонидан юборилади ҳамда унинг манфаатларини ҳимоя қилади. Имтиёзлар – бу консуллик муассасаси ва унинг ходимлари томонидан фойдаланиладиган энгилликлар ва афзалликлардир.

Консуллик алоқалари тўғрисидаги Вена Конвенциясининг мукаддимасида таъкидланишича, консуллик муассасаси ва унинг ходимларига иммунитет ва имтиёзлар алоҳида шахслар фойдаси учун эмас, балки консуллик муассасаларининг давлат номидан ўз функцияларини самарали амалга ошира олишларини таъминлаш учун берилади.

Консуллик муассасалари ва уларнинг ходимлари иммунитет ва имтиёзлари моҳиятан дипломатик иммунитетларга мос келади, лекин консуллик функцияларининг ўзига хослигини иноботга оладиган бўлсак, консуллик муассасалари ва уларнинг ходимлари иммунитет ва имтиёзлари кенгроқ аҳамият касб этади.

Консуллик алоқалари тўғрисидаги Вена Конвенциясида консуллик иммунитет ва имтиёзлари 2 та гуруҳга ажратилган.

1-гуруҳга консуллик муассасаси биносининг дахлсизлиги; мол-мулк ва ҳаракатланиш воситалари иммунитетлари; архивлар ва консуллик муассасалари ҳужжатлари дахлсизлиги; консуллик муассасаси ўз давлатнинг маркази, дипломатик ваколатхонаси ва ўз давлатнинг бошқа консуллик муассасалари билан ҳеч қандай тўсиқларсиз алоқа қилиш ҳукуқи; божхона имтиёзлари ва бошқалар киради.

2-гуруҳга шахс дахлсизлиги; турар-жой дахлсизлиги; фискал иммунитет; ходимлар учун божхона имтиёзлари; шахсий мажбуриятлардан озод қилиш кабилар киради.

Консуллик муассасаси жойлашган давлат консуллик муассасаси ўз функцияларини амалга ошириш учун барча шароитларни яратиб бериши шарт. Консуллик муассасаси жойлашган давлат ўз ҳудудидан консуллик муассасаси ва унинг ходимлари учун бино ажратишда кўмаклашиши лозим. Консуллик бинолари дахлсиздир, консуллик муассасаси жойлашган давлат маъмурлари консуллик муассасасининг бевосита фаолияти учун мўлжалланган қисмига консуллик муассасаси ёки дипломатик ваколатхона бошлиғи руҳсатсиз киришга ҳақли эмас. Консуллик бинолари, унинг предметлари, консуллик муассасасининг мол-мулки, шунингдек унинг ҳаракатланиш воситалари ҳам иммунитетга эга.

Консуллик муассасаси биноти дахлсизлиги у жойлашган давлат томонидан қуйидаги мажбуриятларнинг бажарилиши орқали таъминланади:

- консуллик биносининг самарали ташки химоясини амалга ошириш;

-консуллик биносига у жойлашган давлат ҳокимияти органларининг кириниши чеклаш.

Давлат мудофааси ёки жамият манфаатларидан келиб чикиб консуллик биноси олиб қўйилган тақдирда консуллик функцияларининг амалга оширилишини бузилмаслигига оид барча чоралар кўрилади ҳамда консуллик муассасасининг давлатига тегишли компенсация туланади. Консуллик биноси ва консуллик муассасаси бошлиғи қароргоҳи барча умумдавлат ҳамда маҳаллий солиқ, йигим ва божлардан озод қилинади, аниқ хизмат тури учун олинadиган ҳақ бундан мустасно.

Консуллик архивлари ва ҳужжатлари ҳар қандай вақтда ва жойлашган жойидан қатъи назар дахлсиз ҳисобланади. Дипломатик ва консуллик алоҳалари тугатилгандан кейин ҳам улар дахлсизлигини йўқотмайди. Бу консуллик функцияларининг самарали амалга оширилишини таъминлайди.⁴³ Консуллик архивлари ўз ичига барча қоғозлар, ҳужжатлар, хабарлар, хатлар, мақолалар, китоблар, фильмлар, овоз ёзув ленталари ҳамда шифр ва кодлар билан биргаликда консуллик муассасаси рўйхатга олиш китобини қамраб олади. Яъни, маълумотни ўзида акс эттирувчи ҳар қандай нарса архив сифатида эътироф этилиши мумкин.

Консуллик муассасаси жойлашган давлат ўз худудида консуллик муассасаси ходимларининг эркин ҳаракатланиши ва саёҳат қилишларини таъминлаши керак. агар бу кириш тақиқланган жойлар ва давлат хавфсизлиги мақсадида тартибга солинаётган ҳудудларга кириш қонун-қоидаларига зид бўлмаса.⁴⁴

Консуллик муассасасининг ўз давлати билан эркин алоқа ўрнатиши консуллик фаолиятининг нормал амалга оширилишининг гаровидир. Консуллик муассасаси жойлашган давлат ўз ҳукумати ва бошқа консуллик муассасалари билан алоқа қилиш учун барча шарт-шароитлар яратиб бериш керак. Бунда консуллик муассасаси қаерда жойлашганлигидан қатъи назар барча алоқа воситаларидан фойдаланиши мумкин.

Маҳаллий ҳокимият органлари консуллик муассасасининг почта-телеграф жўнатмаларини очишга, тўхтатиб туришга.

⁴³ А.Х. Саидов. Халқаро ҳуқуқ. -Т. Адабиёт жамғармаси. 2000. 148-б.

⁴⁴ Консуллик алоқалари тўғрисидаги Вена Конвенцияси. 31-модда

шунингдек улардан бирон бир расмий мақсадларга фойдаланишга ҳақли эмас.

Консуллик муассасаси жойлашган давлат розилигини олган ҳолдагина радиоўзатгич ўрнатилишига ва ундан ўз раҳбарияти билан алоқа қилиш мақсадида фойдаланишига рухсат этилади. Консуллик вализасининг очилишига ҳам, тўхтатилиб турилишига ҳам йўл қўйилмайди. Вализа-бу дипломатик ёки консуллик курьерининг белгиланган тартибда муҳрланган почта чемоданидир. Унда фақат расмий фойдаланишга мўлжалланган ҳужжатлар ва предметлар бўлиши лозим. Консуллик курьерига унинг мақоми ва вализадаги жойлар сонини кўрсатувчи расмий ҳужжат берилади.

Шуни таъкидлаш лозимки, ваколатли давлат органлари вализада тегишли ҳужжатларан ташқари бирон бир бошқа нарса бор деган жиддий асосга эга бўлган ҳолларда уни юборган давлатнинг ваколатли шахси ҳўзурида уни очишни талаб қилиши мумкин.

Ўзбекистон фуқароларининг манфаатларини ҳимоя қилиш билан боғлиқ функцияларни амалга оширилишини енгиллаштириш мақсадида консуллик муассасаси жойлашган давлатнинг ваколатли органлари ўша давлатнинг фуқароси ушланганда ёки қамоққа олинганда дарҳол консуллик муассасасини хабардор қилиши лозим, шунингдек консуллик мансабдор шахслари ушланган ёки қамоққа олинган ўз давлатнинг фуқаролари билан суҳбатлашиш мақсадида кўришишлари, ўзаро ёзишмалар олиб боришлари мумкин, консуллик муассасаси мансабдор шахслари уларга юридик ёрдам кўрсатилишининг чораларини кўриши керак.

Консуллик муассасаси жойлашган давлатнинг ваколатли органлари консуллик муассасасини кўйидаги ҳолларда дарҳол хабардор қилиши лозим:

- консуллик округи ҳудудида консуллик муассасаси давлатининг фуқароси вафот этганда;

- консуллик муассасаси давлатнинг тўла муомала лаёқатига эга бўлмаган фуқароси манфаатлари ҳомий ёки васий томонидан ҳимоя қилинаётган ҳар қандай ҳолларда;

- консуллик муассасаси давлатнинг кемаси ёки унда рўйхатдан ўтган самалёт ҳалокатга учраганда;

Консуллик мансабдор шахслари ўз функцияларини бажариш жараёнида ўз округининг ваколатли маҳаллий органларига ҳамда конун ҳужжатларида белгиланган доирада марказий ҳокимият

органларига мурожаат қилишлари мумкин. Консуллик муассасаси жойлашган давлат консуллик мансабдор шахсларига юқори ҳурмат ва эҳтиром кўрсатишлари ҳамда уларнинг шахси, эркинлиги ва кадр-қимматига таҳдид солинмаслигини таъминлаши лозим. Консуллик мансабдор шахслари ва хизматчилари ўз хизмат вазифаларини бажариш чоғида содир қилган ҳаракатлари учун консуллик муассасаси жойлашган давлатнинг суд ёки бошқа маъмурий органлари олдида жавоб бермайди, яъни уларнинг юрисдикцияси остида бўлмайди. Лекин бу қоида фуқоралик даъволарига нисбатан қўлланилмайди.

Консуллик мансабдор шахслари қамоққа олиниши ёки бошқача тарзда эркинлиги чекланиши мумкин эмас, оғир жиноят содир қилинганда суд қарари асосида қамоққа олиш бундан мустасно. Консуллик органининг бирон бир ходими қамоққа олинганда ёки унга нисбатан жиноят иши кўзғатилганда консуллик муассасаси бошлиғига дарҳол хабар берилади, агар бу консуллик муассасаси бошлиғига нисбатан бўлса, тегишли давлатга дипломатик йўллар орқали маълум қилинади. Француз юристи Ш. Руссо таъкидлашича, жиноят содир қилинганда иммунитет қўлланилмайди, бунда консул қамоққа олиниши ва ҳукм қилиниши мумкин.

Консуллик муассасаси ходимлари суд жараёнида гувоҳ сифатида чақиришлари мумкин. Улар гувоҳлик беришдан бош тортишга ҳақли эмас. Агар консуллик мансабдор шахслари гувоҳлик беришдан бош тортса, уларга нисбатан ҳеч қандай чора қўлланилмайди. Консуллик муассасасалари ўз функцияларини амалга ошириш билан боғлиқ масалалар бўйича гувоҳлик беришга мажбур эмас. Консуллик муассасасининг давлати ўз консуллик муассасаси ходимларига бериладиган ҳар қандай иммунитет ва имтиёзларидан воз кечишга ҳақли. Бу рад қилиш ҳар доим аниқ ифодаланган бўлиши ва консуллик муассасаси жойлашган давлатга ёзма тарзда билдирилиши лозим.

Консуллик мансабдор шахслари, консуллик хизматчилари ва улар билан бирга истиқомат қилаётган оила аъзолари рўйхатдан ўтиш ва яшаш учун руҳсат олиш мажбуриятларидан озод қилинади. Консуллик муассасаси жойлашган давлатда амалда бўлган ижтимоий ҳимоя тўғрисидаги қарор консуллик муассасалари ишчилари ва уларнинг оила аъзоларига нисбатан татбиқ қилинмайди. Консуллик мансабдор шахслари, консуллик

хизматчилари ва уларнинг оила аъзолари қуйидагилардан ташқари барча солиқлар, йиғим ва тўловлар, шахсий ва мулкӣ, умумдавлат ва маҳаллий солиқлардан озод қилинади; а) тўғри солиқлар, одатда товар ёки хизмат қийматига қўшилади; б) хусусий кўчмас мулкка солинадиган тўлов ва солиқлар; с) мерос қолдирилган мулкка нисбатан солинадиган солиқ ёки мулкнинг ўтиши билан боғлиқ солиқлар; д) шахсий даромадга солинадиган солиқ ва тўловлар; е) рўйхатга олиш ва суд божлари, ипотека йиғимлари.

Консуллик муассасаси жойлашган давлат консуллик муассасалари томонидан расмий мақсадларда фойдаланиладиган предметлар ҳамда консуллик мансабдор шахслари ва улар билан бирга яшайдиган оила аъзолари томонидан шахсий мақсадларда фойдаланиладиган предметларни олиб киришга рухсат беради, шунингдек барча божхона божиларидан озод қилади. Консуллик мансабдор шахслари ва улар билан бирга яшайдиган оила аъзоларининг шахсий юки текширувдан ўтказилмайди. Бунга фақат жиддий асослар бўлгандагина йўл қўйилади ҳамда консуллик муассасаси мансабдор шахси ёки унинг аъзоси иштирокида текширилади. Ҳозирда консуллик ҳуқуқида бу масалада 3 йўналиш мавжуд: 1) консуллик мансабдор шахсининг шахсий юкини жиддий асослар бўлмаганда текширмаслик, 2) ҳар қандай ҳолатда ҳам консуллик мансабдор шахсининг шахсий юкини текшириш, 3) консуллик муассасаси жойлашган давлат консуллик муассасаси ходимлари ва уларнинг оила аъзоларини барча меҳнат ва давлат мажбуриятларидан ҳамда ҳарбий мажбуриятлардан озод қилишга мажбур.

Консуллик муассасасининг ҳар бир ходим имунитет ва имтиёзлардан консуллик муассасаси жойлашган давлатга кирган пайтдан бошлаб, агар у ушбу давлатда бўлиб турган бўлса, консуллик муассасасида ўз функцияларини бажаришга киришган пайтдан бошлаб фойдалана бошлайди. Консуллик муассасаси ходими билан бирга яшовчи оила аъзолари ва уй хизматкорлари ҳам консуллик муассасаси ходими имунитет ва имтиёзларидан фойдаланган пайтдан бошлаб эга бўладилар. Консуллик муассасаси ходимининг, у билан бирга истиқомат қиладиган оила аъзолари ва уй хизматкорларининг имунитет ва имтиёзлари консуллик функциялари тугатилганда ҳамда консуллик муассасаси жойлашган давлатни тарк этган пайтдан бошлаб тугатилади.

Консуллик муассасаси ходими вафот этган тақдирда у билан бирга яшовчи оила аъзолари иммунитет ва имтиёзлардан ушбу давлатдан кетгунларича ёки белгиланган муддат тугагунча фойдаланадилар. Агар консуллик мансабдор шахси консуллик муассасаси жойлашган давлатга бораётганда ёки ундан қайтаётганда учинчи давлатнинг ҳудудидан ўтадиган бўлса, учинчи давлат томонидан консуллик мансабдор шахси зарур иммунитет ва имтиёзлар билан таъминланиши лозим. Бу унинг оила аъзоларига ҳам тааллуқлидир. Бу ҳолатда учинчи давлат консуллик муассасасининг бошқа ходимларининг ва оила аъзоларининг ўз ҳудудидан ўтишларига тўсқинлик қилмаслиги лозим. Учинчи давлатдан транзит тарзда ўтаётган консуллик курьерлари ҳамда консуллик вализларга учинчи давлат консуллик муассасаси жойлашган давлат каби дахлсизлик ва ҳимояни таъминлаб бериши керак.

Иммунитет ва имтиёзлардан фойдаланаётган барча шахслар консуллик муассасаси жойлашган давлатнинг қонун ва қоидаларини ҳурмат қилишлари лозим. Улардан, шунингдек бу давлатнинг ички ишларга аралашмасликлари талаб қилинади.

Консуллик биноларидан консуллик функцияларини бажаришдан ташқари мақсадларда фойдаланиш мумкин эмас. Учинчи шахслар томонидан ҳар қандай транспорт воситаси, кема, самалётдан фойдаланиш натижасида келиб чиқадиган зарардан сугурталанишда консуллик муассасаси ходимлари консуллик муассасаси жойлашган давлатнинг қонунга асосланган барча талабларига риоя қилишлари лозим. Штатга эга бўлган консуллик мансабдор шахслари консуллик муассасаси жойлашган давлатда фойда олиш мақсадида касбий ёки тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланмасликлари керак. Консуллик муассасаси жойлашган давлатда фойда олиш мақсадида шахсий фаолият билан шуғулланадиган консуллик хизматкорлари, консуллик мансабдор шахслари оила аъзолари ва уларга хизмат қилувчи бошқа ишичларга иммунитет ва имтиёзлар берилмайди. Фахрий консуллик мансабдор шахс томонидан бошқарилаётган консуллик муассасаси ҳам юқорида таъкидлаб ўтилган иммунитет ва имтиёзларга эга бўлади. Лекин фахрий консуллик мансабдор шахси ва бошқа консуллик ходимлари билан бирга истиқомат қиладиган оила аъзолари бу иммунитет ва имтиёзлардан фойдаланмайдилар.

Фахрий консуллик мансабдор шахс томонидан бошқарилаётган консуллик муассасаси биносининг химояси таъминланади; у барча умумдавлат ва маҳаллий солиқ ҳамда йиғимлардан озод қилинади; унинг консуллик архиви ва ҳужжатлари ҳар қандай вақтда, қаерда жойлашганлигидан қатъи назар дахлсизликка эга; консуллик муассасаси жойлашган давлатга давлат герблари, байроқлари, муҳр ва штамплар, китоблар, девонхона жиҳозлари ва бошқа предметларни олиб киришга рухсат этилади ҳамда божхона божиларидан озод қилинади; фахрий консуллик мансабдор шахслари барча меҳнат ва давлат, шунингдек ҳарбий мажбуриятлардан озод қилинади; консуллик муассасаси жойлашган давлат фахрий консуллик мансабдор шахсига у эгаллаб турган расмий мақоми талаб қиладиган химояни таъминлаши керак. Ҳар бир давлат фахрий консуллик мансабдор шахсини тайинлаш масаласини ўзи мустақил равишда ҳал қилади, яъни фахрий консуллик мансабдор шахс факультатив характерга эга.

Консуллик агентликларига бошчилик қиладиган консуллик агентлари ҳам ўз функцияларини бажаришда муайян иммунитет ва имтиёзлардан фойдаланадилар, бунинг доираси давлатлар ўртасидаги ўзаро келишувга мувофиқ белгиланади. Консуллик муассасаси маъмурий-техник ходимларининг иммунитет ва имтиёзлари ҳам алоҳида хусусиятга эга, чунки биринчидан, улар консуллик муассасаси ходимларининг асосий қисмини ташкил этади, иккинчидан, бу масала бугунги кунда етарлича ўрнатилмаган. Баъзи маъмурий-техник ходимларининг бажарадиган функциялари махфий аҳамиятга эга, масалан, шифр терувчилар, иш бритувчилар, секретар-референтлар. Уларнинг қамоққа олиниши ёки бошқа мажбурлаш чораларининг қўлланилиши консуллик муассасасининг фаолиятини издан чиқариши мумкин. Консуллик алоқалари тўғрисидаги Вена Конвенциясида таъкидланишича, консуллик муассасаси хизматчиларининг консуллик функцияларини бажариш билан боғлиқ ҳаракатлари консуллик муассасаси жойлашган давлатнинг суд ёки бошқа маъмурий органлари юрисдикцияси остида бўлмайди. Бундан келиб чиқиб айтиб ўтиш мумкинки, консуллик муассасаси маъмурий-техник ходимлари ҳам консуллик мансабдор шахслари билан бир хил иммунитет ва имтиёзларга эга ҳисобланади.

Амалиётда консуллик муассаси маъмурий-техник ходимларнинг мақоми икки томонлама конвенциялар орқали турлича тарзда белгиланиши мумкин.

Давлатлар ўртасида дўстона муносабатларни шакллантириш, ўзаро ижтимоий-иқтисодий алоқаларни кучайтириш, инсон ҳуқуқ ва эркинликларнинг муҳофазасини юксалтириш вазифалари мамлакатлардан оқилона ташқи сиёсатни юргизиш, дипломатик ва консуллик ҳуқуқи соҳаларидаги энг илғор анаъналардан фойдаланишни тақозо этади. Ташқи сиёсат самарадорлиги таъминлашда консуллик алоқаларнинг ўрнатилиши алоҳида аҳамият касб этади. Консуллик алоқаларнинг афзалликлари: дипломатик муносабатлар ўрнатилмаган ҳолатда ҳам консуллик муассасаларининг фаолият кўрсатиши, юридик аҳамиятга молик ҳаракатларнинг амалга оширилишида кўмаклашуви давлатлар ўртасидаги ҳамкорликнинг кучайиб бориши, интеграция суръатларининг жадаллашиб боришига замин яратади. Мазкур ҳолатлар халқаро майдонда ўз обрў-эътиборини юксалтиришга интилаётган Ўзбекистон Республикаси учун улкан аҳамиятга эга. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов таъкидлаганидек: “XXI аср, шубҳасиз, халқаро муносабатларда бутун дунё қамраб олинмаган аср бўлади. Бундай шароитда интеграция жараёнини... фақат тарих тақозоси эмас, балки айрим минтақалар кўламида ҳам, шунингдек умуман-бутун сайёрамиз кўламида ҳам собитқадамлик, барқарорликнинг кудратли омили деб ҳисобламоқ зарур”⁴⁵.

Ўзбекистон Республикаси халқаро муносабатларнинг тўла ҳуқуқли субъектидир” деган жумлалар билан бошланган ушбу норманинг туб маъноси моҳиятан, ўзбек халқининг бутун тарихий ютуғини ўзида ифодалаган десак муболаға бўлмайди. Халқаро муносабатларнинг тўла ҳуқуқли субъекти сифатида Ўзбекистон Республикасининг дунё ҳамжамияти томонидан эътироф этилиши шундай ҳуқуқни қўлга киритишга ҳаракат қилган, маълум тарихий даврларда минглаб азоб-уқубатларни ҳамда мустамлакачилик сиёсатини бошидан кечирган халқимиз учун улкан ютуқ ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси халқаро муносабатларнинг тўла ҳуқуқли субъектлиги конституциявий тарзда мустаҳкамланиб,

⁴⁵ Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бугунги кунда ҳаётийликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва таракқиёт қафолағлари –Т. Ўзбекистон, 1997-298-б.

мазкур меъёрнинг туб маъноси моҳиятан, ўзбек халқининг бутун тарихий ютуғини ўзида ифодалаган десак муболаға бўлмайди. Халқаро муносабатларнинг тўла ҳуқуқли субъекти сифатида Ўзбекистон Республикасининг дунё ҳамжамияти томонидан эътироф этилиши шундай ҳуқуқни қўлга киритишга ҳаракат қилган, маълум тарихий даврларда минглаб азоб-уқубатларни ҳамда мустамлакачилик сиёсатини бошидан кечирган халқимиз учун улкан ютук ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси халқаро ҳуқуқ нормаларига оғишмай халқаро муносабатларда фаол равишда иштирок этмоқда. Ўзбекистон Республикаси ўз халқининг фаровонлиги ва хавфсизлигини таъминлаш мақсадида иттифоқлар тузиши, ҳамдўстлик уюшмаларига ва бошқа давлатлараро тузилмаларига кириш каби конституциявий қоида тўлалигича рўёбга чиқмоқда. Бугунги кунда Ўзбекистонни жаҳоннинг деярли барча малакатлари тан олди. Юздан ортиқ мамлакатлар билан дипломатик муносабатлар ўрнатилиб, халқаро, сиёсий, иқтисодий, илмий ва маданий соҳаларда тенг ҳуқуқлик асосида фаол ҳамкорлик қилиш имконияти учун пойдевор яратилди.

Ташқи сиёсатнинг ғоят муҳим таркибий унсури бўлган консуллик алоқаларининг самарали ривожланишида консуллик муассасаси ходимларининг дахлсизлигини таъминлаш ғоят муҳим. Мазкур дахлсизлик институти дипломатик ва консуллик муносабатлар тарихининг аъзалий кадрияти бўлиб, бугунги кунда ҳам ўзининг ижтимоий қийматини йўқотгани йўқ. Халқаро муносабатларнинг амалиётидан маълумки, консуллик муассасаси ходимларига қаратилган тажовўзлар, уларнинг давлат юрисдикциясидан дахлсизлигини бузиш ҳолатлари ҳанўз барҳам топмаган. Охириги йилларнинг ўзида содир этилган қилмишлар, яъни Эрон пойтахти Техронда Россия консули А.Киселёвга қарши уюштирилган тажовўз (1993), Озарбайджон фахрий консули Гудзи Османовга нисбатан суиқасд уюштирилганлиги (1999), Мьянмада Финляндия, Норвегия, Швеция мамлакатларининг фахрий консули Леандр Николос ҳибсга олиниб, шафқатсиз қийноқлар оқибатида ҳаётдан қўз юмгани (1996)⁴⁶ консуллик муассасаси ходимларининг дахлсизлигини таъминлашда давлатлар

⁴⁶ Ганюшкин Б.В. Неприкосновенность личности работников консульских учреждений // Московский журнал международного права. 2000. №4. -С.252

ҳамкорлигини кучайтириш, мазкур муаммонинг илмий-амалий тадқиқ этилишини тақозо этади.

Консуллик муассасаси ходимларининг дахлсизлигини таъминлаш институти икки жихатдан иборат: қабул қилувчи давлат томонидан консуллик муассасаси ходимларининг турли жинояткорона тажовузлардан ҳимоя қилиш ҳамда қабул қилувчи давлатнинг юрисдикциясидан белгиланган ҳолатлардан ташқари дахлсизлигини таъмин этишдир. Мазкур вазифаларни бажаришда давлатлар амалиётида бир хил ёндашувлар мавжуд эмас. Мисол учун айрим давлатлар чет эл дипломатларига ўқ отар қуролларини сақлаш ва олиб юриш ҳуқуқини беради. Бироқ одат тариқасида консуллик муассасаси биноларини ҳамда ходимларини қуриқлаш режимини кучайтириш ҳамда чет эл дипломатларга қарши ҳуқуқбузарликлар учун жавобгарлик чораларининг жиддийлаштириши билан чегараланиб қолинади.

Таъкидлаш лозимки, консуллик ҳуқуқи доирасида консуллик муассасаси ходимларининг мансабдор шахслари, маъмурий ва техник персоналга туркумлаштириши нафақат назарий, балки муҳим амалий аҳамиятга эга. “Консулик алоқалари тўғрисида”ги 1963 йилги Конвенциясининг 41-моддасида давлат юрисдикциясидан чекланган дахлсизлик ҳуқуқи билан консуллик муассасасининг фақат мансабдор шахсларгина фойдаланиши назарда тутилган. Консуллик муассасасининг мансабдор шахслар оғир жиноятларни содир этганликларида ёхуд суд ҳукмига асосан ҳибсга олينيши мумкин. Давлат юрисдикциясидан дахлсизлик ҳуқуқи консуллик муассасасининг маъмурий-техник ходимлари ва уларнинг аъзоларига татбиқ этилмайди. Шундан келиб чиқиб, консуллик муассаса ходимларига давлат юрисдикциясидан иммунитетни тақдим этиш борасидаги давлатлар ёндашувлари консуллик муассасининг мансабдор шахслари бўйича ягона концепциясига эга бўлиб, асосан консуллик муассасининг маъмурий ва техник ходимарига иммунитет бериш масалаларида фарқ қилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси ва Россия Федерацияси ўртасида тузилган консуллик конвенциясида тулиқ дахлсизлик ҳуқуқи консуллик муассасасининг мансабдор шахслари ва уларнинг оила аъзолари берилади. Ушбу шахслар дахлсизлик ҳуқуқидан фойдаланишлари учун қабул қилувчи давлат фуқаролари бўлмаслиги ҳамда мазкур давлатда доимий яшамаслиги лозим.

Консуллик муассасининг маъмурий-техник ходимлари ва уларнинг оила аъзолари давлат юрисдикциясидан дахлсизлик ҳуқуқидан умуман фойдаланилмайди.

Фикримизча, консуллик муассасасини ходимларининг дахлсизлигини таъминлашда консуллик муассасаси мансабдор шахсларининг дахлсизлигини “Консуллик алоқалари тўғрисида”ги 1963 йилги Вена Конвенциясида белгиланган тартибдан келиб чиқиш зарур. Зеро, консуллик муассасаси мансабдор шахсларининг дахлсизлиги универсал ҳужжатда ўз ифодасини топган халқаро ҳуқуқий кадрият сифатида икки томонлама консуллик конвенцияларида сингдирилиши ва амалда таъминланиши даркор. Айни вақтда консуллик муассасасининг маъмурий ва техник персонал дахлсизлигини таъминлаш масалаларини ҳал қилиш консуллик алоқаларга киришиб бораётган давлатлар суверенитети доирасидаги ҳуқуқдир. Улар ўзаро манфаатларидан келиб чиққан ҳолда мазкур масалани мустақил ҳал қилишга ҳақли. Амалиёт ҳам шу зайдда ривожланиб бормоқда.

Тавсия этиладиган адабиётлар руйхати.

1. Раҳбарий адабиёт.

1.1. Каримов И. Биздан озод ва обод ватан колсин. Т.2. –Т.: Ўзбекистон, 1996. Б.47.

1.2. Каримов И. Бунёдкорлик йўлидан. Т.4. –Т.: Ўзбекистон, 1996, Б.332.

1.3. Каримов И.А. Ҳозирги босқичда демократик ислохотларни чуқурлаштиришнинг муҳим вазифалари. –Т.: Ўзбекистон, 1996.

1.4. Каримов И. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. Т.7. –Т.: Ўзбекистон, 1999. Б.205.

1.5. Каримов И.А. Янги ҳаётни эскича қараш ва ёндашувлар билан қуриб бўлмайди. Халқ сўзи. 17 февраль 2005 йил

1.6. Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз - жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ қилишдир. –Т.: Ўзбекистон, 2005.

1.7. Каримов И.А. Ўзбекистоннинг 16-йиллик мустақил тараққиёт йўли. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси, Вазирлар Маҳкамаси ва Президенти девонининг Республика мустақиллигининг 16-йиллигига бағишланган кўшма мажлисида сўзлаган маърузаси. –Т.: Ўзбекистон, 2007.

2. Қонун ҳужжатлари ва халқаро шартномалар.

2.1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. –Т.: Ўзбекистон, 1999.

2.2. Международные нормативные акты ЮНЕСКО. М., 1993;

2.3. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Ахборотномаси. №1-2. 2001. январь-февраль. 218-219-бет.

2.5. Ўзбекистон Республикаси халқаро шартномалари тўғрисидаги Қонуни. АХТ “Норма”

2.6. . Ўзбекистон Республикаси Консуллик Устави АХТ “Норма”

2.7. Консуллик алоқалари тўғрисидаги Вена Конвенцияси. АХТ “Норма”

2.8. Германия Федератив Республикаси фуқаролари учун виза бериш тартиботларини соддалаштириш тўғрисида Шартнома АХТ “Норма”

2.9. Япония фуқаролари учун виза тартиботларини соддалаштириш тўғрисида Шартнома Швейцария Конфедерацияси фуқаролари учун виза тартиботларини соддалаштириш тўғрисида Битим. АХТ “Норма”

- 2.10. Италия Республикаси фуқаролари учун виза тартиботларини соддалаштириш тўғрисида Битим. АХТ “Норма”
- 2.11. Испания Қироллиги фуқаролари учун виза тартиботларини соддалаштириш тўғрисида. Битим. АХТ “Норма”
- 2.12. Австрия Республикаси фуқаролари учун виза тартиботларини соддалаштириш тўғрисида Битим. АХТ “Норма”
- 2.13. Франция Республикаси фуқаролари учун виза тартиботларини соддалаштириш тўғрисида Битим. АХТ “Норма”
- 2.14. Буюк Британия ва Шимой Ирландия Қўшма Қироллиги фуқаролари учун виза тартиботларини соддалаштириш тўғрисида Битим. АХТ “Норма”
- 2.15. Бельгия Қироллиги фуқаролари учун виза тартиботларини соддалаштириш тўғрисидаги Битим. АХТ “Норма”
- 3.Махсус адабиёт.**

- 3.1. Анцилотти Д. Курс международного права. -М., 1961. -С.257.
- 3.2. Бобылев Г.В., Зубков Н.Г. Основы консульской службы. - М.: 1996.
- 3.3. Блищенко Н.П. Дипломатическое право. - М.,2000
- 3.4. Блищенко И.И. Международное и внутригосударственное право. -М., 1986. -С.45.;
- 3.5. Гавердовский А.С. Имплементация норм международного права.-Киев., 1980.
- 3.6. Демин Ю.Г. Статус дипломатических представительств и их персонала. -М.: Международные отношения. 1995.
- 3.7. Калугин В.Ю. Международный механизм имплементации международного гуманитарного права. //Белорусский журнал международного права и международных отношений. 1999. №1. -С.76-82.;
- 3.8. Колосов Ю.М., Кузнецов В.И. Международное право. -М.: Международные отношения. 2000.
- 3.9. Курс международного права. Том 1. Понятие, предмет и система международного права. //Под. пер. А.Мюллерсон, Г.И.Тункин. -М.: Наука, 1989.
- 3.10. Касымов А. Васькин И. Основные направления внешней политики Ресублики Узбекистан. — Т.: Ўзбекистон, 1994;
- 3.11. Маткаримова Г.А. Имплементация жараёни.// Қонун химоясида. 1999. 94-111-бет;

- 3.12. Мартенс Ф. Современное международное право цивилизованных народов М., 1874. -С.403-404;
- 3.13. А.Маматкулов. Халқаро ҳуқуқ. -Т.: Адолат. 1996.
- 3.14. Б.Миренский. Консульский Устав-основа консульского права. // Налоговые и таможенные вести. №3 1997.
- 3.15. Миронов Н.В. Международное право: нормы и их юридическая сила. -М.,1960;
- 3.16. Лукашук И.И. Международное право. -М.,1997.
- 3.17. Лукашук И.И. Нормы международного права в правовой системе России. М., 1997;
- 3.18. Одилхориев Х., Очилов Б. Ҳозирги замон халқаро ҳуқуқи. Т.: ЖИДУ. 2002.
- 3.19. Юлдашева Г. Республика Узбекистан – субъект международного права. -Нукус.: Билим, 1995.
- 3.20. Саидова Л. Развитие дипломатических отношений Республики Узбекистан зарубежными странами. –Т. //Ҳуқуқ. 2000. №7.
- 3.21. Саидов А.Х. Халқаро ҳуқуқ: Дарслик /Масъул муҳаррир: У.Тожиҳонов/ – Ўзбекистон ёзувчилар уюшмаси «Адабиёт жамғармаси» нашри. 2001
- 3.22. Саидов Л. Источники современного дипломатического права: международные договоры и национальное законодательство Республики Узбекистан. -Т.: Адолат, 2001. 304-бет.
- 3.23. Смирнов Ю.М. Консульское право: практика применения, Москва, 2001.
- 3.24. Тункин Г.И. Теория международного права. М.:1970;
- 3.25. Умарахунов И.М. Республика Узбекистан и международное договорное право. -Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 1995.
- 3.26. Умарахунов И.М. Республика Узбекистан и международное договорное право. -Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 1998.
- 3.27. Ҳақимов Р. Халқаро ҳуқуқ асослари. -Т.: Адолат,1996.
- 3.28. Хидоятлов Г.А. Основы дипломатии. Университет мировой экономики и дипломатии. Т., 1997.
- 3.28. Р. Ҳақимов. Ўзбекистон ва Бирлашган Миллатлар Ташкилоти. -Т.: Ғ.Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 2001;